

JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DE BANYALBUFAR

Ajuntament de Banyalbufar

JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DE BANYALBUFAR

Ajuntament de Banyalbufar

Agraïments:

L'Ajuntament de Banyalbufar dona les gràcies a totes les persones i entitats que han fet possible aquestes Jornades.

Imatge de la Portada: El Penyal (Banyalbufar)

Fotografia: Virtualthink

Edició: Ajuntament de Banyalbufar

Publicació: Febrer 2025

Revisió lingüística i coordinació de l'edició: Joan Vives Gelabert i Tomàs Vibot

Impressió i maquetació: Son Espanyolet Industrias Gráficas

ISBN: 978-84-09-73476-4

Dipòsit Legal: PM 00398-2025

L'Ajuntament de Banyalbufar no es responsabilitza dels continguts de les comunicacions, els quals corresponen als autors respectius.

Queda prohibida la reproducció total o parcial d'aquesta publicació en / per qualsevol sistema o mitjà, sigui mecànic, electrònic, magnètic, per fotocòpia o qualsevol altre tipus de suport, sense el permís previ i per escrit dels autors.

Índex

Presentació	7
<i>Joan Vives / Leonor Bosch</i>	
Banyalbufar a la llum dels censos de 1920 i 1940.	9
Anàlisi i context històric	
<i>Benet Albertí Genovart</i>	
La depuració del magisteri.	19
Mestres de les escoles públiques de Banyalbufar (1936-1943)	
<i>Antoni Auli Ginard, Joan Pons Julià</i>	
El cost econòmic i social de la Guerra Civil per als banyalbufarins	35
<i>Guillem Joan Barceló Barceló</i>	
Elements materials de la vida quotidiana a Banyalbufar	57
a la tardor medieval	
<i>Maria Barceló Crespi</i>	
Estudi i gestió de la població de teixos	71
del vessant nord-oest de la mola de Planícia	
<i>Gori Bosch Font</i>	
Aproximació a la biografia i a la carrera de Catalina Martorell	81
i de Lete (Banyalufar, 1892-Es Castell. Menorca, 1970).	
Pianista, professora i compositora.	
<i>Joan Círia i Maimó</i>	
Vida i mort a la prehistòria de Son Bunyola (Banyalbufar).....	87
<i>Jaume Deyà Miró</i>	
Els Font de Banyalbufar: primeres generacions	99
<i>Bartomeu Font Palerm</i>	
Els registres sacramentals de la parròquia de Banyalbufar.....	119
<i>Bartomeu Font Palerm</i>	
<i>Llorenç Vich Sancho</i>	
<i>Catalina Cunill Balaguer</i>	
Dos reculls de toponímia de la costa de Banyalbufar	137
<i>Llorenç Homar Bestard</i>	
Sa Talaieta Banyalbufar, una excursió per la muntanya	153
<i>Bartomeu Homar Bestard; Jaume Cardell Perelló</i>	
Una nòtula sobre el nucli de població de Banyalbufar a mitjan segle XIV	161
<i>Antoni Mas Forners</i>	
Crims comesos i càstigs imposats a la baronia	165
de Banyalbufar (s. XIV). Un plet jurisdiccional	
<i>Plàcid Pérez i Pastor</i>	
Banyalbufar i la seva toponímia:	179
errors, substitucions i consideracions en l'era del 3.0	
<i>Tomàs Vibot Railakari</i>	

Presentació

És per a nosaltres, l'equip de govern, un orgull poder presentar-vos la primera edició de les comunicacions de les primeres Jornades d'Estudis Locals. No només és una eina que servirà per poder conèixer més profundament el municipi de Banyalbufar sinó que marca una fita, un punt d'inflexió de l'inici d'un esforç col·lectiu per valorar i preservar la nostra identitat cultural, històrica i natural.

Banyalbufar mereixia des de fa ja un temps un espai com aquest, un lloc on la investigació, la memòria, el diàleg i la reflexió es reuneixin per donar a conèixer les arrels de la nostra identitat com a poble i que encara queda tant de camí per descobrir.

Crec que tant les jornades com les seves comunicacions són una manera de submergir-nos dins nosaltres mateixos i, a la vegada, esbrinar i marcar cap a quin futur ens dirigim. Aquesta és la millor forma de saber qui som, d'on venim i cap a on volem avançar com a comunitat. Des de fa uns anys Banyalbufar es troba en un context històric d'un canvi molt pronunciat on el que ha estat és transforma en una cosa nova i és per això que ara més que mai hem de seguir lluitant per preservar allò que som com a poble.

Vull agrair la tasca duta a terme per totes aquelles persones, investigadors i estudiosos, que es varen interessar en el nostre poble i han portat endavant uns treballs de recerca tan interessants. També donar les gràcies a Tomàs Vibot que sense ell no haguessin estat possible aquestes primeres Jornades d'Estudis Locals.

Joan Vives
Regidor de cultura

BANYALBUFARALALLUMDELS CENSOS DE 1920 I 1940. ANÀLISI I CONTEXT HISTÒRIC

Benet ALBERTÍ GENOVART

Els censos de població, des del segle XIX realitzats el 31 de desembre de cada 10 anys, constitueixen una font històrica de primer ordre tant des del punt de vista demogràfic com dels diferents aspectes socials continguts en aquesta estadística que afectava la totalitat dels habitants d'un territori. En aquest sentit, la present comunicació té per objectiu analitzar els resultats dels censos de 1920 i 1940, comparar-los entre si per establir similituds i diferències en el context d'una Mallorca preturística. Es posarà especial atenció en l'estructura d'ocupacions i es farà esment a l'evolució de la població en l'interval entre una i altra estadística, segons les rectificacions anuals dels padrons d'habitants. També es pretén parlar d'algunes de les circumstàncies històriques que envolten la realització dels censos.

Els recomptes de població efectuats durant la primera meitat del XIX es caracteritzen per la manca de fiabilitat. Els aspectes fiscals associats i el temor a un augment impositiu feren de l'ocultació d'habitants la nota predominant. L'estadística moderna o científica a l'estat espanyol es pot dir que comença el 1857 quan es realitza el primer cens general. Era el primer basat en la inscripció nominal en una cèdula familiar o fulla d'empadronament. A partir de 1900 els censos es realitzaran en els anys acabats en 0.

Quant als aspectes demogràfics, el resultat del cens de 1920 a Banyalbufar fou el següent: 868 habitants de fet i 894 de dret. Es confirmava la tendència a l'alça de la població des del segle XIX, auge impulsat per l'expansió del cultiu de la tomàtiga. La diferència entre població de fet -els habitants presents en el moment del recompte- i la població de dret -aquells legalment empadronats al municipi- s'explica per l'emigració a ultramar. De les 28 persones absents, la majoria residia a Cuba. Una conjuntura de salaris molt elevats percebuts a l'illa caribenya va propiciar un allau migratori a tota Mallorca, amb una vintena de banyalbufarins desplaçats.

L'existència d'una estadística específica de l'alfabetització per edat en el fons del cens de 1920 de tots els municipis de les Balears conservat a l'arxiu del Regne de Mallorca ens permet extreure el grau d'instrucció existent. A Banyalbufar un 64,3% de la població major de 10 anys sabia llegir i escriure en castellà¹. A Mallorca, tan sols Andratx (67,8%) i Deià (67,1%) tenien taxes superiors. Això indicaria que gairebé tota la població de 6 a 10 anys es trobava escolaritzada. Si els majors no havien après a llegir en aquesta franja d'edat, en

¹ La llengua catalana continuava gairebé totalment bandejada del sistema escolar de l'illa.

bona part ho feien posteriorment, per exemple, en classes nocturnes per adults. L'educació femenina es completava amb les religioses agustines del carrer Font, però per alguns era considerada una ensenyança de mala qualitat per la poca competència de les nines en la lectura.

Quant a l'estructura d'ocupacions, en aquest cens de 1920 hem escollit la nomenclatura existent a les fulles originals de l'empadronament, en teoria més detallades. Com és prou conegut, el municipi es dedicava de forma absolutament majoritària a les feines del sector primari: l'agricultura i la pesca. 222 persones declararen alguna d'aquestes dues activitats però en realitat eren moltíssimes més. En les estadístiques oficials, l'ocupació de la dona era classificada sistemàticament amb la categoria de "feines de la casa" malgrat realitzaven tasques agrícoles de manera destacada juntament amb l'home. De fet, en el cens de 1920 apareixen fins a 302 dones amb aquesta nomenclatura que implicava la seva inclusió com a població no activa. Es tractava de la més nombrosa en l'estructura d'ocupacions del cens. Pràcticament cap dona tenia una categoria laboral assignada amb l'excepció de 5 criades, 5 religioses i 3 brodadores.

En segon lloc apareix la nomenclatura "escola", amb 246 persones. Són els nins i nines de 6 a 10 anys però també alguns menors de 6 anys, els quals per edat no assistien a l'escola malgrat fossin així classificats. Altres 37 habitants que no tenien cap classificació atorgada es tractava dels infants més menuts.

En l'activitat de l'home es de destacar, com hem dit, l'agricultura amb 89 persones, i sobretot la pesca. La tradicional activitat marinera des de temps immemorial es veu reflectida de manera molt important en aquest cens, que va donar el nombre més alt mai registrat: 100 pescadors. Altres ocupacions estaven relacionades amb les tasques agrícoles, com els propietaris (pagesos més benestants), colons (arrendataris de les possessions) o uns pocs jornalers (normalment empleats a les gran finques). Seguidament es registraren un seguit d'ocupacions amb pocs efectius cada una d'elles però que resultaven imprescindibles en el món rural de l'època. Seria el cas dels ferrers, fusters, carreters, sabaters, peó caminer, comerciants, forners o garriguers. Els carrabiners, les religioses, el secretari municipal, el metge, els mestres d'ensenyament primari, o el rector, per altra banda presents a tots els municipis de Mallorca, completaven l'estructura d'ocupacions.

El cens de 1940 va donar com a resultat 726 persones de fet i 738 de dret. Per tant, la reducció de població respecte del cens de 1920 és la característica predominant. Com es veu en l'evolució de la població any per any, a la dècada de 1920 va continuar augmentant el nombre d'empadronats fins a un màxim el 1925, amb 946 habitants, la xifra més elevada en la història de Banyalbufar. A partir dels darrers anys d'aquesta dècada canvia la tendència i s'inicia un declivi demogràfic que s'accentuà de manera molt rellevant en

els anys de la Segona República, abans de la Guerra Civil. Aquesta vegada els emigrants es dirigiren majoritàriament a la ciutat de Palma, amb un poder d'atracció cada vegada més gran sobre els pobles de la Part Forana. Com feia constar la Direcció Provincial d'Estadística, des de 1930 les poblacions menors de dos mil habitants disminuïen la seva demografia com a "norma universal". En el padró de 1935, l'Ajuntament de Banyalbufar va haver de justificar, a petició de l'autoritat estadística provincial, la baixada d'habitants respecte del cens de 1930, amb les següents paraules: "des d'aquella data han estat moltes les famílies que s'han traslladat de residència fixant-la a la capital, extrem que s'ha pogut apreciar anualment en les rectificacions, el fet de les quals és públic i notori".²

Si ens fixam en les rectificacions anuals dels padrons, despenen les disminucions de 1931 i 1932. A l'apèndix al padró de 1931, 76 habitants varen ser donats de baixa per pèrdua de veïnatge. En el de 1932 foren 50. En el primer cas foren considerables les baixes entre els contractats a les grans finques de Planícia, es Rafal, s'Arboçar, Son Bunyola, Son Coll, Son Valentí, Son Balaguer o els arrendataris de Son Bujosa. La majoria eren llauradors, jornalers o criats. Aquest fet i la manca d'altres de treballadors substituïts podria ser la manifestació visible d'una incipient crisi en la rendibilitat de les grans finques. També hi hagué les baixes de dos germans residents a Cuba i de famílies banyalbufarines. En el 1932 predominà clarament l'emigració d'individus i famílies domiciliats al nucli urbà, pescadors i agricultors.

En l'estructura d'ocupacions del cens de 1940, hem triat la nomenclatura oficial de professions. De manera similar a vint anys enrere, l'agricultura amb 130 membres i la pesca amb 35 eren les activitats predominants. En relació a l'agricultura, les dades tampoc incloïen el treball de la dona amb la qual cosa serien molt més elevades. La majoria de dones foren enquadrades sota l'epígraf "Membres de la família". Únicament apareixen tres dones integrades en agricultura, tres modistes, cinc en el servei domèstic, dues mestres i cinc religioses. Altres categories sense retribució econòmica foren les 51 al·lotes de primera ensenyança i 23 nines petites.

En l'activitat dels homes, és apreciable la disminució molt pronunciada del nombre de pescadors respecte del 1920, signe evident de les dificultats creixents del sector i de l'emigració cap a Palma. A més, una ocupació relacionada amb la construcció adquireix protagonisme com mostren els 16 picapedrers comptabilitzats. De manera similar al cens de 1920, un grup d'ocupacions eren exercides per alguns pocs homes: serrallers, fusters, forners, administració pública, comerços, gèneres alimentaris, mestres, clero catòlic secular. Cal esmentar un hotelier, de l'hotel Mar i Vent el qual, malgrat la manca de turistes estrangers, no havia tancat les seves portes. Respecte de la instrucció, 79 al·lotes foren enquadrats com a alumnes de primera ensenyança, més que el nombre d'al·lotes, fet que corroborava la menor rellevància que s'atribuïa a l'educació femenina.

² Secció INE. Caixa 403. Arxiu del Regne de Mallorca.

Quant al context històric dels censos, el de 1920³ va ser realitzat sota l'etapa denominada Restauració borbònica, un sistema constitucional marcadament centralista caracteritzat pel turnisme pactat entre els dos partits dinàstics, el liberal i el conservador, que es repartien successivament el poder mitjançant eleccions sovint fraudulentos. La tupinada electoral i el caciquisme tengueren un paper essencial en el joc polític. A començaments de 1920 era batle Antoni Albertí Darder i després de la renovació d'alguns regidors en les eleccions de febrer, l'1 d'abril va ser elegit nou batle Pere Tomàs Ambrós.

Els cacs, per torçar la voluntat dels ciutadans, podien exercir el seu poder de manera consensuada o de manera coercitiva. Com a mostra del segon procediment, el fet ocorregut el març de 1923 en una reunió a Palma convocada per Joan March Verga amb una nodrida representació d'agricultors banyalbufarins. Se'ls informà que si no es passaven al partit liberal -controlat per en Verga- no podrien exportar tomàtiques perquè se'ls pujarien els nòlits per embarcar-les (Ferrer 2000: 306). El contrabandista i financer va utilitzar el control que exercia sobre el transport marítim regular per fer-se una clientela política. Però poc temps després, el setembre de 1923, el cop d'estat de Primo de Rivera va clausurar el règim constitucional de partits polítics. Respecte de l'associacionisme, sabem que en el 1920 existien la Cooperativa de Consum i Producció, el Sindicat Agrícola Catòlic Sant Pere Apòstol i la Federació d'Exportadors de Tomàtiga. A més a més, hi havia dues mutualitats escolars: La Montaña i La Esperanza.

A conseqüència de l'aparició d'un focus d'infecció de grip, el 20 de gener de 1920 el metge Ramón Vanrell informava a l'Ajuntament que el brot epidèmic era de caràcter benigne i que era partidari d'obrir les escoles amb la condició de no admetre nins de les cases on hi havia hagut malalts. Encara eren ben presents al poble els efectes catastròfics de l'epidèmia de grip l'octubre del 1918, amb vuit morts i 500 malalts.

El 17 d'abril de 1920 el jutjat municipal de Banyalbufar assenyalava dia 22 com a data de celebració d'un judici de faltes per una brega entre veïnats de la qual en varen ser testimonis dos carrabiners del quarter de Valldemossa. El paper del jutge de pau a l'època en més d'una ocasió no degué ser fàcil de realitzar. Dirimint en disputes de diversa índole podia provocar animadversió cap a la seva persona si les resolucions eren considerades injustes per una de les parts.

Un fet destacat del 1920 fou la construcció de la carretera d'Estel·lencs a Banyalbufar. Per aquesta finalitat, el 31 d'agost s'havia d'efectuar el pagament dels terrenys als propietaris afectats per les expropiacions forçoses. L'enginyer en cap del Ministeri d'Obres Públiques va comunicar que l'expedient d'expropiació ascendia a 10.500,46 pessetes.

³En bona part s'ha fet amb la consulta del llibre d'actes de l'Ajuntament i correspondència de 1920 de l'Arxiu Històric Municipal de Banyalbufar.

Els anys de la Primera Guerra Mundial i els anys posteriors foren temps de crisi de subsistències amb saquejos de magatzems a Palma causats per l'acaparament de productes per part dels exportadors, l'increment de preus i el manteniment dels salaris baixos. En relació a això, el 2 de setembre de 1920 la Junta de Subsistències va informar d'una partida d'arròs de València que corresponia a Banyalbufar. De manera similar s'informà de l'arribada al port de Palma de blat amb les quotes que corresponien al municipi de Banyalbufar per si hi havia algú interessat en moldre el blat. Quant a l'ensenyança, l'1 d'octubre la mestra de l'escola Magdalena Lladó Oliver va fer arribar una petició a l'Ajuntament demanant dos bancs bipersonals perquè els existents eren del tot insuficients.

A la sessió plenària de l'1 de maig de 1920 hi hagué un important actuació en contra del senyor de Son Bunyola en la qual es demanà empara als polítics mallorquins més destacats del moment. En vista de la sol·licitud presentada per gran part dels veïns de la vila per mor del comportament del propietari de la possessió que posava en perill l'activitat dels pescadors, l'Ajuntament va acordar enviar un telegrama de protesta dirigit al Director General de Navegació i Pesca, a més de comunicacions als polítics Antoni Maura, Valerià Weyler, Miquel Rosselló, i als diputats a Corts Comte de Sallent, Josep Socias i Eusebi Pasqual. També es sol·licitava autorització a la Diputació Provincial per a la interposició d'una demanda. Es considerava que l'actitud del propietari de Son Bunyola, Mateu Zaforteza Crespí de Valldaura, perjudicava greument els interessos de la vila i, especialment, la "indústria de la pesca". Com que no s'ha conservat la instància presentada pels veïns ni les comunicacions, desconeixem els termes exactes de la controvèrsia entorn de l'actuació de Mateu Zaforteza. En qualsevol cas el litigi, que afectava la platja de sa Galera principal refugi de las barques de pesca del municipi, no va generar més actuacions des del consistori.

Segurament relacionat amb aquesta desavinença, el 21 de juliol es declarava un incendi forestal de grans proporcions al pinar de Son Bunyola, a la Caseta des Rector. La premsa el qualificava d'horrorós i es demanava si va ser provocat. Segons les indagacions de la Guàrdia Civil, havia estat causat per la imprudència d'un treballador fumador de la finca (Albertí; Rosselló 2005: 55). Però en una entrevista, Bernat Ambròs Gelabert Nyoc nascut el 1908, diu:

Resultà que amb els dos partits hi havia lio [El senyor de Son Bunyola pertanyia al partit liberal mentre que el batlle i el senyor de Planícia pertanyien al partit conservador]. Es partit de baix no va fer res i es de sa Baronia, que era del partit de dalt, no va voler que tallassin una sèrie de pins per aturar es foc. Era per qüestió política. Jo era al·lot i sentia a dir que era per venjança i daren sa culpa a un d'Esporles, però jo no crec que fos ell (Albertí 1998: 28).

Posteriorment, a les eleccions de febrer de 1922 l'amo de la possessió Antoni Roca Alemany va ser elegit regidor. Era un fet habitual a l'època entre els amos de possessió amb la finalitat de defensar els interessos dels grans propietaris dins dels consistoris.

El 14 de juny de 1920, la Duana d'Andratx envià una carta a l'Ajuntament de Banyalbufar. Es donava un termini de 7 dies per a que Josep Ripoll Albertí i Jaume Albertí Tomàs anassin a cercar dos bocois, un buit i l'altre amb oli d'oliva. Segons un informe dels carrabiners, Josep Ripoll, patró d'una barca de pesca de sa Galera, havia trobat el bocoi buit a uns 10 metres de la costa. Tenia una capacitat entre 300 i 450 litres i tenia inscripcions en francès. Un altre cas similar fou un bocoi trobat a la platja de Son Bunyola.

Quant al context polític i econòmic del municipi durant el cens de 1940⁴, aquest va ser influenciat de manera aclaparadora per la fèrria dictadura militar, aliada de les potències de l'Eix, l'Alemanya nazi i la Itàlia feixista i per la greu crisi de subsistències una vegada finalitzada la Guerra Civil i l'inici de la Segona Guerra Mundial a Europa.

El 9 d'abril el delegat de la Central Nacional Sindicalista demanava a l'Ajuntament aportacions econòmiques amb motiu de les "quartes noces de maig" indicant que la "valiosa ajuda d'aquest ajuntament no havia de faltar". Anava dirigida als esposos novells en el dia de les seves noces.

El 24 de maig la secretaria d'Ordre Públic del Govern Civil va enviar una circular a l'Ajuntament que mostra de manera prou clara el caràcter dictatorial del règim sorgit de la Guerra Civil i el control polític exercit sobre la població, tot i que aquesta comunicació probablement no degué tenir repercussió a Banyalbufar, un municipi que es va adherir, aparentment de forma incondicional i majoritària, al cop d'estat denominat "Alzamiento Nacional". S'ordenava que tota persona resident en un lloc diferent d'on era el 18 de juliol de 1936 s'havia de presentar a les dependències municipals amb una sèrie de documents: relació de familiars que vivien en el mateix domicili de l'interessat, un aval de dues persones sobre el seu comportament i el dels seus familiars i un certificat de l'empresa o del patró on s'estigués fent feina. L'incompliment d'aquesta disposició seria castigat amb el trasllat forçós a la seva antiga residència. S'assenyalava que s'havia de contestar amb tota urgència sobre la conducta i antecedents de l'interessat, en especial en relació al "Movimiento Nacional".

El 28 de maig es demanava una altra ajuda a l'Ajuntament amb motiu de la VI volta ciclista a Mallorca patrocinada pel diari "Balears" òrgan oficial

⁴Correspondència 1940 i Racionament 1939-1954. Caixes 71-75. Arxiu Històric Municipal de Banyalbufar.

de la Falange. També al llarg del 1940 des de l'Ajuntament s'enviaren diverses comunicacions informant desfavorablement sobre la intenció de la superioritat d'establir un secretari en comú pels ajuntaments de Banyalbufar i Estellencs.

El 28 de novembre el Govern Civil ordenava a l'Ajuntament que li remetés cada quinze dies informació sobre la marxa dels cultius del municipi, necessitats de l'agricultura i dificultats que es presentessin. Respecte de l'associacionisme existent en el 1940, encara es trobava operativa la Unió d'Exportadors de Tomàtiga, fundada el 1933 i que en el 1941 tenia 49 socis. Però la seva activitat va cessar aviat, el 1944. En el seu lloc aparegué la "Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos", considerada en els estudis crítics que s'han fet sobre aquestes entitats com "autèntics instruments de control social del règim franquista".

La política econòmica autàrquica basada en el control estatal del mercat i la producció, la limitació de les importacions i la taxació de preus va provocar una greu carència dels productes de consum bàsic com el pa, l'oli, la llet, el sucre o la farina entre d'altres. A conseqüència d'aquesta escassetat es va imposar el seu racionament fins als anys 50. Així doncs, les autoritats de la dictadura varen posar en funcionament un aparell burocràtic en mans de Falange, propens a la ineficàcia i corrupció, encaminat a controlar i supervisar de manera exhaustiva els cultius i el subministrament de productes.

No poder comprar ni consumir normalment un aliment fonamental en la dieta de l'època com era el pa degué tenir un impacte considerable. Ben segur que en el pensament de la població era present el popular evangeli segons sant Joan (6, 1-15) sobre la multiplicació dels pans i els peixos. A partir de cinc pans d'ordi i dos peixos, el prodigi de Jesús aconseguí alimentar una multitud que quedà satisfeta a la vorera del llac de Tiberíades. La realitat quotidiana de la Mallorca dels anys quaranta era que no hi havia pa abastament per tothom. El 24 de novembre de 1940 va tenir lloc a Banyalbufar la constitució d'una "Mesa pel racionament del pa" formada pel batle Llorenç Picornell Picornell, Joan Albertí Albertí com a vocal designat pel cap local de Falange i Pau Vic Bujosa com a vocal designat per la Central Nacional Sindicalista. Seguidament es va formar un cens de la població específic per tal d'administrar el racionament de tota una llista de productes essencials per al consum. Segons una comunicació de la batllia del 10 de gener de 1941 s'havien distribuït 188 cartilles de racionament als titulars o caps de família que abastaven 785 persones. Es varen formar uns padrons addicionals amb els clients assignats a cada una de les botigues de queviures i als forns existents. Uns s'havien de dirigir amb les seves cartilles a la botiga de Cas Cosí d'Antoni Albertí Tomàs, uns altres a la Taverna de Joan Cabot Palmer i uns altres a Can Font de Bartomeu Font Serra. També fou el cas dels forns de Lluís Albertí Vanrell i de Bartomeu Font Serra amb una llista de titulars de les targetes distinta per a cada forn. El padró pel racionament assignat al Forn des Casino era format per 116 persones. El del Forn de Can Font eren 228. Així mateix també hi havia assignada pel racionament la carnisseria de Gaspar Tomàs Gelabert situada a la plaça de la Vila. Obria un dia per setmana (Albertí 2007: 104).

En anys successius, les cartilles de racionament varen continuar sent necessàries, almenys fins al 1953. El 19 d'agost de 1946 la Delegació Local d'Abastiments i Transports va fer un repartiment extraordinari de llet condensada entre 143 persones. Sobre les quantitats que pertocaven en el repartiment dels diferents productes, a tall d'exemple, el 25 de novembre de 1948 va arribar a la botiga de Cas Cosí una partida de gènere formada per 72 litres d'oli, 19 quilos i mig d'arròs i de sucre, 39 quilos de sabó i 48 quilos de mongetes a repartir entre 144 persones amb la qual cosa les quantitats per individu resultaven molt minses: mig litre d'oli, cent grams d'arròs i de sucre, dos-cents grams de sabó i un quart de mongetes que s'havien de pagar a preu taxat. Per tant, sovint s'havia de recórrer al mercat negre. Els gènere de contraban com la preuada farina podia arribar ocult davall la palla traginada per un carro procedent de Sant Joan. El pa, a més d'altres productes, era de mala qualitat. En ocasions es recorrien llargues distàncies dins Mallorca per proveir-se'n, com anar de Banyalbufar a sa Pobla. També els carros que transportaven tomàtiques cap a Palma podien tornar a la vila amb pa amagat amb risc de ser descoberts per les inspeccions de la Guàrdia Civil.

Quant al control dels cultius, es va elaborar una espècie d'inventari de les existències del principal producte banyalbufari: la tomàtiga. Tots els propietaris hagueren de declarar el nombre de tomàtiguers existents a les seves finques. El resultat final d'aquest registre efectuat en una data indeterminada, però entre 1939 i 1946, foren casi un milió i mig de tomàtiguers escampades per les finques abastides per la síquia de dalt i la síquia de baix. Els propietaris que en tenien més eren Joan Claramundo a la finca de sa Vinya Gran amb quaranta cinc mil tomàtiguers, Lluís Albertí Vanrell amb quaranta mil a la finca de sa Marina, els hereus de Josep Picornell Sastre amb trenta sis mil a la finca de Ca Na Grogia i Josep Cabot Albertí amb trenta quatre mil a la finca de la Vinya d'en Ferrà. També s'anotà el nombre d'hores d'aigua de la Font de la Vila de que disposaven, en alguns casos indicant l'hora de començament de la tanda i l'hora final.

En relació a la supervisió exercida sobre altres cultius i la seva producció, el 19 de novembre de 1940, el secretari tècnic del Governador Civil comunicà a l'Ajuntament l'obligació d'enviar una relació d'existències de garroves, amb l'avertència d'evitar ocultacions. Segons un informe de l'any agrícola de 1941, hi havia 48 quarterades de faves sembrades, 35 de blat, 3 d'ordi i 2 de civada. S'indicava que les possessions eren les que cultivaven els cereals, la collita dels quals era del tot insuficient per abastir la població. Uns anys més tard, en el 1944 s'obligà a 31 petits propietaris a sembrar blat i a l'entrega forçosa de la collita.

L'oli fou l'altre gran producte sotmès a una estreta vigilància, amb declaracions jurades d'existències en les campanyes anuals, nombre d'oliveres, relació de productors posseïdors d'oli els quals no tenien dret al repartiment, relació de magatzems d'oli i la constitució d'una Junta Local de l'Oliviera. El control arribà al detall d'anotar separatament la quantitat d'oliva recollida a

Planícia per les 38 collidors banyalbufarines i les 25 de Santa Margalida durant la campanya de 1942. L'oli per ús domèstic també podia ser molt deficient, desprenent una forta olor quan es cuinava. Quant a la patata, en la collita de 1949 el servei d'Inspecció de la Delegació Provincial d'Abastiments i Transports va detectar 7.875 metres quadrats de superfície oculta de patateres.

Una de les conclusions dels resultats dels censos de població de 1920 i 1940 seria la seva poca precisió quant a l'estructura de les professions, especialment en el de 1920. Més detallades foren aquelles ocupacions anotades en els padrons, malgrat que les dones tampoc se'ls classificava amb cap feina remunerada. Quant a l'evolució de la població, després d'un màxim d'habitants el 1925, s'observa un lent declivi demogràfic que s'accentuà de manera molt notòria entre 1930 i 1935. Així doncs, al contrari del que en principi es podria pensar, l'emigració va començar abans de la Guerra Civil.

L'alt grau d'alfabetització de Banyalbufar en comparació a altres pobles de Mallorca mostra un interès per l'educació dels nins i nines, cosa que era facilitada per ser un municipi de dimensions reduïdes. Altres municipis petits com Deià igualment presentaven un elevat percentatge d'instrucció en comparació al nivell general de l'illa.

En l'aspecte econòmic, cal ressaltar la difícil situació en la immediata postguerra al mateix temps de la importància del cultiu de la tomàtiga, amb una evident recuperació. Per fonts orals i documentals sabem que en els anys 40 encara es construïren alguns safareigs. Amb l'inventari de les tomatigueres realitzat a principis dels 40, en base als dos quilos de mitja per tomatiguera (Albertí 1998: 199) podem deduir una producció d'unes tres mil tones. A més dels ramells transportats als mercats de Palma i Barcelona, segons una estadística del 1935, a Banyalbufar hi havia 8 establiments dedicats a les conserves de tomàtiga. Però la crisi del seu cultiu massiu esdevindria poc temps després, cap al final de la dècada de 1950.

Bibliografia

ALBERTÍ, B. (1997): *La Guerra Civil a Banyalbufar. A l'ombra de la Falange*, Palma, Documenta Balear.

ALBERTÍ, B. (1998): «Entrevista a l'amo en Bernat Ambròs Gelabert -Nyoc-», *Ma'jil*. Nova Era, 8, p. 26-28.

ALBERTÍ, J.; ROSSELLÓ, R. (2005): *Banyalbufar a les publicacions periòdiques (1914-1978)*, Campos, Edicions Roig i Montserrat.

ALBERTÍ, J. (2007): *El Banyalbufar que he conegut*, Palma, Documenta Balear.

FERRER, P. (2000): *Joan March. Els inicis d'un imperi financer, 1900-1924*, Palma, Cort.

SERRA, S. (coord.) (1998): *Banyalbufar i la seva història*, Palma, Associació Amics de Banyalbufar.

BANYALBUFAR			
Any	Població de fet	Any	Població de fet
1920	868	1932	796
1924	938	1933	800
1925	946	1934	789
1926	935	1935	772
1927	942	1936	767
1928	930	1937	766
1929	912	1938	757
1930	913	1939	734
1931	841	1940	738

OCUPACIONS CENS DE 1920			
Ofici	Nombre	Ofici	Nombre
Tasques casa	302	Criat	2
Escola	246	Llaurador	2
Pescador	100	Barber	2
Agricultor	89	Electricista	2
Sense	37	Soldat	2
Propietari	10	Mestre	2
Colon	9	Garriguer	2
Carreter	7	Impèdit	1
Jornaler	7	Estudiant	1
Carrabiner	7	Estanquer	1
Empleat	5	Peó caminer	1
Picapedrer	5	Metge	1
Criada	5	Hortolà	1
Religiosa	5	Rector	1
Comerciant	4	Secretari	1
Ferrer	4	Majoral	1
Ignorat	4	Cec	1
Sabater	3	Arrendador	1
Fuster	3	Forner	1
Brodadora	3	Retirat	1
Carboner	3		

OCUPACIONS CENS DE 1940			
Ofici	Nombre	Ofici	Nombre
Membres família	302	Forner	2
Agricultura	130	Gèneres alimentaris	2
Alumnes 1 ^a ensenyança	130	Exèrcit	2
Nins petits	43	Administració pública	2
Pesca	35	Clero catòlic secular	2
Picapedrer	16	Estudiants	2
Llogaters	10	Sense treball	2
Servei domèstic	8	Ramaderia	1
Altres comerços	7	Fuster	1
Altres transports	5	Forja, serraller	1
Clero catòlic regular	5	Altres treballs metalls	1
Modisteria	4	Hotels	1
Armada	4	Metges	1
Explotació bosc	3	Belles Arts	1
Treballs pedra	3	Altres professions liberals	1
Diverses	3	Retirats	1
Ensenyança	3	Sense professió	1
Pedreres	2		

LA DEPURACIÓ DEL MAGISTERI. MESTRES DE LES ESCOLES PÚBLIQUES DE BANYALBUFAR 1936-1939

*Antoni AULÍ GINARD
Joan PONS JULIÀ*

1.- Introducció

El juliol de 1936 un grup d'oficials de l'exèrcit espanyol planejaren un cop d'estat per derrocar el govern legítim de la República, establir una dictadura de caràcter militar i així estendre la rebel·lió als quaters de la península i les illes. A la majoria d'indrets, la guerra va començar amb un tiroteig en els quaters militars on oficials sollevats s'enfrontaren amb els seus companys lleials a la república. Aviat, milícies formades per sindicats obrers i els guàrdies d'assalt (cos de policia militar de la república que coexistia amb la guàrdia civil) s'uniren a les forces republicanes, mentre milícies falangistes s'uniren als sollevats. Finalment les forces republicanes dominaren 2/3 del territori espanyol incloses la majoria de ciutats industrials i els sollevats dominaren principalment les zones agrícoles. Ambdós bàndols executaren a milers de combatents del bàndol contrari. Així va començar una guerra civil que va durar tres anys, va desolar el país i provocà més d'un milió de morts.

La rebel·lió militar donaria pas immediatament a la depuració franquista i republicana que de forma progressiva es va aplicar, en el cas que ens interessa, als docents en exercici així com als alumnes que estudiaven magisteri. La depuració fou un tipus de repressió motivada per la guerra que es va estendre a tots els funcionaris de l'Estat inclòs el personal administratiu i subaltern així com als funcionaris municipals i tots els treballadors relacionats o adscrits amb institucions i organismes oficials. A Mallorca es donaren dos processos de depuració. A Eivissa es creà un Tribunal semblant al de Mallorca, mentre que a Menorca hi va haver primer una depuració republicana i posteriorment una depuració franquista.

Respecte dels docents, i en concret a Balears, la depuració franquista fou selectiva entre els mestres de les escoles públiques essent el seu interès esporgar del cos als «rojos». Les represàlies de tipus professional com les que varen afectar als docents, foren durant el règim franquista, però sobretot a l'inici, una forma molt eficaç de sancionar als desafectats i paralitzar als no addictes així com de premiar als incondicionals mitjançant les places vacants que deixaven els represaliats. Aquestes depuracions polítiques professionals que afectaren molt especialment a l'administració pública, foren un instrument per a la sanció d'idees i conductes inconvenients en el nou règim i per adequar el perfil ideològic dels funcionaris i treballadors al servei de l'estat, així com les directrius que regien en la dictadura.

El procés de depuració va ser legalment establert amb la publicació del decret de 8 de novembre de 1936. Anteriorment, la purga fou realitzada per les autoritats acadèmiques de cada districte universitari seguint les directrius de les autoritats militar i civil de cada província, decidida pels estaments militars i subjecta a la legislació castrense d'urgència. Posteriorment, quan es va constituir el Ministeri d'Educació Nacional, la depuració es va regular per lleis i normes establertes com a desenvolupament del decret 108 que diu en els seus articles tres i quatre:¹

«Artículo tercero:

Los funcionarios públicos y los de empresas subvencionadas por el Estado, la provincia o el municipio, o concesionarias de servicios públicos, podrán ser corregidos, suspendidos y destituidos de los cargos que desempeñen, cuando aconsejen tales medidas sus actuaciones antipatrióticas o contrarias al movimiento nacional.

Artículo cuarto:

Las correcciones y suspensiones a que se refiere el artículo anterior, serán acordadas por los jefes del centro en que preste sus servicios el funcionario, y en su defecto, por el superior jerárquico del corregido, y aquellos, en su caso, previa la formulación del oportuno expediente, propondrán la destitución a la autoridad, empresa o corporación a quién correspondiera hacer el nombramiento.»

A Mallorca es produïren, com hem dit, dos processos de depuració. El primer es va donar entre setembre de 1936 i març de 1937. Degut a que pel juliol de 1936 molts de mestres es trobaven de vacances a l'inici del curs, amb el conflicte armat estès a molts de racons de la geografia peninsular, hi havia escoles sense mestre i mestres que no havien pogut viatjar a les seves escoles de la península. L'inspector Joan Capó i Valls de Padrinas va rebre la missió de reorganitzar tot el sistema educatiu de les illes segons les necessitats del nou règim franquista. A tot aquest procés d'assignació de mestres als centres amb places vacants i de suspensions de mestres considerats no aptes per part dels sollevats, alguns entesos en la matèria l'han anomenat «ball de places».

D'aquesta manera, dia 19 de setembre de 1936 es va establir un tribunal que havia d'examinar les fitxes amb els informes dels mestres i les mestres nacionals i demés personal de tots els centres educatius de les Illes Balears. Aquest tribunal estava format per D. Mateu Torres Bestard, D. Antoni Nicolau i D. Alfredo Llompart, essent aquest darrer qui feia les funcions de president del tribunal. Cada un dels mestres rebia les fitxes que s'havia d'encarregar de tornar emplenades, amb els informes del capellà, del batlle i del comandant de la guàrdia civil. I una quarta fitxa on el docent contestava de forma directa dues preguntes:

¹Boletín Oficial de la Junta de Defensa Nacional de España – Burgos 16 de Septiembre de 1936. Núm. 22

- 1- No haber pertenecido a la Asociación de Trabajadores de la Enseñanza.
- 2- No haber figurado en los partidos políticos del Frente Popular.²

Aquesta quarta fitxa s'utilitzava sovint per poder sancionar els docents ja que aquests no tenien cap problema en afirmar que estaven afiliats al sindicat si era el cas.

A Eivissa es creà un tribunal semblant a l'anterior. Segons dades del Dr. Jaume Serra i Barceló, a Mallorca i les illes Pitiüses foren declarats no aptes més del 25% del mestres i les mestres.

El segon tribunal depurador, anomenat Comissió Depuradora Provincial, va durar des de març de 1937 fins el desembre de 1943 i estava format per D. Bartomeu Bosch (president, capellà i catedràtic de llatí a l'institut Ramon Llull de Palma), D. Lluís Maria Mestras (Inspector en cap d'educació, substituït de Joan Capó), D. José Ramis de Ayreflor (President de l'Associació Catòlica de Pares de Família), D. Rafael de Ysasi Ransome (Coronell d'artilleria retirat) i D. Gabriel Morell Font (Persona de reconeguda solvència moral). Aquest segon procés va ser molt més contundent que el primer, formulant en molts de casos, acusacions genèriques i vagues, que feien que els interessats ignorassin «qui i de què» se'ls acusava. La comissió depuradora del personal de magisteri de Balears havia de rebre en el termini de 8 dies un informe en el que quedàs reflectida la conducta professional del mestre; la seva conducta religiosa; la conducta social i particular; si va formar part d'alguna associació secreta; les seves actuacions polítiques, indicant el partit o partits polítics amb els que simpatitzava o havia militat; si l'ensenyament que impartia estava relacionat amb les idees del Frente popular i Asociaciones secretas i si havia simpatitzat amb partits nacionalistes. Tota la documentació s'enviava a Burgos, seu del Tribunal Nacional.

En el cas que els membres de la Comissió obtinguessin suficients proves contra l'acusat es procedia a formular un plec de càrrecs on s'arreglaven totes les acusacions rebudes i es comunicava al mestre (o la mestra) en qüestió, al qual, se li permetia realitzar un escrit o plec de descàrrecs en el que havia d'argumentar la seva defensa, demanant-li ajuda als veïns, a representants de professions prestigioses i autoritats com el rector, el batlle o la Guàrdia Civil; proclamant la seva innocència i exaltant el Movimiento Nacional i el paper del cabdill.

Les decisions del Tribunal Depurador podien tenir pels interessats conseqüències diferents:

- 1.- Sense sanció,
- 2.- Trasllat a un altre destí, que podia ser dins la mateixa o a una altra província,

- 3.- Jubilació anticipada,
- 4.-Inhabilitació per a càrrecs directius i de confiança,
- 5.- Suspensió de feina i sou per un o més períodes,
- 6.- Separació definitiva del servei i baixa a l'escalafó.³

Aquest fet contrasta amb totes aquelles concessions donades a ex-combatents del ban nacional o mutilats de guerra que gaudiren de privilegis a l'hora d'accedir a determinats llocs de feina que fossin del seu interès com per exemple regentar alguna escola.

La Comissió Depuradora Provincial va revisar més de 500 expedients passant a ser de superior al 35% el percentatge de mestres sancionats i sancionades. A més a més, es revisaren els noms dels centres escolars que constaven abans del 18 de juliol de 1936, arreu de totes les escoles de l'Estat. Aquesta tasca realitzada pels ajuntaments, es va fer amb la intenció d'adequar tots aquests noms als principis ideològics de la Nueva España Liberada i destinats, també, a perpetuar la memòria dels herois del Movimiento Nacional Salvador de España.

El 19 de març de 1939 es va crear per Ordre Ministerial la Comisión Especial Dictaminadora amb la funció d'examinar i resoldre els expedients incoats per les comissions provincials i va romandre en actiu fins el 30 de gener de 1942, moment en el que es va considerar que ja s'havien resolt tots els expedients de depuració. No seria fins el 9 de febrer de 1944 en que es dissoldria l'oficina tècnica administrativa, mitjançant una resolució publicada al BOE el dia 2 de maig de 1944.

El 22 de maig del 1943 el general Franco i el seu ministre de Justícia, Eduardo Aunós Pérez donaren el vist i plau al decret del servei de llibertat vigilada pel que es crearen les juntes locals, presidides pels jutges municipals i que van durar fins la dècada dels seixanta del segle passat.

2.- Mestres de les Escoles Públiques de Banyalbufar 1936

Quan esclatà la Guerra Civil el mes de juliol de 1936, a Banyalbufar hi havia una escola unitària de nins on exercia el mestre català Carlos Riu Mateos, una escola unitària de nines amb la mestra Margalida Oliver Carbonell al capdavant i una escola de pàrvuls regentada per Maria Assumpció Martí Fuster.

²Coalició electoral espanyola creada el gener de 1936 pels principals partits polítics d'esquerra; guanyador de les darreres eleccions democràtiques durant la segona República Espanyola (16-02-1936).

³Classificació ordenada dels docents segons el títol, temps de servei i categories en base a les quals es determinaven les funcions, promocions i remuneracions.

2.1.- Escola Unitària de Nins de Banyalbufar

Carles Riu Mateos. Nascut a Sant Gervasi (Barcelona) dia 3 d'agost de 1895. Mestre elemental de primer ensenyament des del 14 de març de 1918, foli 3, núm. 16. També tenia el títol de Batxiller.

El seu primer destí com a mestre interí va ser a l'escola unitària de nins d'Orient (Bunyola) on va prendre possessió de la seva plaça el dia 1 de març de 1917 i en la que va romandre fins el 30 de setembre del mateix any. Seguidament va passar, també com a interí, per l'escola unitària de nins de Maó (del 25 de gener de 1918 al 31 d'agost de 1919), la unitària de nins d'Es Capdellà (del 14 de febrer al 31 de maig de 1920), l'escola unitària de nins núm. 1 d'Inca (del 17 de desembre de 1920 al 31 d'agost de 1921), la unitària de nins de Sant Miquel a Son Carrió (de l'1 de setembre de 1921 a l'1 de maig de 1922) i la unitària de nins d'Es Molinar (de l'1 de setembre de 1922 al 28 de febrer de 1923).

Gràcies a un concurs d'interins, dia 8 de març de 1923 va arribar, com a mestre propietari, a l'escola mixta de Vilas del Turbón (Osca) on va exercir fins el 14 de desembre de 1924. Quasi tots els mestres i les mestres, quan aconseguien plaça de propietari o propietària a través d'un concurs d'interins o a través d'unes oposicions, havien de traslladar-se fora de la província on feien feina i exercir un cert temps per poder tornar a la seva província. I així va ser, el mestre Riu va demanar el trasllat voluntari i dia 15 de desembre de 1924 prengué possessió de la seva plaça a l'escola Nostra Senyora del Pilar de Formentera on va fer feina fins el 15 d'abril de 1925.

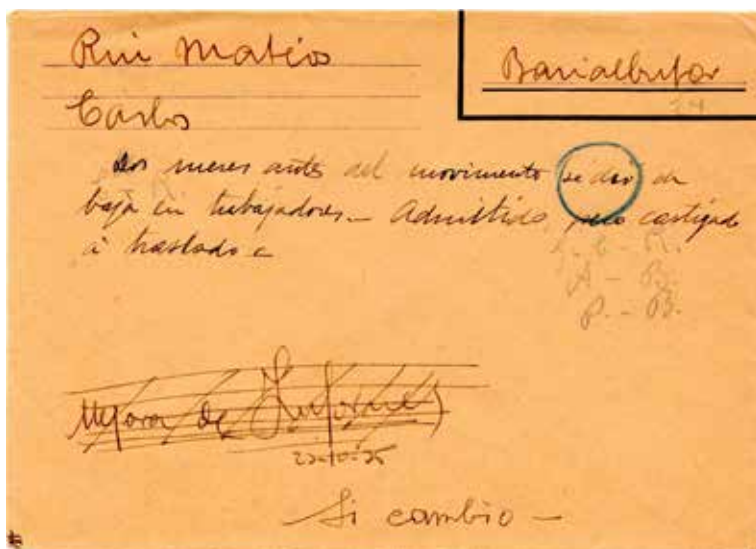
Però el mestre volia tornar a Mallorca i, després de fer oposicions, el 16 d'abril de 1925 va passar a l'escola unitària de nins de Campanet. Poc més de cinc anys després, el 3 de juny de 1930 arribà (per trasllat) a l'escola unitària de nins de Banyalbufar.

Dia 1 d'octubre de 1936, amb motiu de l'abans esmentat ball de plaques, passà per Ordre Governativa, a una secció de l'escola Graduada de nins número 2 de Sóller.

Al sobre del primer tribunal depurador, que contenia les fitxes amb els informes sobre el mestre Riu, apareixien manuscrites les següents observacions:⁴

*Dos meses antes del movimiento se dio de baja en trabajadores.
Admitido pero castigado a traslado a...
Si, cambio
Informe regular de la Guardia Civil.*

⁴AMEIB. Antic Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears. Secció Arxiu. Fons Lleonard Muntaner. Expedient de depuració del mestre Carlos Riu Mateos.

Dia 12 d'agost de 1937, la Comissió Depuradora Provincial li va en viar un plec de càrrecs on se l'acusava de:⁹

- 1.- Ser simpatitzant del Front Popular
- 2.- Conducta professional deficient. Gran desidia.
- 3.- Conducta religiosa deficient.

Al sobre d'aquest segon tribunal depurador hi havia, manuscrites, les anotacions següents:¹⁰

Cargos

Listo para propuesta: Traslado e inhabilitación.

Informes: Cura Párroco, Alcalde y Guardia Civil de Esporlas.

Oficio del Alcalde pidiendo que no vuelva al pueblo de Bañalbufar.

⁹AMEIB. Antic Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears. Secció Arxiu. Fons Lleonard Muntaner. Expedient de depuració del mestre Carlos Riu Mateos.

¹⁰AMEIB. Antic Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears. Secció Arxiu. Fons Lleonard Muntaner. Expedient de depuració del mestre Carlos Riu Mateos.

Quan pareixia tot perdut, el 27 d'agost de 1937 va rebre un informe favorable de l'Inspector on es destacava el bon compliment dels seus deures professionals.

Va continuar a l'escola de Sóller fins el 29 de setembre de 1937, data en què es reincorporà a la seva plaça de Banyalbufar, on va exercir fins al dia de la seva mort, el 8 d'octubre de 1939. Tenia 44 anys. Mai no va poder veure resolt el seu expedient de depuració.

A una entrevista feta per Jaume Albertí i Albertí a Benet Albertí i Genovart pel mes d'octubre de 1997 podem llegir més coses sobre aquest mestre i sobre els habitants de Banyalbufar durant la guerra civil:¹¹

La majoria del poble era conservador i catòlic i hi va haver el suficient seny per no actuar repressivament. Ara be, al mestre d'escola Carles Riu Mateos, el varen estrènyer de valent i ho va passar bastant malament, simplement pel seu passat d'esquerres. El poble no volia que donàs classes i va ser apartat de la docència.

¹¹ Albertí, J. (1997): «Entrevista a Benet Albertí i Genovart», revista *Ma Jil* (Banyalbufar) nova era, núm. 7 (07-10-1997), p. 15-16.

¹² Albertí, B. (1997): «La donació i incautació d'or i la subscripció pro-movimiento nacional a Banyalbufar, setembre de 1936», revista *Ma Jil* (Banyalbufar) nova era, núm. 3 (09-1996), p. 42-45.

Tot i que com s'ha pogut demostrar el mestre Carles Riu era d'idees esquerranes, pel mes de setembre de 1936 va voler col·laborar, com la majoria de gent del poble, amb la cessió o donació d'or al Movimiento Nacional. Segons consta a la relació de donatius oferts per part dels veïns de Banyalbufar, el mestre va cedir unes arracades.¹²

Cristóbal Binimelis Bennasar. Va néixer a Binissalem el 14 de juliol de 1891. Mestre de primer ensenyament elemental des del 7 d'abril de 1917, foli 2, núm. 8. El seu primer destí com a mestre interí (per instància), va ser a l'escola unitària de nins de Banyalbufar on va prendre possessió de la seva plaça dia 16 de desembre de 1936 i on va romandre fins el 14 de setembre de 1937 (data en la que va tornar el mestre propietari), per anar a l'escola de Montuïri. Hi ha un document amb data de 24 de juny de 1941 en el que Falange Espanyola Tradicionalista i de les JONS¹³ fa constar que el camarada Cristóbal Binimelis Bennasar, maestro, pertenece como afiliado a este Servicio Español del Magisterio. Amb molt bons informes i amb el certificat d'excombatent, va ser declarat apte per la Comissió Depuradora Provincial com no podia ser d'altra forma després d'analitzar la seva trajectòria.

Bartomeu Covas Alemany. Natural d'Andratx, va néixer el dia 11 de desembre de 1915. Mestre de primer ensenyament des del 21 de novembre de 1934, foli 42, núm. 822. Es va incorporar a files el 25 de novembre de 1936. Dia 10 de novembre de 1937 encara continuava en aquesta situació, malgrat que al seu expedient figura la seva primera destinació com a mestre per instància a l'escola de Can Picafort (Santa Margalida) des del 9 de març de 1937. Dia 4 de novembre de 1937, va passar teòricament a l'escola de Banyalbufar com a interí, malgrat va ser llicenciat del servei militar el 4 d'agost de 1939 i existeix un document on sol·licita li sigui adjudicada destinació amb data 2 de setembre de 1939. Va romandre a l'escola de Banyalbufar fins el 22 de novembre de 1940 en que va cessar per anar a l'escola de Caimari. Depurat sense sanció.

Joan Abrines Pons. Nascut a Binissalem el 12 de setembre de 1899. Mestre de Primer Ensenyament des del 2 de gener de 1932. Foli 41 Núm. 771. Mestre del Pla Professional.¹⁴

Va ser mestre a diverses escoles de Barcelona i Lugo. Dia 6 d'octubre de 1934 prengué possessió de la seva plaça a l'escola unitària de nins de Lloret de Vistalegre. Molt poc temps després, el 25 d'octubre fou nomenat secretari del Consell Local de Primer Ensenyament del poble.

Dia 1 d'octubre de 1936, per Ordre Governativa, fou destinat a l'escola unitària mixta de la Colònia de Sant Jordi per trasllat forçós a causa dels informes emesos pel batle, capellà i guàrdia civil que eren dolents i l'informe particular que fou qualificat de regular. Tot i això el declararen apte sempre i quan fos traslladat a un altre centre.

Al sobre del primer tribunal depurador quedava ben clar el que s'havia decidit:

Si

(Traslado)

És a dir, se'l declarava apte sempre i quan fos traslladat a un altre centre educatiu dins la província.

Dia 15 de setembre de 1937 va recuperar la seva plaça a la unitària de Lloret de Vistalegre. Els informes que arribaren a la Comissió Depuradora Provincial van ser bons i va emetre la proposta de depurat sense sanció. Però un temps després va arribar un altre informe anònim al Tribunal on es considerava que la vida privada del mestre no era la més adequada:¹³

Respecto a su vida privada ha dado escándalo en el pueblo con su mujer de la que está separado parece ser por causa de ella. Concretando: no hay inconveniente en que siga ejerciendo su carrera pero fuera del pueblo, pues allí ha perdido la confianza de los padres y está mal visto por el pueblo en general que le atribuye muchas cosas inmorales pero que no se pueden probar y que al parecer no son ciertas, pero que hacen que haya perdido el respeto como persona honorable.

Aquest nou informe va fer que el Tribunal es replantejàs el cas d'aquest mestre i dia 22 de novembre de 1937 es va acordar enviar-li un plec de càrrecs i, poc després, el 9 de desembre es va proposar per unanimitat la sanció de trasllat dins la província.

¹³Partit polític espanyol d'ideologia feixista fundat el 1933 per José A. Primo de Rivera.

¹⁴Pla d'estudis de 1931 que va transformar radicalment la formació del magisteri primari i les Escoles Normals en temps de la Segona República.

¹⁵AMEIB. Antic Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears. Secció Arxiu. Fons Lleonard Muntaner. Expedient de depuració del mestre Joan Abrines Pons.

Finalment, el 23 de novembre de 1940, es va resoldre el seu expedient de depuració amb la sanció de trasllat dins la província i per trasllat forçós, arriba a l'escola unitària de nins de Banyalbufar.

Després de quasi set anys com a mestre de Banyalbufar, dia 30 de setembre de 1947, per trasllat, passà a una escola de Tenerife.

2.2.- Escola unitària de nines de Banyalbufar

Margalida Oliver Carbonell. Nascuda a Son Servera dia 25 d'agost de 1912. Mestra de primer ensenyament des del 17 de desembre de 1932, foli 33, núm. 531.

El seu primer destí com a mestra interina va ser l'escola unitària de nines de Sant Mateu, a Sant Antoni de Portmany (Eivissa) on va exercir del 5 d'octubre al 29 de desembre de 1933. Després de quasi un any sense plaça, el 28 de novembre de 1934 va passar, també com a interina, a l'escola de nines d'Artà on va fer feina fins el dia 2 de gener de 1935.

Dia 10 de febrer de 1936 va arribar a l'escola unitària de nines de Banyalbufar prenent possessió de la seva plaça dia 10 de febrer de 1936. No va romandre molt de temps a l'escola ja que el 30 de setembre del mateix any va cessar per anar a l'escola de nines de Sant Miquel a Son Carrió. Des del mes de desembre de 1936 va ser Regidora Local del Frente de Juventudes¹⁶ de Son Carrió i posteriorment de Son Servera.

Dia 14 de desembre de 1937, la Comissió Depuradora Provincial, com era d'esperar, va aprovar no formular cap càrrec contra ella i per tant fou depurada sense sanció.

El 31 de gener de 1939 va ser sancionada, per no regentar l'escola des del 7 de febrer de 1938, degut a una malaltia que li ho impedia (hemoptisi), ni presentar-se a la selecció de places així com a la presa de possessió de l'escola adjudicada. Va estar sense plaça fins el mes de gener de 1940 i pel mes de novembre del mateix any va passar a l'escola de Llucmaçanes (Menorca).

Va seguir com a interina a diferents escoles fins que dia 1 de novembre de 1950 obtingué plaça com a propietària provisional d'una escola de Lleida per ser «cursillista del 36».¹⁷

Teresa Homar Moreno. Nascuda a Manila (Filipines) dia 11 de juliol de 1898. Mestra de primer ensenyament des del 17 d'octubre de 1921, foli 32, núm. 514.

La seva primera destinació com a mestra interina fou a una secció de l'escola Graduada de nines d'Alaró on va prendre possessió de la seva plaça dia

¹⁶Organització infantil i juvenil de Falange Española Tradicionalista y de las JONS que funcionà entre 1940 i 1961. Va ser el principal agent de la política de joventut del règim franquista.

¹⁷Grup de mestres i mestres procedents del pla de 1931 i dels cursos de perfeccionament de 1936, es van anomenar 'cursillistes del 36'. Aquests cursos servien per poder obtenir plaça en propietat però l'any 1936 la guerra civil ho va canviar tot.

17 de juny de 1933 i on va romandre fins el dia 11 de juliol de 1937. Va passar després per les escoles de Santa Margalida (graduada de nines), on va fer feina molt poc temps, del 23 d'octubre al 26 de novembre de 1934, i la unitària de nines de Sant Carles de Santa Eulària (Eivissa), on va arribar, també com a interina, el 29 de novembre de 1934. Essent mestra d'aquesta darrera escola fou desplaçada, per Ordre Ministerial i degut al ball de places, a l'escola unitària de nines de Banyalbufar on va exercir del 15 de novembre de 1936 al 12 de setembre de 1937 que va tornar a la seva escola d'Eivissa fins 18 d'octubre del mateix any. Dia 1 de febrer de 1938, després d'un temps sense escola, fou destinada a una secció de la Graduada de nines de Sa Pobla on va fer feina fins el 31 de juliol de 1942 que va cessar. Més d'un any després, el 20 de novembre de 1943, arribà com a interina a l'escola unitària de nines de Jesús (Eivissa) on va romandre fins el 31 d'agost de 1945. Posteriorment va ser mestra interina de la unitària de nines núm. 2 d'Andratx entre el 28 de novembre de 1946 i el 2 de desembre de 1948 que va demanar una excedència voluntària. Depurada sense sanció.

Matilde Pomar Bernad. Nascuda a Màlaga el 29 de febrer de 1896. Mestra de primer ensenyament des del 6 d'agost de 1920, foli 11, núm. 65.

La seva primera destinació com a mestra propietària va ser a l'escola unitària de nines del Pla de Sant Tirs (Lleida) on va prendre possessió de la seva plaça el 24 d'octubre de 1923 i va cessar el 8 d'abril de 1924. El 9 d'abril del mateix any va arribar a l'escola unitària de nines de s'Arracó on va fer feina fins el 5 d'octubre de 1934 que va passar a l'escola unitària de nines d'El Terreno (Palma). Essent mestra d'aquest darrer destí, es va tancar l'escola per estar situada en zona perillosa, pel que va ser desplaçada a l'escola unitària de nines de Banyalbufar i dia 15 d'octubre de 1937 va prendre possessió de la seva plaça. Quan es va reobrir l'escola, la mestra Pomar retornà a El Terreno on va exercir fins el 31 de desembre de 1950. Dia 8 de març de 1938, el Tribunal Depurador havia acordat no formular cap càrrec contra ella i per aquest motiu fou depurada sense sanció.

Dia 1 de gener de 1951 va passar a la Graduada de nines de Felanitx on es va jubilar dia 1 de març de 1966 a l'edat reglamentària de 70 anys.

Francisca Ramis Beltrán. Nascuda a dia 2 de maig de 1875. Mestra elemental de primer ensenyament des del 18 de juny de 1896, foli 27, núm. 348.

La seva primera destinació com a mestra interina va ser a l'escola unitària de nines de Moscardi on va prendre possessió de la seva plaça dia 1 de maig de 1929 i on va romandre fins el 31 de juliol d'aquell. Després d'un temps sense fer feina, dia 11 de gener de 1932 va passar a l'escola unitària de nines de Sant Jordi de Sant Josep (Eivissa) on va exercir fins el 27 de juliol de 1934. Poc temps després, el 24 d'octubre de 1934 li van tornar concedir plaça també a Eivissa, en aquest cas a l'escola de nines de Sant Francesc (Sant Josep). Va ser mestra d'aquesta darrera escola fins dia 1 d'octubre de 1936 quan, per Ordre Governativa, va ser traslladada de bell nou a l'escola de nines de Moscardi on va romandre fins el 19 d'octubre de 1937 que es va tornar a quedar sense feina.

Dia 1 de febrer de 1938 va arribar a Banyalbufar i va prendre possessió, per instància, de la seva plaça. Essent mestra d'aquesta escola, degut a que estava delicada de salut i no podia atendre l'ensenyament, va renunciar al càrrec dia 12 de setembre de 1939 fet pel qual va ser sancionada. Aquesta sanció no tenia res a veure amb el processos de depuració.

Acabada la sanció, tornà a ser nomenada per a l'escola unitària de nines de Binissalem on va exercir del 16 de maig de 1941 al 31 de juliol de 1942. Depurada sense sanció.

Margalida Arrom Julià. Va néixer a Santa Maria dia 18 de setembre de 1914. Mestra de primer ensenyament des del 6 de novembre de 1936, foli 43, núm. 844.

La seva primera destinació com a mestra per nomenament va ser a l'escola unitària de nines de Sant Joan Baptista (Sant Joan) d'Eivissa on va prendre possessió de la seva plaça el 22 de febrer de 1935 i en la qual va romandre fins el 20 d'abril de 1936. Afiliada a Falange de les JONS des de novembre de 1936. Va passar també per les escoles unitàries de nines de Sencelles (del 23 de novembre de 1936 al 7 de desembre de 1937) i Graduada de nins de Petra (del 8 al 31 de maig de 1939) fins arribar a l'escola de nines de Banyalbufar, prenent possessió de la seva plaça dia 19 d'octubre de 1939 i cessant dia 1 de març de 1942. Depurada sense sanció.

Llucia Bosch Huguet. Va néixer a Palma dia 29 de gener de 1891. Mestra de primer ensenyament des del 13 de juliol de 1921, foli 48, núm. 996.

La seva primera destinació com a mestra interina va ser a l'escola de Palma- Rotlet on va prendre possessió dia 10 de juny de 1938 i on va fer feina fins el 6 de setembre de 1939. Segons l'informe del batlle de la ciutat de Palma D. Mateu Zaforteza, presentava un caràcter polític de derechas desde que se la conoce. Segons el del capellà de l'església de Sant Miquel de Palma, reune todas las condiciones religiosas, patrióticas y pedagógicas requeribles en una maestra de Primera Enseñanza. Després de passar per l'escola de pàrvuls Palma número 2, i de ser depurada sense sanció amb bons informes, va arribar a l'escola unitària de nines de Banyalbufar el 3 de març de 1942. Va exercir molt poc temps a l'escola ja que va cessar dia 11 d'abril del mateix any.

Isabel Estrades Pujol. Va néixer a Palma dia 7 de març de 1915. Mestra de primer ensenyament des del 14 de setembre de 1935, foli 45, núm. 899. Tenia també el títol de Parvulista.

La seva primera destinació com a mestra interina va ser a l'escola Graduada de nins d'Eivissa on va prendre possessió de la seva plaça dia 15 de maig de 1937 i en la que va exercir fins el 17 d'octubre del mateix any. Abans va ser declarada apta per la Comissió Depuradora. Posteriorment va passar, també com a interina, per l'escola de Son Anglada entre el 17 de març de 1938 i el 30 de juny de 1939.

No va tornar exercir a cap escola fins el 17 d'abril de 1942 quan arribà a l'escola de nines de Banyalbufar. Va romandre molt poc temps a l'escola ja que el 31 de juliol del mateix any va cessar per anar a l'escola Graduada d'Inca. Des del 10 de novembre de 1936 pertanyia a l'Agrupació Benèfica de Dames Tradicionalistes «La Margarita». Com hem dit abans va ser depurada sense sanció.

Maria Albertí Albertí. Natural de Banyalbufar, va néixer dia 8 de desembre de 1913. Mestra de primer ensenyament des del 10 de setembre de 1935, foli 45, núm. 896.

La seva primera destinació com a mestra interina va ser a l'escola unitària de nines de Jesús a Santa Eulària (Eivissa) on va arribar el 17 de maig de 1937 i hi va romandre fins el 19 d'octubre d'aquell mateix any. El 26 de gener de 1938 va sol·licitar la seva incorporació al Servicio Social.¹⁸

Posteriorment va passar per l'escola unitària de nines núm. 1 d'Eivissa (entre el 18 de març i el 2 d'agost de 1938), la Graduada de nins d'Alaró per permuta d'interines (entre el 3 d'agost de 1938 i el 30 de juny de 1939) i l'escola de pàrvuls d'Es Mercadal (del 25 de novembre de 1939 al 31 de juliol de 1942).

El setembre de 1936 va col·laborar, com la majoria de gent del poble, amb la cessió o donació d'or al Movimiento Nacional. Segons podem veure a la relació de donatius oferts pels veïns de Banyalbufar, la mestra va cedir dos sortijas, un alfiler con una moneda de diez francos y diez botones.¹⁹

En un document amb data de 16 de desembre de 1936, Antònia Bujosa Albertí, Cap de la Secció local femenina de Falange de las JONS de Banyalbufar, en un document oficial, va escriure sobre ella:²⁰

La Maestra Dª María Albertí Albertí, natural de Bañalbufar, es fascista de primera línea y desde que estalló el Movimiento Salvador de España trabaja por amor a la Patria en la medida de sus fuerzas, siendo una buena afiliada activa y cooperadora en todo cuanto se presenta (...).

¹⁸Fundat a l'octubre del 1937 com una delegació nacional de FET y de las JONS es concebia com un instrument bàsic de la política de FET y de las JONS per introduir-se en la societat espanyola, com a garant de l'assistència social de l'Estat considerat fins i tot un deure inexcusable.

¹⁹Albertí, B. (1997): «La donació i incautació d'or i la subscripció pro-movimiento nacional a Banyalbufar, setembre de 1936», revista Ma'Jil (Banyalbufar) nova era, núm. 3 (09-1996), p. 42-45.

²⁰AMEIB. Antic Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears. Secció Arxiu. Secció administrativa. Expedient de la mestra Maria Albertí Albertí.

²¹Adjudicació de les destinacions atorgades als funcionaris docents del cos de mestres a partir dels seus mèrits.

²²L'escola unitària mixta de Banyalbufar va ser suprimida, degut a l'escassa matrícula i a proposta de la Inspecció Tècnica Educativa, per Ordre Ministerial de 25 de setembre de 1976.

Aquest va ser un dels informes que va rebre la Comissió Depuradora sobre la mestra Albertí. Tots ells eren excel·lents i per aquest motiu va ser depurada sense sanció.

Dia 1 d'agost de 1942, per Concurs General de Trasllats²¹, arribà a l'escola unitària de nines de Banyalbufar com a mestra propietària amb la intenció de quedar la resta de la seva vida laboral docent al seu poble. Però el 12 de novembre de 1976 va cessar per supressió de l'escola²² i va passar com a propietària provisional al Col·legi Públic Ciutat de Málaga de Palma on va exercir del 13 de novembre de 1976 al 31 d'agost de 1977.

Dia 1 de setembre de 1977, per Concurs General de Trasllats, prengué possessió com a mestra propietària de l'escola Graduada de Santa Isabel (Palma) on va fer feina fins el dia de la seva jubilació, als 69 anys, dia 8 de desembre de 1982.

Per tant, la mestra Maria Albertí va fer feina de mestra a Banyalbufar un total de 33 anys, 13 mesos i un dia. L'any 2013, en el centenari del seu naixement, va rebre la medalla d'or de la Vila de Banyalbufar.

2.3.- Escola De Pàrvuls De Banyalbufar

Maria Assumpció Martí Fuster. Nascuda a Palma el 28 de setembre de 1901. Mestra de primer ensenyament des del 9 d'abril de 1924, foli 5, núm. 1.

La seva primera destinació com a mestra interina va ser a l'escola unitària de nines de Fornells, on va fer feina del 30 de maig de 1932 al 17 de juliol de 1934. Va passar després per l'escola de pàrvuls de Mancor de la Vall (del 18 de juliol al 20 de setembre de 1934) i posteriorment va arribar a l'escola de pàrvuls de Banyalbufar, on va prendre possessió de la seva plaça el 21 de setembre de 1934 i en la que va romandre fins el 30 de setembre de 1936.

Entre dia 1 d'octubre de 1936 i dia 14 de setembre de 1937 (ball de places) fou desplaçada a una secció de l'escola Graduada de Santa Catalina de Palma. Retornà a Banyalbufar dia 15 de setembre de 1937 i hi va quedar poc temps, fins el 19 d'octubre, data en la que es va tancar definitivament l'escola de pàrvuls que ja havia estat suprimida temporalment quan la mestra va ser destinada a l'escola Graduada de Santa Catalina.

Gràcies a un Concurs de Trasllats fou traslladada a l'escola unitària de nines de Caimari on va prendre possessió de la seva plaça dia 20 d'octubre de 1937. Depurada sense sanció, fou confirmada en el seu càrrec de la suprimida escola de Banyalbufar el 21 d'octubre de 1941. Va presentar recurs per no haver de tornar a Banyalbufar de manera forçada durant tot l'any 1941²³. Recolzada i signada la petició pels pares de les alumnes de la seva nova plaça a l'escola de Caimari, el 14 de novembre de 1942 l'autoritzaren a continuar en ella de forma provisional. Finalment el mes de desembre de 1943 passà definitivament a l'escola unitària de nines de Pòrtol per Concurs General de Trasllats. Va ser mestra d'aquesta escola fins el dia de la seva jubilació, el 25 d'agost de 1966. Estava a punt de complir els 65 anys.

²³No podia exercir a l'escola de pàrvuls per haver estat suprimida però si que ho podia fer a l'escola de nines.

3.- Bibliografia

AULÍ, A; PONS, J. (2018): «La depuració del Magisteri. Mestres de les escoles públiques de Sa Pobla 1936-1943», dins *Actes de les V Jornades d'Estudis Locals de Sa Pobla. Sa Pobla*.

AULÍ, A; PONS, J. (2023): «La depuració del Magisteri. Mestres de les escoles públiques del terme municipal de Llucmajor: 1936-1943», dins *Actes de les VI Jornades d'Estudis Locals de Llucmajor. Llucmajor*.

MORENTE, J. (1997): *La depuración del Magisterio Nacional (1936-1943): la escuela y el estado nuevo*, Valladolid, Ámbito Ediciones, S.A.

TOMÀS RAMIS, P. (2023): *La Guerra Civil i el primer Franquisme. Mallorca, 1936-1959*, Palma, Illa Edicions.

EL COST ECONÒMIC I SOCIAL DE LA GUERRA CIVIL PER ALS BANYALBUFARINS

Guillem Joan BARCELÓ BARCELÓ

1. Introducció

En el present treball es pretén ampliar l'estudi de la rereguarda de la Guerra Civil al municipi de Banyalbufar. D'aquesta manera podem conèixer millor com varen viure el conflicte els habitants de Mallorca i les seves conseqüències socials i econòmiques. També la manera en què varen enfrontar les difícils condicions econòmiques i laborals que les autoritats colpistes els varen imposar. L'estudi a nivell local d'aquests fets en permet una major comprensió. Hi ha notables diferències entre els municipis de l'illa, com veurem, i Banyalbufar suposa una excepció en alguns aspectes cabdals, en aquest cas en positiu.

L'estat de la qüestió ens remet a un recorregut per la evolució dels estudis de la Guerra Civil a Mallorca. Les primeres publicacions, en plena postguerra tenen lògicament un caràcter propagandístic, justificatiu o d'exaltació dels mèrits propis o del conjunt de forces sublevades. Exemple d'això són els llibres de Pérez Vengut, Miquel Truyol o Gerardo Martínez de Tejada, publicats entre 1937 i 1940¹. A partir dels anys 70 del segle passat s'inicien, de la mà de Massot i Muntaner, els estudis amb rigor del conflicte a Mallorca. Al 2009 va publicar un recull de tots els estudis realitzats durant més de 30 anys, titulat *Aportacions a la Història de la Guerra Civil a Mallorca*. Posteriorment, entre 2009 i 2023, Margalida Capellà va publicar els quatre volums de *Memòria de la Guerra Civil a Mallorca*. En ells, recull els testimonis de les dones i els homes republicans represaliats.

A partir dels anys 2000 proliferen els estudis sobre la repressió feixista a Mallorca. D'aquests, destaquen la tesi de Bartomeu Garí (2009) on l'autor presenta un estudi molt exhaustiu, que a més s'ha anat ampliant posteriorment. Finalment, al llibre *La Guerra Civil a Mallorca i el Primer Franquisme* (Tomàs 2023) podem trobar les aportacions més recents de diferents autors sobre el conflicte. En quan a la qüestió de les contribucions, destaquen els estudis realitzats per Maria Luz de Prado, que va realitzar la seva tesi sobre la Guerra Civil a Salamanca el 2012 i posteriorment ha continuat publicant articles sobre aquesta qüestió².

En el cas de Banyalbufar, el llibre de Benet Albertí (1997) és el treball més exhaustiu sobre el conflicte al poble. L'autor fa un repàs de la història del poble des del començament del segle XX fins al final de la guerra. Destaquen

¹Veure bibliografia

²No són els únics estudis, tant Sánchez Asiaín com Seidman recullen altres aportacions, inclosa la de Prado, en els seus llibres.

els apunts sobre demografia, economia i política del municipi que em serviran de base per alguns dels objectius d'aquest escrit. També fa alguns apunts d'interès sobre les subscripcions populars que desenvoluparé a aquest escrit.

Per realitzar la tasca d'investigació, he plantejat la següent hipòtesi de treball: les autoritats locals varen intentar mantenir al municipi al marge del conflicte. Si bé pot semblar una actitud lògica i poc excepcional, aquesta no va ser la tònica general a Mallorca. Basta veure el que va ocórrer al veïnat poble d'Esporles, on es va desfermar una repressió ferotge, amb la complicitat de les autoritats imposades pels colpistes. En aquest cas, la meua recerca es concentra sobretot en les contribucions de guerra, que varen ser múltiples i de variada tipologia.

Els objectius que planteig a la meua investigació són, en primer lloc, contextualitzar la situació de la rereguarda a Banyalbufar dins del bàndol sublevat. En segon lloc, estudiar la correspondència per conèixer les aportacions dels banyalbufarins i les relacions amb les autoritats civils i militars de Palma. Tercer, cercar notícies rellevants sobre Banyalbufar a la premsa del moment.

Les fonts que s'han empleat són de l'Arxiu Històric de Banyalbufar, d'altres municipis, l'Arxiu de la UIB i també la premsa, consultada on-line a través de la *Biblioteca Virtual de Prensa Histórica*.

2. Context: la rereguarda del territori sublevat

El fracàs del cop d'Estat de 18 de juliol de 1936 i de la conquesta de Madrid per part dels colpistes els primers mesos de guerra va deixar el país dividit en dues parts. La zona sublevada gaudia de les principals àrees agrícoles, mentre que la República disposava de la majoria de la indústria i l'or del Banc d'Espanya. Aquest fet va obligar ambdós bàndols a organitzar-se per pal·liar les seves mancances. Per part dels revoltats, Queipo de Llano, "virrei" d'Andalusia, va impulsar la producció tèxtil a aquest territori amb l'ajut d'industrials catalans. Posteriorment, això serviria de base per a la creació de *hytasa* a Sevilla el 1937 (Seidman 2011: 178), amb la que es pretenia omplir el buit de la indústria tèxtil catalana i valenciana, en mans republicanes.

No obstant, la necessitat més peremptòria era el finançament, que en el cas dels colpistes va venir de l'exterior (Alemanya, Itàlia i el Regne Unit)³ i de l'interior. Aquesta última gràcies a les aportacions de financers, industrials i terratinents, entre els quals destacà el paper de Joan March. Tot i això, va ser organitzar un sistema recaptatori de caràcter obligatori per a tothom ja que els donatius no eren suficients per a una guerra de llarga durada. Per mantenir

³En el cas de les potències feixistes, foren els propis governs qui finançaren de manera més o menys directa als sublevats. Pel que fa al Regne Unit i els EUA, inversors i empresaris ho feren de manera privada, algunes com la TEXACO per intercessió de Joan March. L'empresari margalidà fou un destacat protagonista al principi de la guerra. Veure els llibres de Seidman i Sánchez Asiaín citats a la bibliografia.

⁴AMB caixa 83, lligall 1.

la moral de les tropes i la rereguarda havia que finançar organitzacions assistencials per a ambdues, a més de la pròpia guerra. Donada la gran quantitat de fons, els he agrupat en categories en alguns casos: Per una banda, el fons Pro-Movimiento Nacional, el més important i que servia per finançar l'esforç de guerra dels sublevats; per altra, els fons de caràcter benèfic i els de caràcter propagandístic.

2.1. Fons Pro-Movimiento Nacional

El fons Pro-Movimiento Nacional es va crear els primers dies de la guerra amb un caràcter voluntari. És important assenyalar que, darrera la “voluntarietat”, varen existir sempre tota una sèrie de eines coercitives, directes o indirectes. La violència exercida de manera brutal contra els desafectes al cop d'Estat servia d'advertència, sobretot per a les persones que havien tingut qualche relació amb partits o organitzacions d'esquerres. Les famílies dels empresonats veien els donatius també com a una manera d'ajudar els seus éssers estimats. La publicació en premsa dels noms i quantitats dels donants era també una forma de coerció indirecta, ja que deixava en evidència a qui no contribuïa o a qui ho feia per davall de les seves possibilitats.

Aquest fons també es va nodrir dels doblers obtinguts de les confiscacions a partits, sindicats i individus relacionats amb el Front Popular i de les multes aplicades per diferents motius. Igualment, els primers mesos de la guerra va obtenir molts de recursos gràcies a la requisita d'or i valors. Durant la invasió de Bayo, aquests donatius varen ser traslladats a Itàlia i posats sota el control de Joan March (Sánchez Asiaín 2012: 192). A partir de gener de 1937 es va convertir en obligatori, establint una contribució del 3% del valor dels bens mobles i immobles pels que posseïen una riquesa entre 10 mil i 100 mil pessetes. Per les rendes més altes -més de 500 mil pessetes- el cànon era del 4%³.

Val la pena també fer un apunt sobre la incautació de l'or i els valors. S'ha de dir que aquesta mesura ja s'havia implementat a conflictes previs, com la Primera Guerra Mundial. Amb la “guerra total” contemporània s'havia de mobilitzar tots els recursos, públics i privats per dur endavant el conflicte. Per això, l'agost de 1936, els colpistes decretar en la creació de la “*Comisión de Incautación de Oro i Valores*” (Sánchez Asiaín 2012: 145). Inicialment també va tenir un caràcter voluntari, si bé amb les mateixes reserves expressades anteriorment respecte a aquesta voluntarietat. Finalment, el 14 de març de 1937, Franco va sancionar un decret-llei que sancionava la tinència d'or i moneda estrangera, posant fi a la “voluntarietat” (Sánchez Asiaín 2012: 621 i 622). És d'interès assenyalar que, segons Seidman, si bé no va haver una corrupció generalitzada amb la requisita d'objectes de valor, alguns dels més valuosos varen acabar en mans de membres de la FET (2011: 151).

³La *Almudaina*, 18 de setembre de 1937, p.1.

⁴AMLL, lligall 2505.

Pel que fa a Mallorca, el 21 d'agost de 1937 trobem una notícia en premsa on es va una crida a la declaració de divises estrangeres. Això és quasi sis mesos després del decret, una altra senyal que alguns mallorquins benestants desconfiaven de les noves autoritats⁵. Per últim, i com a exemple de la voràgine recaptatòria dels sublevats, els donats de creu d'or varen rebre com a reconeixement per la seva aportació una creu de ferro. Ara bé, a canvi se'ls demanava un donatiu mínim d'una pesseta (el valor del "regal"). En el cas de Llucmajor, a més, se'ls feia saber que a Palma molta gent havia donat quantitats superiors a la pesseta que se'ls demanava. Desgraciadament pels colpistes, els llucmajorers no en feren gaire cas i donaren 281 pessetes, el mateix total de creus de ferro entregades⁶.

2.2. Fons de caràcter benefico-social

Quant a les contribucions de caràcter social, trobam diferents fons destinats a mantenir alta la moral tant del front com de la rereguarda. Aquests foren: el plat únic i el dia sense postres, el subsidi pro-combatents, l'auxili d'hivern -posteriorment "social"-, el segell pro-atur obrer, "Frente y Hospitales", auxilis a diferents ciutats, la "Cruzada Nacional-Sindicalista del Hogar Español" o les "*predines* joves de guerra".

El plat únic i el dia sense postres varen establir-se l'octubre de 1936 amb l'objectiu de mantenir menjadors socials, jardins d'infància i orfenats. Com la majoria de contribucions que veurem era un impost encobert que havia de pagar tothom cada quinze dies. Només en quedaven excloses les famílies més pobres i equivalia al cost del plat i els postres que les famílies "deixaven de menjar". Amb això es pretenia que fos proporcional a la riquesa de cada família, si bé no va estar exempt de resistències. Posteriorment, el juliol de 1937 es va decretar que el pagament fos setmanal i es va afegir ja el dia sense postres. Aquest es recol·lectava cada dilluns, mentre que el plat únic es pagava els divendres. També es va decidir que la meitat de la recaptació es destinés al Fons de Protecció Benefico-Social i l'altra 50% al subsidi Pro-combatents (Sánchez Asaín 2012: 461 i 462), el qual explicaré més endavant.

En aquest punt, cal obrir un incís per mostrar un cas de resistència passiva i de delació per part d'una membre de la Secció Femenina de Falange de Campos. Aquestes aportacions, com moltes altres, eren recaptades i gestionades per les dones falangistes, en molts de casos de porta en porta. Solien anar acompanyades de companys masculins i a més gaudien de protecció legal de les noves autoritats. En el cas de Campos mencionat, he documentat una carta manuscrita d'una membre de Falange local que denuncia dos veïnats per

⁵AMCP, fons Falange, lligall 4.

negar-se a pagar l'impost. A la missiva els qualifica de "*canallas izquierdistas*" i afegeix que un d'ells, Rafael Mas Bujosa, era pare d'un dirigent comunista del poble⁷. Al següent apartat, ja explicant el cas de Banyalbufar podem observar la diferència de comportament, si bé per tota Mallorca podríem documentar, sobretot per memòria oral, tant casos de delacions com de protecció o ajuda cap a persones o familiars relacionats amb el Front Popular.

Pel que fa al subsidi Pro-combatents, aquest va ser creat el gener de 1937 amb la finalitat d'ajudar tant als reclutes com a les seves famílies. Hem de tenir en compte que el fet de mobilitzar un jove per la guerra suposava un deteriorament important per les economies familiars més humils. En aquells anys els salaris eren molt baixos, especialment el de les dones, i a més la població havia de suportar el cost creixent de la guerra. Per aquest motiu, les autoritats colpistes crearen aquest subsidi, amb l'objectiu de mantenir la moral de la població, al front i a la rereguarda. No fa falta dir que era un altre impost encobert d'obligat pagament, si bé es disfressava de solidaritat entre veïnats. De fet, eren aquests els que se n'havien de fer càrrec, ja que les famílies dels reclutes més humils quedaven exempts del pagament del lloguer i, posteriorment, també de la llum i de l'aigua. Aquest últim es pagava amb un recàrrec del 0,25% a la factura de tots els contribuents. Amb el transcurs de la guerra, aquesta contribució va anar abraçant a més persones: viudes, familiars d'hospitalitzats (tant si eren soldats com milicians), majors de 65 anys impeditos, etc. (Sánchez Asiain 2012: 463).

Aquesta contribució tampoc no va estar exempta de picaresca, si fem cas de les queixes d'alguns hostalers comerciants sevillans. Aquests foren multats per negar-se a pagar el subsidi, argumentant que molta gent se n'aprofitava per no treballar. També a Galícia s'han documentat casos de corrupció, en concret un regidor de La Corunya que rebia el subsidi tot i tenir una fortuna important (Seidman 2011: 172 i 173). En el cas de Mallorca, no he pogut documentar cap d'aquests casos, en tot cas, com tractaré d'explicar al llarg de l'article, la classe treballadora és la que va suportar la major càrrega durant el conflicte i la que en va sortir perdedora a nivell econòmic (entre d'altres). És per això que convé no generalitzar el cas de Sevilla, si és que en realitat va ocórrer tal com Seidman ha documentat.

L'Auxili d'Hivern es va crear el febrer de 1937 i posteriorment seria rebatejat com a Auxili Social. En aquest cas sí era voluntari tot i què era obligatori pels espectacles públics. El donatiu mínim era de 30 cèntims i la totalitat

⁷La Última Hora, 25 de gener de 1938, p.2.

⁹Correo de Mallorca, 27 d'octubre de 1937, p.2.

¹⁰Al fons de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació (COCIN), caixa 96, lligall 19, podem trobar informació sobre els mercats d'importació i exportació d'algunes de les fàbriques de Mallorca.

¹¹He pogut documentar això a diferents arxius i fons, com al fons de la fàbrica Can Ribes (UIB), a la correspondència de l'Arxiu Municipal de Lluçmajor, o al de Banyalbufar.

dels fons anaven destinats al mencionat Fons de Protecció Benèfic-Social, que es dedicava a auxiliar a persones sense recursos (Sánchez Asiaín 2012: 461 i 462). En el cas de Mallorca, els productes més repartits el gener de 1938 foren patates, carbó, carn i peix, si bé també s'entregaren roba per abrigar, estufes, llibres o joguets⁸.

En el capítol de recaptació s'observa a nivell general un increment molt gran a partir de febrer de 1937. De fet, a aquest mes es varen recaptar més de 400 mil pessetes, en front de les 51 mil dels primers quatre mesos de guerra⁹. Probablement aquest increment es va deure a una millor organització i un increment de la pressió cap a la població. Seidman ja va apuntar a l'augment de l'agressivitat en la demanda de "donatius", amb les estratègies mencionades anteriorment. Fins i tot es va arribar a titllar de "jueus" aquells qui no contribuïen suficientment i alguns inclús reberen fortes multes (2011: 155 i 156). Tampoc hem d'oblidar la por que destil·laven els assassinats i els empresonaments de persones d'esquerres en la població.

Per altra banda, els sublevats també hagueren de fer front també al problema de l'atur. Si bé no era un problema nou, sí és cert que amb l'esclafit de la guerra aquest problema es va agreujar. Molts obrers varen perdre la feina, per la pèrdua dels principals mercats d'exportació interior i també d'abastiment de matèries primeres per a les fàbriques¹⁰. Per aquest motiu, es va crear el segell Pro-atur obrer, d'ús obligatori a les entrades a espectacles, a documents oficials i de comptabilitat d'empreses¹¹. Amb els doblers obtinguts es finançaven, per exemple, obres públiques per donar feina als aturats.

Pel que fa a l'assistència a "*Frente y Hospitales*", aquesta incloïa a diferents ajuts, com les estrenes ("*aguinaldo*") del soldat, que s'entregaven als combatents per Nadal per fer-los sentir el calor dels seus veïnats; el sopar de la Nit de Nadal, el "*Día del Licor de los Soldados*" o la "*Cuestación del Tabaco*" (Prado 2017: 26). D'aquesta manera es cercava apujar la moral de milicians i soldats als moments en què devien enyorar més les seves famílies. Novament, les encarregades de gestionar la col·lecta de fons, la compra i l'enviament d'aquestes recaptacions foren les dones de FET. A Mallorca, el 1937 es recaptaren, només per les estrenes, en torn a les 175 mil pessetes el 1937 i unes 275 mil el 1938¹². Aquest increment es podria deure al fet que el 1938 havia estat molt dur pels batallons expedicionaris, a diferència de 1937 on quasi no varen entrar en combat. Tampoc hem de descartar un augment de la pressió de les autoritats sublevades, com s'ha explicat abans. Al següent apartat explicaré com va ser la recaptació a Banyalbufar, on de nou es va fer sentir la solidaritat entre els habitants.

¹²Falange, 21 de desembre de 1938, p. 2.

¹³Tot i què es denominaren "auxilio Ibiza" és lògic pensar que aquests incloïen a Formentera.

¹⁴El Dia, 2 d'abril de 1937, p.3.

¹⁵Correo de Mallorca, 31 de març de 1937, p.2.

¹⁶Informació provinent de la memòria oral familiar de l'autor.

En quan als diferents auxilis a ciutats, aquests es varen dur a terme quan una ciutat important va ser conquerida pels militars rebels. En el cas mallorquí, a més, es varen realitzar diferents “auxilis” a les Pitiüses, que varen patir problemes d’abastiment de productes de primera necessitat¹³. Aquest denominat “*Auxilio a Ciudades Liberadas*” consistia en pagaments en doblers o espècie, que a més de fer una funció humanitària es feia servir també com a factor propagandístic. Hem de recordar que la majoria de zones agrícoles havien estat ocupades pels militars colpistes. Aquest fet els va permetre mantenir els preus dels articles de primera necessitat estables i els mercats millor abastits. He pogut documentar, per exemple, l’enviament de 433 kilograms d’embotits per part de Lluçmajor a Màlaga¹⁴ o la remesa de llet condensada, xocolata, sucre, galetes, confitura o coca per part de les “Margaritas” a Madrid¹⁵. Banyalbufar també va fer les seves aportacions, com veurem més endavant.

Per últim, vul fer menció a les denominades “*predines* joves de guerra”. Si bé va tenir un abast limitat, ens dona una idea de fins a quin punt la població civil es va haver d’involucrar per ajudar als reclutes més pobres. Aquest fet i altres que hem explicat posen en dubte la proclamada eficiència del bàndol sublevat per proveir front i rereguarda. Aquesta figura ha estat estudiada per Manuel de Ramón Carrión, qui ens explica que es va copiar, com altres, de la Primera Guerra Mundial. La primera vegada que varen aparèixer a Espanya va ser durant les guerres colonials al Marroc als anys 20. En principi, aquestes *predines* joves escriviën als soldats per animar-los, si bé durant la Guerra Civil també s’encarregarien de proveir els més humils. Ramón explica que solien enviar productes com pipes, embotits o roba d’abril (2016: 158-160, 166). En el cas de Porreres, les dones més riques del municipi s’encarregaren de realitzar aquesta funció¹⁶.

2.3. Fons de caràcter propagandístic

La propaganda i l’adoctrinament de la població en els valors del Nou Règim i del feixisme també va ser un objectiu prioritari pels colpistes. Tot i l’alta pressió fiscal que suposava la guerra, les altres contribucions i els donatius “voluntaris”, encara va haver espai per demanar més aportacions. En aquest apartat trobam diferents homenatges a colpistes però també aportacions per finançar l’adquisició de material bèl·lic, com per exemple vaixells de guerra. En aquest cas es tractava de crear un vincle entre la població, les noves autoritats i l’esforç militar. Per aquest motiu es varen dur a terme subscripcions per al finançament del cuirassat *Espanya*, però a la Península es troben casos

¹³La *Almudaina*, 18 de setembre de 1937, p.3.

¹⁴AMLL, lligall 2508.

¹⁵AMSV, caixa 44.

d'aportacions per a la construcció d'avions amb el nom de la ciutat (Ourense, Burgos, Valladolid i altres). L'homenatge als “caídos” va ser un altre pilar de la propaganda. A nivell general es varen fer subscripcions pel “Monumento Nacional a los Caídos” o la “Cruz de los Caídos”(Prado 2016: 26-27).

A Mallorca es va erigir un monòlit a Porto Cristo pels falangistes morts durant la invasió de Bayo. Aquest fet va ocasionar un enfrontament amb els militars, als qui no els va fer gens de gràcia quedar-ne exclosos. A un anunci en premsa el 18 de setembre de 1937 es podia llegir: “Mallorquín. Si hoy unas muchachas con camisa azul te ofrecen un sello, no vaciles en comprarlo. Tu dinero servirá para pagar el monumento a los caídos”¹⁷. Tot i això, la recaptació va resultar un fracàs, ja que pel novembre de 1938 no s'havia obtingut ni la meitat de les 27 mil pessetes que havia costat la construcció. Per aquest motiu, Falange va obligar els ajuntaments a pagar el que faltava del pressupost municipal, amb proporció a la població que tenien al cens de 1935¹⁸.

Entre els homenatges a militars sublevats, el que es va fer a Franco pel seu nomenament com a cap d'Estat va ser el més important. La iniciativa va venir de Pontevedra, província del futur dictador, a finals de 1937. El donatiu consistí en un pagament únic de 25 cèntims, segurament amb la intenció de que hi pogués participar tothom. De fet, les autoritats foren molt insistents amb omplir les llistes de donants. Com a exemple, podem llegir a la carta del governador militar als ajuntaments de Mallorca el següent: “Creo inútil insistir en recomendarle el mayor celo y actividad en el desempeño de la misión que le confío. Estoy seguro que comprenderá la importancia del homenaje proyectado y ayudará con toda eficacia [...]”¹⁹.

Respecte dels militars que se sublevaren a les illes, trobam l'homenatge al general Goded, executat a Barcelona per traïció i l'entrega d'un bastó de comandament a García Ruiz. Aquest últim va ser dels pocs que es va lliurar de la purga que el General Benjumeda del Rey va efectuar, per ordre de Franco, en arribar a l'illa. Les execucions dels generals Goded i Bosch havien deixat al coronel Díaz de Freijoo amb el comandament militar de Mallorca. Goded, tot i no confiar gaire en les aptituds de Freijoo, l'havia deixat amb el càrrec provisional, a l'espera de l'arribada de Bosch des de Menorca. La seva erràtica defensa de Mallorca -va acabar sent substituït per García Ruiz per intercessió del Compte Rossi- li costaria un Consell de Guerra i una dura condemna. Per acabar amb aquest qüestió, només senyalar que per l'homenatge a Goded s'havien recaptat més de 78 mil pessetes al gener de 1937²⁰, més de set vegades més que pel monument de Porto Cristo i en menys de set mesos.

²⁰El Dia, 19 de gener de 1937, p.3.

²¹COCIN, caixa 97, lligall 5. Per a obtenir l'equivalència en pessetes he utilitzat la taula del CME de juny de 1938, publicada por Sánchez Asaín, 2012.

2.4. Incautació de productes exportables

La necessitat d'obtenir divises estrangeres es va solucionar amb la requisita d'aquells productes susceptibles de ser exportats. En el cas de Mallorca i les Pitiüses, sobretot productes agrícoles, ja que el calçat i el tèxtil eren necessaris per l'esforç bèl·lic dels revoltats. L'ametlla va ser la mercaderia més important i la que va reportar major número de divises. Per organitzar el comerç durant la guerra es va crear a finals de 1936 la *Junta Reguladora de Importación y Exportación de Baleares*. Segons un informe del COCIN, només el 1937 el valor de les mercaderies exportades el 1937 va assolir la xifra de 13.42.215 pessetes or. D'aquestes, un 70,44% corresponien a l'exportació d'ametlla, mentre que del percentatge restant es pot destacar la patata -amb molt de mercat a Anglaterra- i la polpa de fruita. En total, durant la guerra, es varen obtenir l'equivalent a 53.259.952,30 pessetes, aproximadament un 50% d'elles en lliures esterlines, un 33% part en *Reichmarks* i l'altra 17% en dòlars, francs suïssos, lires i escuts. Les principals destinacions foren Alemanya, Itàlia i el Regne Unit, a un segon nivell trobam Estats Units, Argentina, Portugal, Filipines, Cuba i altres països llatinoamericans²¹.

3. Contribucions dels banyalbufarins

Aquest apartat l'he dividit en primer lloc de manera cronològica, ja que d'aquesta manera es pot observar millor l'evolució de les contribucions i el seu impacte sobre la població. Sobre aquest darrer aspecte he dedicat un altre apartat, per poder contextualitzar adequadament les conseqüències que varen tenir les múltiples imposicions.

3.1 1936-1937

Una vegada explicat com varen funcionar les contribucions de guerra correspon explicar com es va desenvolupar al municipi de Banyalbufar. Com apunta Benet Albertí a les seves conclusions, la guerra va afectar dos dels sectors econòmics més importants del poble: la pesca i el cultiu de la tomàtiga (1997: 99). No obstant això, les autoritats colpistes de Palma no varen deixar d'exigir unes contribucions més elevades al municipi, com veurem en aquest apartat. Amb això intentaré establir una relació entre la falta de repressió i l'actitud de les autoritats municipals respecte als diferents tipus de contribucions explicats anteriorment.

²¹Barceló Barceló, Guillem Joan (2024): *Logística y financiación del bando sublevado en Mallorca. Treball Final de Màster d'història Militar d'Espanya*, UNED (no publicat).

Per a contextualitzar, cal esmentar algunes dades econòmiques i demogràfiques del municipi al començament del conflicte. Al cens de 1935 publicat per Albertí podem observar la preeminència del sector agrícola, com és lògic. Si bé es diferencia entre propietaris, agricultors, jornalers i colons (per la seva relació amb la propietat de la terra) sabem que podien desenvolupar diferents tasques al llarg de l'any. Un jornalero podia treballar a la construcció, o al seu hort i el fill d'un agricultor podria haver de contribuir a l'economia familiar com a jornalero, etc. Tampoc em puc estar de comentar la figura de les dones, la professió de les quals és anotada al cens com a "sus labores" (1999: 13). Com es pot observar, els encarregats dels censos no eren immunes a la ideologia patriarcal, tot i tractar-se d'un treball administratiu. Una consulta a les fonts orals és suficient per saber que les dones feien feina com a jornaleres o agricultores durant determinades temporades o tot l'any. També ho he pogut documentar al meu TFM a altres localitats i Banyalbufar no hauria de ser diferent, si bé no hi entraré a fons al no ser l'objecte d'aquest treball²². A més a més, aquests ingressos sí que es tenien en compte a l'hora de cobrar les diferents contribucions de guerra. També veurem que el paper de la dona a la rereguarda va ser molt més rellevant del que les autoritats sublevades volgueren reconèixer.

La documentació de l'arxiu municipal ens mostra com, al igual que a la resta de l'illa, les aportacions a favor dels sublevats començaren ben prest. La Comissió Gestora del municipi durant la guerra va estar formada per Pere Vives -batle-, Pau Bujosa i Antoni Darder -tinents de batle-, Gaspar Tomàs -sindic- i Mateu Albertí i Antoni Picornell -regidors-. El setembre de 1936 hagueren d'organitzar la requisita de l'or i els valors, així com fer una relació de les existències de blat, farina i oli. Aquesta última era fonamental per poder repartir aquests productes entre els pobles de Mallorca i evitar caresties de queviures. En el cas de Banyalbufar no quedaven existències de blat, però sí 2.200 kg de farina -propietat de Jaume Font i Lluís R. Albertí- i 2.310 d'oli -d'Antoni Roca, Miquel Nadal i Pere Bosch-. Les autoritats locals varen anotar que l'oli era necessari per l'abastiment del municipi, senyal que es temien la seva confiscació i trasllat fora del poble.

En quan a la de l'or i els valors, l'ordre de 27 d'agost de 1936 establia com s'havia de dur a terme aquesta. S'havia de crear una comissió presidida pel batle i formada per una representació de les milícies, de Falange, el rector de la parròquia i una persona del municipi "destacada por su austeridad y prestigio"(sic). Una vegada formada la comissió i informat el poble mitjançant pregons, els veïnats tenien cinc dies per entregar l'or. De moment, no quedaven obligats a entregar relíquies fetes d'aquest material, si bé se n'acceptaven els donatius. Les autoritats locals havien d'entregar un rebut amb l'import de la requisita o la donació. Posteriorment s'haurien d'entregar també els valors nacionals i estrangers, amb algunes excepcions d'empreses espanyoles.

²³AMB caixa 83, lligall 1.

²⁴AMB caixa 83, lligall 2.

²⁵AMB caixa 83, lligall 1.

La comissió gestora de l'Ajuntament es va reunir dia 4 de setembre per complir l'ordre i nomenar els membres d'aquest comitè i iniciar el procés de confiscació. Hi eren presents Pau Bujosa Cabot -primer tinent de batle-, Bartomeu Ripoll Canals -rector parroquial-, Lluís R. Albertí Vanrell-representant de les milícies-, en Mateu Albertí Albertí -Falange-, i en Pau Albertí Tomàs, nomenat pel batle secretari de la nova comissió. Es va decidir que el rector s'encarregaria de recollir els donatius voluntaris i els vocals de l'ajuntament la col·lecta i custòdia de les monedes d'or i els valors. També es va decidir obrir una subscripció pública perquè les persones més riques del municipi contribuïssin, entenc que a la subscripció pro-Movimiento Nacional. Per aquest motiu es va fer una llista dels principals propietaris del municipi, en la qual el secretari de la comissió per a l'apropiació de l'or i els valors apareix en primer lloc. Sorprenentment, a aquesta llista on apareixen 42 persones, des de propietaris rurals fins a manobres o carnisers²³, no hi apareix el cap de la milícies locals, Lluís R. Albertí Vanrell, propietari d'un forn i una fàbrica d'electricitat²⁴.

El resultat de la col·lecta va ser de 2.440 grams d'or de 148 banyalbufarins, a més de 195 pessetes or, 35 dòlars, 20 francs francesos i una cèdula de argentina de 500 pesos al 6% d'interès. La majoria de persones que apareixen al llistat són dones, si bé a vegades el donatiu es fa a nom de la família. També trobam alguns homes, qui entregaven objectes de mares o esposes i alguns donatius anònims, un d'ells a nom de "por Dios y por la Patria". Aquest fet era molt habitual als donatius pel "Movimiento Nacional" i apareixen reflectits a la premsa del moment. En el cas banyalbufarí la immensa majoria dels habitants es preocupa de que aparegui el seu nom i dos llinatges²⁵.

En aquest punt convé fer una reflexió sobre les implicacions que tenia aquest fet. Ja he mencionat anteriorment la por i l'intent de les famílies dels empresonats d'ajudar els seus familiars com a factors que motivaven alguns donatius. N'hi havia d'altres com la intimidació per part de Falangistes o la pròpia pressió de les autoritats i el fet que es fessin públiques les donacions. Ara bé, també hi havia persones que ho feien convençudes i que pel seu significatiu suport a la sublevació es podia permetre el luxe de fer donatius anònims. De tota manera és molt probable, sobretot als pobles, que tothom sabés perfectament de qui es tractava.

La premsa es va fer ressò de l'entrega de l'or per part dels habitants de Banyalbufar. Contava el corresponsal de *La Almudaina*, que cobria les festes municipals, que el rector havia reunit a les dones del poble al cinema. Allà els feu un discurs advertint del perill que vivia Espanya i de la importància d'entregar les seves joies "*en holocausto de la Patria*" i vestir sense ornaments i

²⁶La Almudaina, 11 de setembre de 1936, p.2.

²⁷Correo de Mallorca, 31 de març de 1937, p.2.

²⁸El Dia, 2 d'abril de 1937, p.5.

de dol. Per acabar l'article propagandístic afirma que cap família ha falta al seu deure patriòtic i ho ha fet en proporció a la seva riquesa: “[...] *son muchas las jóvenes que ya no quieren relucir más joyas, todo lo entregan para salvar España*[...]”²⁶. Sens dubte, una crònica molt allunyada de la realitat i que de ben segur va convèncer molt poca gent.

Tornant a la qüestió de les subscripcions, hem de tenir en compte que des de l'inici de la guerra s'havien posat en marxa els donatius pecuniaris per finançar l'èxit del cop d'Estat. Els primers mesos de la guerra, dos milionaris mallorquins, Joan March i Manuel Salas aportaren un milió i 750 mil pessetes respectivament (Sánchez Asiaín 2012: 188). En el cas de March, la seva aportació va anar molt més enllà, com és sabut.

Pel que fa a la subscripció Pro-Movimiento Nacional, les primeres referències documentades són ja de 1937, quan s'imposa la quota obligatòria (entre el 3 i el 4 %) que he mencionat a l'apartat anterior. Les corresponents a aquest any varen ser publicades per Benet Albertí, el total aportat fou de 8.715,90 pessetes (1997: 67). Resulta curiós que, a diferència d'altres municipis, on aquesta contribució s'inicià voluntàriament des del principi, a Banyalbufar no n'hi hagi constància. He revisat la premsa, que publicava aquests donatius i no he pogut identificar cap banyalbufarí, només alguns llinatges “Albertí” que no és possible localitzar.

Quant a auxilis a ciutats o territoris, el 1937 en trobam a Madrid, Màlaga i les Pitiüses. La primera fou la col·lecta a favor dels nins de Madrid realitzada el març de 1937. Es va recollir llet condensada, xocolata, caramels, sucre, melmelada i altres dolços. En aquest cas els banyalbufarins aportaren 40 pessetes²⁷. A l'abril de 1937, es va fer la col·lecta per auxiliar la ciutat de Màlaga, que havia estat ocupada pels sublevats. En el cas de Banyalbufar, les *margaritas* varen recollir una capsa amb embotits, 40 pessetes i llet condensada²⁸. En aquest cas no varen especificar gaire els donatius en espècie. Posteriorment, al maig de 1937 podem trobar donatius destinats a les Pitiüses. La situació d'aquestes illes fou bastant precària durant la guerra i Mallorca va haver d'auxiliar-les més d'una vegada. La premsa a l'abril de 1937 feia una crida als mallorquins a fer donatius amb el lema “Ibiza y Formentera son las ahijadas de Mallorca. No lo olvides y contribuye al auxilio de su situación”²⁹. Els veïns de Banyalbufar varen respondre a la crida aportant doblers i diversos productes. En total, va haver 149 donacions, que totalitzaren 286,50 pessetes, a més de 13 sobrassades, 4 pots de llet, 2 botifarres, 2 lliures de xocolata, una gallina i un conill (Albertí 1997: 67).

²⁹La Última Hora, 30 de abril de 1937, p.3.

³⁰La Almudaina, 6 de gener de 1937, p.2.

³¹Correo de Mallorca, 8 de juliol de 1937, p.2.

³²AMB caixa 83, lligall 1.

³³La Última Hora, 13 d'agost de 1937, p.3.

³⁴La Última Hora, 12 d'agost de 1937, p.3.

En relació a la recaptació del dia del plat únic, el dia sense postres i altres recaptacions de caràcter social, la majoria de referències fan al·lusió a les “margaritas” del poble. Abans de la unificació de Falange, els tradicionalistes i les JONS decretada per Franco, aquestes eren la secció femenina dels tradicionalistes. Probablement agrupava a totes les dones de la FET del poble i per tant s’encarregarien, al igual de la resta dels pobles, de la recaptació de totes les subscripcions de caràcter social. Les primeres referències corresponen al dia del plat únic, la primera la trobam a la premsa de dia 6 de gener de 1937. Podem llegir que la recaptació de la primera quinzena de desembre de 1936 a Banyalbufar fou de 74 pessetes³⁰.

També trobam donatius al fons de “Asistencia a Frentes y Hospitales”, la primera col·lecta a Mallorca, feta al juliol de 1937 va recaptar unes 3.500 pessetes, 45 de les quals provenien de banyalbufarins³¹. Les estrenes del soldat tingueren una resposta un poc millor al desembre, amb 72’70 pessetes, a més de 17 kilograms de torró de xixona. 12 litres de moscatell i un litre d’anís. Inicialment s’havien recaptat només 45 pessetes, que segons menciona Benet Albertí no foren considerades suficients i per això es feu una segona col·lecta (1997: 67). Els donatius en espècie mencionats sembla que ho foren a la segona col·lecta, segons es dedueix de la documentació de l’Arxiu Municipal. També es donaren 24’95 pessetes per ajudar a la família de Margalida Cardona Gallart, unes altres 24’95 per les religioses agustines i 250 per a un llit destinat al Patronat Antituberculos. L’encarregat de recaptar i gestionar tots aquests donatius, en Sebastià Ginard Lladó -saig del municipi- rebé 4,50 pessetes com a gratificació³².

El 13 d’agost trobam un altre donatiu a aquest fons per part dels habitants de Banyalbufar, aquesta vegada de 11’40 pessetes³³. La baixa quantitat es podria deure a un increment en el pagament del plat únic, que al juliol havia recaptat 174,40 pessetes³⁴, quan a la primer semestre les quantitats oscil·laven entre les 135 i les 145.³⁵ També al fet que es va solapar amb una altra subscripció de les FET, en aquest cas per un homenatge de la rereguarda als combatents. Aquesta havia tingut més èxit a Banyalbufar, que va aportar-hi 58 pessetes del total de 19.714,5 de Mallorca. A més a més, la Secció Femenina de Falange feia una crida el 24 d’agost de 1937 a donar mudes, camises blaves i impermeables per enviar la Península. Recordava que l’any anterior s’havien entregat un total de 2.000 mudes i sol·licitava que fossin entregades als seus tallers, situats al Círculo Mallorquín.³⁶

Més endavant es va fer la recol·lecta per homenatjar Francisco Franco. Com he explicat abans, aquesta va ser considerada molt important i s’ex-

³⁰Quantitats obtingudes de la premsa de 1937.

³⁶*La Última Hora*, 24 d’agost de 1937, p.4.

³⁷*La Almudaina*, 9 d’octubre de 1937, p.2.

³⁸*El Dia*, 2 de desembre de 1937, p.3.

³⁹AMB caixa 83, lligall 1.

hortà als batles a omplir les llistes amb els donatius personals de 25 cèntims. A dia 4 d'octubre de 1937 s'havien recaptat 59'10 pessetes³⁷, per tant hi haurien participat uns 236 banyalbufarins. Al desembre es va fer també una subscripció per homenatjar la Marina sublevada. Les Balears varen ser una base logística molt important pels rebels, per la seva situació estratègica al Mediterrani occidental. Vaixells, submarins, avions i hidroavions tenien la seva base a Mallorca i les Pitiüses. No només abastien les illes i exportaven els seus productes, també atacaven els vaixells que es dirigien als ports controlats per la República i bombardejaven les seves ciutats. En aquesta ocasió, Banyalbufar va aportar 31,85 pessetes a aquest homenatge³⁸.

En aquest punt, cal mencionar la carta del president de la Diputació Provincial, el marquès de Zayas al batle de Banyalbufar, datada el 30 d'octubre de 1937. En aquesta missiva, el màxim responsable falangista exposa al batle les xifres de contribució de Banyalbufar comparades amb les de la resta de Mallorca. Explica Zayas que el poble contribueix només amb 9'32 pessetes per habitant i 11'30 pessetes per cada 100 de valor de la contribució rústica i urbana. En comparació, la mitjana de Mallorca es situava en 41'87 i 57'72 respectivament. Lògicament exigeix al batle major zel en la recaptació i que els banyalbufarins aportin unes xifres similars a la mitjana³⁹. No seria el darrer cop que el batle rebria un toc de les autoritats per la baixa recaptació, com veurem més endavant.

La interpretació que es pot fer és que, per una banda, les autoritats estaven ben pendents que tothom pagués el que tocava. Ara bé, també es pot deduir que el control que s'exercia des de Palma no era ni molt menys tan eficient com es creia. Durant la meua investigació he trobat altres exemples en què autoritats locals miren cap a altre banda i permeten que s'eludeixin impostos. En el cas de Lluçmajor, molts empresaris del calçat declaraven tenir menys obrers dels que tenien i pagaven molt menys impostos dels que els corresponien (Barceló 2024: 9). També trobam a l'arxiu de Banyalbufar una lletra del President de la Junta de la Subscripció Pro-Movimiento Nacional datada el 24 d'abril de 1937. En ella acusa a alguns batles de negligència en la seva tasca d'enviar la informació necessària pel cobrament del 3% per aquesta subscripció. A més, recorda la importància d'aquest impost pels sublevats i amenaça al batle de Banyalbufar d'acusar-lo de resistència passiva⁴⁰.

Per acabar, vull mencionar la declaració d'existències de garroves de desembre de 1936. Aquesta va ascendir a un total de 98.535 kilograms, propietat de 23 banyalbufarins. Destaquen les 28 mil de Antoni Roca Mir de Son Bunyola, les 20 mil de Mateu Cañellas Borràs de Son Coll i les 14 mil de Bernat

⁴⁰Ibid.

⁴¹Ibid.

⁴²COCIN, caixa 97, lligall 5.

⁴³AMSS, caixa 355, lligall 1.

Cabot Cabot⁴¹. Per l'informe de la COCIN sabem que aquest va ser un dels productes d'exportació durant la guerra⁴². Per aquest motiu és probable que les collites foren requisades per obtenir divises i que es pagués als propietaris en pessetes de Burgos.

Per fer això es feia un contracte entre les autoritats i els propietaris, que podia ser de tipus fix o variable, amb les comissions corresponents pels intermediaris. He trobat un exemple a Son Servera amb albercocs que podria servir de referència: 14'50 pessetes fixes per 42,50 kilograms o 12 inicials amb dret a una part dels beneficis extres. A més hi trobam una comissió del 2% per a l'empresa Hisma⁴³. Aquesta era una de les empreses nazis que servien de pantalla per finançar l'exèrcit sublevat d'esquenes al comitè de "No-Intervenció".

3.2. 1938-1939

A partir de 1938 trobam menys notícies a la premsa sobre contribucions de Banyalbufar, si bé podem veure que es comencen a multiplicar les excursions al municipi. Sí que trobam a l'Arxiu Municipal informació d'interès en referència a diferents subscripcions.

Primer de tot, hem de fer constar el segon toc d'atenció que rebé el consistori municipal per part del nou president de la Diputació, Josep Quint Zaforteza. A una carta datada el dia 10 de maig de 1938, aquest escriu a l'Ajuntament criticant la baixa aportació del municipi. Segons Zaforteza, enlloc de contribuir amb 53.590'74 pessetes pel 3% al fons Pro-Movimiento Nacional, només havien entregat fins aquell moment 9.610'60. A més, li retreu que falta incloure les propietats de banyalbufarins fora del municipi. Tot això resulta en una mitjana de 58,70 pessetes per habitant (en cas de pagar les 53 mil pessetes), molt per davall de municipis com Deià (119'87), Palma (119'05), Sóller (113'24) o Fornalutx (109'20). L'aportació real per tant estava sent molt inferior a la mitjana, a la que era la contribució de guerra més important. Zaforteza no s'està d'afegir que "[...] debía invitarse cortésmente a todos [los habitantes], sin despreciar aquellas que por lo modestas no han de ser menos apreciadas [...]". La resposta del batle va ser que tothom havia pagat el que li corresponia, que al municipi no hi havia grans propietaris sinó que la terra estava molt reparada i cada família cultivava la terra durament per poder sobreviure⁴⁴.

La primera recaptació de la que tenim notícia es la de l'auxili per la ciutat de València. Trobam dues notícies, al maig al juliol, que donen compte del donatiu de 4 pots de llet, 2 sobrassades i 2 botifarres i 41 pessetes respectivament⁴⁵. Més endavant, el 5 de juliol es donaren 169'65 pessetes pel monu-

⁴⁴AMB caixa 83, lligall 1.

⁴⁵*Falange*, 16 de maig de 1938, p.2 i 9 de juliol de 1938, p.3.

⁴⁶AMB caixa 83, lligall 1.

⁴⁷*Correo de Mallorca*, 23 de novembre de 1938, p.3.

⁴⁸*La Almudaina*, 21 de gener de 1939, p.5.

⁴⁹AMB caixa 83, lligall 2.

ment al “protomàrtir” Calvo Sotelo (Albertí 1997: 67). El setembre es va fer una altra col·lecta més exitosa, en aquest cas destinada a finançar la confecció de roba pels 16 banyalbufarins que eren al front. Les 361'80 pessetes recaptades foren invertides en un jersei, un parell de calcetins, uns guants, sis capsetes de cigarrets i una pastilla de sabó. També es va haver de pagar el transport de les matèries primeres des de Palma i Esporles, l'enviament a la Península i una gratificació a Jaume Cabot Bujosa⁴⁶, qui segurament fou l'encarregat de les gestions mencionades.

A l'octubre tornam a tenir dades del dia del plat únic i el dia sense postres. En aquest cas la xifra aportada ascendeix a 352'15 pessetes⁴⁷, el doble que l'any anterior. Aquesta pujada que no es deu només al pagament del dia sense postres, ja que la quantitat que s'aportava per aquest concepte era menor i hi havia més famílies excloses. Per aquest motiu, podem deduir que les pressions cap a la població havien augmentat.

Un altre motiu per reforçar aquesta idea són les aportacions que es feren a final d'any, destinades a València i a les estrenes del soldat. En quan a les primeres, Albertí afirma que totalitzaren 405'55 pessetes, a més de tres pots de llet, una botifarra, una sobrassada i una gallina (1997: 68). En quan a les estrenes del soldat, en aquesta ocasió la recaptació va ser més generosa que en la campanya anterior: 234,35 pessetes. Aquestes foren recollides per Falange i foren entregades per 161 veïnats i 8 possessions (Albertí 1997: 68).

Ja al 1939, una vegada ocupada Barcelona es varen destinar fons per proveir la ciutat d'aliments. En el cas de Banyalbufar, els veïnats varen aportar la xifra de 484 pessetes, la més alta documentada de tota la guerra. També al gener es va produir la única multa que he pogut documentar a un veïnat del poble. Aquesta va ser imposada a Antoni Gual Moragues, per no prestar declaració del personal mobilitzat. Tanmateix no va ser gaire elevada, 50 pessetes⁴⁸. Al menys no ho era per aquest veïnat, que era propietari de la fàbrica de ciment amb forn continu i un molí triturador⁴⁹, a un jornalier li hagués suposat sis jornals, com explicaré al següent subapartat.

Per a concloure, s'ha de fer constar una altra queixa per falta de pagaments. En concret, de la delegació provincial de la Central Nacional Sindicalista per la falta l'abonament de les quotes corresponents a aquesta. En aquest cas, el document no està datat, probablement hauria estat remesa entre 1937 i 1939.

⁴⁶Per fer aquesta afirmació m'he basat en la informació recollida en COCIN, llibres 352 i 356. A 1940 apareixen 4 fàbriques de sabó més que a 1936. Per altra banda he estudiat la fàbrica de Bunyola, El Nido, que va multiplicar per 2,5 la seva despesa en jornals entre juliol de 1936 i principis de 1939, Arxiu UIB, NIDO-2.

4. Impacte estimat de les contribucions de guerra sobre el nivell de vida

Com a darrer aspecte que vull tractar, crec que és important fer una referència a preus i salaris per poder entendre l'impacte de totes aquestes contribucions sobre les famílies treballadores. Els preus es varen mantenir força estables, sobretot si ho comparem amb el territori republicà. No obstant, cap a mitjans de 1938 les autoritats sublevades varen tenir més dificultats per contenir els preus i perseguir l'estraperlo i varen haver d'autoritzar pujades preus. Els jornals també es varen mantenir sense canvis significatius, fet que, sumat a l'increment de les contribucions, va provocar un empitjorament de les condicions de vida per la classe treballadora.

En el cas de Banyalbufar, en tractar-se d'un municipi dedicat majoritàriament a l'agricultura, ens interessen sobretot els salaris dels jornalers i el preu de venda pels pagesos propietaris. Benet Albertí ens explica que als anys 30 el principal cultiu del municipi era la tomàtiga, part de la qual s'exportava a Barcelona. En segon lloc, trobam l'olivera i en tercer, la garrova. Amb un volum inferior es cultivava la patata, la vinya, el blat, faves, tabac i altres (1997: 16 i 17).

Com ja s'ha explicat al apartat anterior, la guerra va afectar tant la pesca com el cultiu de la tomàtiga. Bona part de les importacions i exportacions de l'illa es feien a Barcelona, com algunes matèries primeres per al tèxtil i el calçat. També s'exportava molt de calçat i productes agrícoles a zones que quedaren en mans republicanes. Aquesta ruptura del mercat interior va haver de ser suplida en part pel mercat exterior i pel mercat intern de la zona rebel.

Pel que fa a l'olivera, va ser un cultiu essencial, ja que per una banda va esdevenir un producte de primera necessitat, però també va veure incrementada la seva demanda. Un producte que va escassejar durant la guerra va ser el sabó, fet que va afavorir l'augment de producció de les fàbriques mallorquines i la creació de noves⁵⁰. De la garrova i la pagat ja he comentat abans el seu paper per a l'obtenció de divises. Per últim, comentar el cas del blat, que si bé no era un cultiu molt important a Banyalbufar, sí que va ser clau a la guerra.

He comentat anteriorment la declaració d'existències de blat, farina i oli del municipi, això provenia d'un bándol de Benjumedá del Rey de dia 13 d'octubre de 1936. El governador militar enviat per Franco exigia als batles vigilància extrema perquè aquestes declaracions fossin reals. Temien una ocul·tació de queviures per vendre al mercat negre a major preu que l'estipulat. La

⁵¹AMLL lligall 2502.

⁵²AMSS caixa 355, lligall 1.

voluntat de control era tal que, fins i tot, s'havia de demanar permís per adquirir productes d'altres pobles⁵¹. Tot i això, fou necessari importar des d'Itàlia per les dificultats d'abastiment al principi de la guerra. Els vapors *Le Tre Marie* i *Guido Brunner* transportaren 400 mil tones de blat i 39.994 d'oli i 59.697 d'oli respectivament. D'aquesta manera es va garantir també poder sembrar la propera collita (Truyol 1940: 19 i 20).

Posteriorment, les polítiques del Servicio Nacional del Trigo, creat l'agost de 1937, aconseguiren augmentar la producció al territori controlat pels sublevats de 15 milions de quintars mètrics el 1936, a 19 el 1938. Aquestes polítiques afavorien els productors, garantint la compra del producte a bon preu, i els consumidors, assegurant l'abastiment a un preu raonable. Això es va fer a costa de moliners i detallistes, que foren obligats a reduir els marges de benefici i foren controlats i multats amb duresa quan trencaren les normes (Seidman 2011: 114-116).

Pel que fa als jornals, les feines del camp eren múltiples i hi podia haver moltes variacions entre, per exemple, segar i collir olives. La primera es podia pagar entre 6 pessetes o més el jornal masculí, mentre que la segona podia rebre només 1'90, en el cas femení (Suàrez 2022: 106). Les diferències entre homes i dones eren molt notables, si bé s'havien escurçat un poc a principis del segle XX. Un document remès a la direcció de treball de la FET demanava a aquest, entre d'altres coses, si eren acceptables els jornals de 6 i 4'20 pessetes per homes i dones respectivament. També consultava sobre la duració de la jornada laboral, si havia de ser de vuit hores o la "de costum" a cada localitat.

La resposta a ambdues va ser afirmativa, amb alguns matisos, assenyalant implícitament que el fet que el jornal de la dona fos un 70% del de l'home era acceptable⁵². Per últim, assenyalar que els soldats mobilitzats guanyaven només entre 3 i 4 pessetes diàries (Seidman 2011: 143), jornal bastant inferior al que podien obtenir els obrers industrials menys qualificats (6 o 7 pessetes).

Respecte del cost de la vida, segons Manel Suàrez, una família necessitava en torn a les 27'20 pessetes per subsistir el 1930 (2022: 105). L'augment de preus durant la guerra, sumat a la mobilització de molts homes, la contenció salarial i l'increment de les contribucions sens dubte feu empitjorar la qualitat de vida notablement. Així, si comparam els preus entre el 18 de juliol de 1936 i el 31 de desembre de 1939, resulta que el blat va augmentar un 31%, la farina un 68%, la patata un 80 %, l'arròs un 81%, la tomàtiga un 325%, la llauna de sardines de 40 mm un 117% i els ous i la ceba varen duplicar el seu preu. La carn va pujar una mica menys, la de vaca un 44%, la de vedella un 39% i la xot un 27%. No tenc dades per la de porc de 1936, si bé el seu preu depenia molt de la seva qualitat. A finals de 1939 la més barata costava 9,10 pessetes el kilogram. Per la seva part, el cost del calçat i el tèxtil també es va incrementar considerablement, entre un 50 i un 71 per cent⁵³.

⁵³COCIN, caixa 499, lligall 30.

5. Conclusions

La conclusió lògica sobre la hipòtesi de treball plantejada és que les autoritats de Banyalbufar durant la guerra sí varen intentar mantenir-se al marge. De fet, ha quedat demostrat que oferiren una important resistència passiva a les contribucions. No per motius ideològics, clar està, sinó econòmics, ja hem vist la càrrega que hagueren de suportar els mallorquins i la resta d'espanyols en territori sublevat. La qüestió és si el consistori estava protegint a les principals fortunes del municipi o a tothom. La meua conclusió apunta més a que intentaren emparar a tots els habitants. És cert que els que més recursos posseïen tenien més a perdre en matèria pecuniària, però pels més desafavorits hauria suposat la fam i la misèria.

Quant a la resistència passiva, no és un fet aïllat i seria una qüestió a estudiar més en profunditat. Les multes en poden ser un indicador, al igual que la evasió fiscal dels empresaris. Ara bé, en el cas de Banyalbufar només he documentat una multa i tampoc consta evasió fiscal, ja que els negocis del poble o havien de declarar el número de treballadors. És per tant una qüestió molt complexa que enllaça directament amb la postguerra, on sí s'han documentat casos de corrupció i una presència important de contraban i estraperlo.

Per aquests motius, crec que es pot establir una relació entre la falta de repressió política i la resistència passiva a les contribucions. La lògica de "gran família" s'hauria aplicat a ambdós casos i hauria imperat la solidaritat en front de la conflictivitat política, que tanmateix mai va ser comparable a la d'altres municipis. Tot i així, queda clar que les advertències de les autoritats de Palma obligaren als banyalbufarins a contribuir més. Aquest fet resulta evident si comparam les xifres de donatius de 1937 amb les de 1938 que he exposat.

Altres importants qüestions queden pendents de futurs estudis, com l'abast de les tasses d'activitat femenina (TAF) o el treball infantil. Ja he apuntat la qüestió de la TAF durant el treball i crec que és important, ja que el cens no és fiable, com he explicat. Amb el treball infantil succeeix el mateix, aquest era habitual tant abans com després de la guerra, no és absurd pensar què, amb la mobilització de milers d'homes, aquest augmentés considerablement. També he comentat el cas de la recollida d'oliva a Calvià, tasca realitzada per moltes dones i nins, és lògic pensar que a Banyalbufar no hauria estat diferent. D'altra banda, qui recollia les tomàtiques i en feia els enfilalls? Són qüestions obertes que requereixen un estudi i desenvolupament.

També seria d'interès continuar aquest estudi a la postguerra, on encara continuaren algunes contribucions, com el plat únic i se n'imposaren de noves, com la prestació personal per a la reconstrucció nacional. També els empresaris hagueren de pagar un impost de beneficis extraordinaris, la qual

cosa ens dóna una idea de a qui va afavorir el conflicte. Altrament, sabem que a la postguerra va haver-hi molta fam, per tant és lògic demanar-se fins a quin punt foren responsables les contribucions de guerra, més enllà de l'impacte de les nefastes polítiques autàrquiques. Recordem que Mallorca no va patir grans estralls materials per la guerra, a diferència d'altres territoris.

Totes aquestes qüestions depenen en gran mesura d'altres estudis locals, en el meu cas he fet estudis similars a Lluçmajor i Esporles, que són realitats molt diferents a les de Banyalbufar. També he visitat altres arxius, ja que aquest treball de vegades s'assembla a un puzzle on has de trobar les peces a diferents llocs. Amb tot això, m'agradaria concloure aquest escrit amb una reivindicació de la història local, de com és possible també fer història des d'avall i qüestionar alguns paradigmes construïts des del plànol general.

6. Fonts i bibliografia

Arxiu Municipal de Banyalbufar (AMB)
Arxiu Municipal de Campos (AMCP)
Arxiu Municipal de Lluçmajor (AMLL)
Arxiu Municipal de Selva (AMSV)
Arxiu Municipal de Son Servera (AMSS)
Arxiu de la UIB, fons de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació (COCIN)
i El Nido (NIDO)

Biblioteca Virtual de Prensa Histórica (BVPH): *Diaris La Última Hora, La Almudaina, Correo de Mallorca, Falange i El Día*.

ALBERTÍ i GENOVART, B. (1997): *Banyalbufar. A l'ombra de Falange*. A Arnau COMPANY (coord.), col·lecció *La Guerra Civil a Mallorca poble a poble*. Palma, Documenta Balear.

BARCELÓ BARCELÓ, G. J. (2024): “Industrials i obrers llucmajorers a la Guerra Civil. Militarització i contribució a l'esforç de guerra dels sublevats”. A *VII Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor*, 10 i 11 de novembre de 2023, Ajuntament de Lluçmajor.

MARTÍNEZ DE TEJADA ROGERO, G. (n.d.): *La artillería de Mallorca durante el Glorioso Alzamiento Nacional. 1936 a 1939*. Inca/Palma, Impr. Vich.

PRADO HERRERA, M. L. de (2012): *La contribución popular a la financiación de la Guerra Civil: Salamanca, 1936-1939*. Tesis doctoral, Universitat de Salamanca..

PRADO HERRERA, M. L. de (2017): “Entre la voluntad y la imposición: las suscripciones patrióticas durante la Guerra Civil Española”. A la revista *Historia del Presente*, n.30, 2a època, p. 21-34.

RAMON CARRIÓN, M. de (2016): “Las madrinas de guerra en la Guerra Civil”. A *Bulletin Hispanique*, n.118-1, p. 157-174.

SÁNCHEZ ASIAÍN, J. Á. (2012): *La financiación de la guerra civil española. Una aproximación histórica*. Versió ePub, ed. digital Titivillus.

SEIDMAN, M. (2011): *The victorious counterrevolution: the nationalist effort in the Spanish Civil War*. University of Wisconsin Press, Madison, USA.

SUÀREZ SALVÀ, M. (2022): “Les dones i el Moviment obrer a Calvià. Les vagues de 1932 i 1936”. En David Ginard (coord.): *Dones, treball i moviment obrer. Europa, Espanya, Illes Balears (1868-1936)*. Palma, ed. Documenta Balear, p. 97-118.

TRUYOL MARTORELL, M. (1940): *La intendencia de Baleares en el glorioso Movimiento Nacional. 1936-1939*. Imp. de J. Tous, Palma.

ELEMENTS MATERIALS DE LA VIDA QUOTIDIANA A BANYALBUFAR A LA TARDOR MEDIEVAL

Maria BARCELÓ CRESPI

A partir de l'anàlisi de les dades aportades pels inventaris de béns, també coneguts com inventaris post mortem, hom pot apreciar com eren les cases i els objectes que s'hi guardaven.

Els inventaris són una relació, més o menys exhaustiva, dels béns immobles i mobles que comprèn des dels edificis fins als estris casolans, a les propietats rústiques, als esclaus o als censos que rebia el titular de l'heretat passant pels objectes més curiosos i, de vegades, més insignificants.

Però més enllà de la relació de noms que manifesten una gran riquesa lingüística, s'hi entreveu la manera com la gent menjava, vestia o treballava. Al cap i a la fi, la manera de viure.

En aquesta comunicació farem una volta per una casa d'un poble de muntanya per conèixer alguns aspectes del viure diari dels seus habitants en els anys de les darreries de l'Edat Mitjana.

1. Les fonts documentals

De tothom és sabut que l'actual poble de Banyalbufar feia part del municipi d'Esporles fins a 1836. Per això, la documentació d'època medieval es troba mesclada amb els fons esporlerins.

S'ha conservat un gruix de gairebé 600 documents certament important dels segles XIII-XVI el qual ha estat donat a conèixer en forma de regest per Ramon Rosselló Vaquer i Jaume Albertí Albertí¹.

Hi ha més documentació medieval de Banyalbufar espargida entre diversos protocols notariais de l'Arxiu del Regne de Mallorca. Endemés, s'ha de destacar el *Llibre de Clavaria de Guillem de Vich* de 1436 custodiat al mateix arxiu.

Ara bé, en aquesta relació documental només apareixen tres inventaris en la cronologia que de manera tradicional es considera època medieval que a Mallorca s'allarga fins a l'esclafit de la Germania. Es tracta dels inventaris del

¹ROSSELLÓ, R.; ALBERTÍ, J. (1995): *Història de Banyalbufar. Segles XIII-XVI*, Palma, Lleonard Muntaner Editor.

²Aquest inventari va ser transcrit i publicat però no comentat a BARCELÓ, M. (1994): *Elements materials de la vida quotidiana a la Mallorca medieval* (Part Forana), Palma, Institut d'Estudis Balearics, p. 167-171. Més tard, a ROSSELLÓ, R.; ALBERTÍ, J. (1995): *Història de Banyalbufar. Segles XIII-XVI*, Palma, Lleonard Muntaner Editor, p. 153-156.

casat de la possessió de Joan Bujosa (1507), de l'alberg de Tomàs Juan (1508)² i del casat de la possessió de Teseu Valentí (1517). El primer i el darrer correspondrien a les actuals Son Bujosa i Son Valentí.

D'entrada s'ha de reconèixer que semblants objectes als esmentats en els inventaris de la tardor medieval han persistit a Mallorca, més o menys iguals, pel que fa a materials, formes, funcions i terminologia fins a mitjan segle XX quan té lloc el gran canvi experimentat per la societat mallorquina amb l'arribada del turisme i de la societat de consum. Molts d'aquests objectes, amb la irrupció del plàstic, avui són peces de museu. La majoria d'ells es poden admirar al Museu Etnològic de Muro o en diferents possessions exposats a les visites turístiques com es Calderers (Sant Joan) entre altres.

En no tractar-se d'una societat de consum els objectes anaven passant de generació en generació mentre servien³. Per aquest motiu, sovint l'adjectiu que qualifica el substantiu té un significat pejoratiu, desfavorable o negatiu com vell, oldà, corcat, romput, espenyat, foradat...

2. Casa de Tomàs Juan

El 16 d'agost de 1508, davant el notari Mateu Moranta, es va formalitzar l'inventari de béns de Tomàs Juan de Banyalbufar a instància del seu fill Guillem. L'immoble on va viure constava de menjador, cuina, cambra, altra cambra, celler i estable. No hi ha dubte que es tractava d'una casa més aviat petita i modesta pel que fa al cabal d'objectes que s'hi guardaven, com ho devien ser la gran majoria de les edificades al poble.

2.1. Menjador

En el menjador hi havia pocs mobles i eren una taula llarga i dos bancs per seure-hi, obra de fusta d'alber. No s'indiquen mides ni l'estat de conservació. En aquesta estança era present una taulatxina ja vella. La taulatxina o taulatxo era un escut de forma rodona a diferència del pavès que era llarg, rectangular i convex que protegia gairebé tot el cos del combatent⁴.

A moltes llars medievals es comptava amb alguna arma repartida per les seves distintes dependències amb una finalitat que oscil·lava entre defensiva i lúdica així com altres elements defensius com podia ser la taulatxina. No en

³GARCÍA, J. V. (2022): "Introducción. Las siete vidas de las cosas. Las funciones del reempleo, el reciclaje y la reutilización en la Edad Media", *Anuario de Estudios Medievales*, 52, núm. 1 (enero-junio), p. 3-20.

⁴Les definicions d'objectes citades en aquest treball són les que apareixen en la veu corresponent del *Diccionari Català-Valencià-Balear* d'Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll.

⁵Per a la cronologia que abarca aquesta comunicació, vegeu's ROSSELLÓ, R.; ALBERTÍ, J. (1995): *Història de Banyalbufar. Segles XIII-XVI*, Palma, Lleonard Muntaner Editor, p. 123, 124, 131, 134, 137, 139, 140 i 147.

objectes estranys, sobretot en poblacions properes a la costa per tal de protegir-se de probables incursions en especial de “moros”. A Banyalbufar, adesiara, s’acudia a posar la vigilància a les talaies i a l’actuació d’escoltes en els indrets del terme des d’on millor es percebia el perill que venia de la mar⁵.

Davant l’ofensiva a les costes sorgia la defensa costanera així com a les possessions no allunyades del litoral. Era el cas del casat de la possessió de Teseu Valentí que a l’inventari del 15 de febrer de 1517 una de les estances és esmentada com la cambra de la torre⁶.

Dels anys de la tardor medieval o ja del segle XVI i fins i tot més tardanes, resten exemples d’arquitectura defensiva com les torres de la Baronia, Son Bunyola, Son Valentí, Son Balagueret o la talaia del Verger.

2.2. Cuina

Era una de les parts importants de qualsevol casa amb vàries funcions fonamentals: facilitar la preparació i conservació d’aliments, encalentic la llar en els dies més freds i aglutinar la vida familiar al voltant del foc.

No sempre constituïa una peça pròpia en el conjunt de l’habitable perquè en aquells més petits i senzills l’entrada o porxo, a la vegada podia servir de cambra i fins i tot de cuina. Entre les dites populars mallorquines una ho recorda així: tot ho fan cambra i cuina.

En el cas que ens ocupa, es desconeixen les dimensions i si hi havia altres elements constructius complementaris com un escurador, un rebost, un pedrís, un gerrer, un escudeller, etc. o l’indret exacte on se situava la foganya, el llenyer, el cossi o els portals i les finestres si n’hi havia. Tampoc s’entreveu la presència de llar construïda o xemeneia perquè, probablement, es tractava de foc obert.

Com a la resta d’habitacions s’hi arreplegaven els objectes més diversos tot i que predominaven aquells relacionats amb el treball culinari.

L’únic moble que acollia era un artibanc, de vegades també anomenat arquibanc.

⁵ROSSELLÓ, R.; ALBERTÍ, J. (1995): *Història de Banyalbufar: Segles XIII-XVI*, Palma, Lleonard Muntaner Editor, p. 165.

⁷Potser l’expressió en diners vagi relacionada al preu, és a dir, a major preu major capacitat. Una altra manera de manifestar la cabuda era indicant que s’hi podia coure un quarter de carn, un cap de moltó, mig moltó...

Entre els estris per a coure (bullir) aliments o escalfar aigua i altres coses es trobaven: una caldera vella, una olla de coure de tenor de nou o deu escudelles i una olla de terra de dos diners. La caldera, gairebé sempre de material d'aram, ha passat de ser considerada d'ús quotidià en les cuines d'abans a un atuell molt apreciat com a element decoratiu en les cases d'avui. La seva capacitat venia expressada en quarts. L'olla era el recipient més comú per bullir i la més tradicional era de terra. La seva cabuda s'indicava per escudelles o en diners⁷.

Per fregir Tomàs Juan disposava d'una pella amb la corresponent giradora. No s'indica la mida ni tampoc el material en què estava obrada. En general, solien ser d'aram però també de ferro.

Un complement important del fogó era l'ast que consistia en una barra de ferro en la qual de manera longitudinal s'hi col·locava un animal (o part) per coure'l fent-lo voltar damunt el foc. A la cuina d'en Tomàs hi havia un ast de ferro.

En general, a les cases de la pagesia mallorquina hi havia pocs plats i poc coberts per menjar. Sovint es recorria a l'ús de plats col·lectius. En aquest habitatge només se'n trobaven un de fusta i dos de terra. S'hi haurien d'afegir dues escudelles que quasi sempre eren de terra i podien comptar amb orelles⁸.

El cobert pròpiament dit no s'ha d'entendre en el sentit actual perquè, sobretot la forqueta, s'introduí de ple a l'edat moderna. En aquest inventari no es relaciona cap cullera, forqueta o ganivet.

A la cuina es pastava. Entre els diferents quefers pels quals passaven les mans femenines a l'àmbit domèstic cal destacar el pastar⁹. El pa al llarg de la Història ha estat un aliment importantíssim que es podia coure a la mateixa casa o a forn d'ús públic¹⁰.

A la cuina que ens ocupa es localitzaren molts pocs estris per a l'elaboració de pa o pastes. Sols s'esmenten una riscla de sedàs vella, un librell gran de pastar trencat i dues posts petites de pastar.

La riscla era una peça llarguera de fusta, doblegada fins a unir-se els seus extrems i formar un cercle, que constitueix el bastiment d'un sedàs.

⁸L'escudella, de vegades, es prenien com a mesura de capacitat de diversos recipients.

⁹BARCELÓ, M.: "Espacios y objetos comunes de uso femenino en las casas de la ciudad de Mallorca en los últimos tiempos medievales", en vies de publicació.

¹⁰A Banyalbufar hi havia cases que disposaven de forn propi. El 19 de desembre de 1512, Rafel Valldaura llogava a Guillem Castell, ambdós de Banyalbufar *quasdam casam sive entrada unacum quadam camera cum quodam furno et troceo terre contiguus retro dicte case sive entrada* per un període de sis anys i pel preu de 36 sous anuals. A més, en Guillem restava obligat a *colligere omnem vindemiam mee vinee in vestro torgulari*. ARM, Prot. V-399, f. 6 bisv.

¹¹BARCELÓ, M.; ROSSELLÓ, G. (1996): Terrissa. *Dades documentals per a l'estudi de la ceràmica mallorquina del segle XV*, Palma, p. 62-67.

Un primer pas era cerndre la farina que consistia en fer-la passar per un sedàs que es removia deixant caure les partícules més fines mentre que retenia les més grosses o residus. El sedàs estava constituït per un teixit més o menys clar de serres o fil de serres ajustat a un marc de fusta denominat cernedor. El que es pretenia era que la farina a l'hora de pastar no contingüés impureses.

La farina es mesclava amb aigua i llevat (el pa a Mallorca no conté sal) en un librell o ribell de terra. L'ètim és el *librīl* àrab¹¹. El librell era molt freqüent a totes les cases, uns més petits o més rústics i altres de major capacitat o més ostentosos. Aquest recipient de terra, a manera de plat gran, de forma troncocònica invertida, més ample que alt, tenia múltiples usos tant per pastar com per rentar, contenir alguna cosa, etc. Ara bé, una de les seves funcions primordials fou la de preparar el pa la qual cosa s'ha mantingut fins temps bastant recents. Generalment era mòbil encara que també se'n trobaven plantats a un racó de la cuina.

La post de pastar era una fusta plana al voltant d'un metre de longitud i de dos pams d'amplària que es col·locava damunt de la pastera per fènyer (treballar la pasta amb les mans i donar-li la forma convenient) el pa i altres pastes.

Completaven el conjunts d'estris que es guardaven a la cuina dues gerretes de dos diners de cabuda, un alambí vell amb sa cassola i dues carabasses (buides) emprades com a recipients, una per tenir sal i l'altra per tenir oli.

També s'hi estotjaven dos llumeners vells. Els aparells d'il·luminació a la casa medieval se concentraven en espais específics, aquells que més usaven els habitants de la llar, com era la cuina. No n'hi havia en tots els indrets de la casa i per això molts eren mòbils¹².

El mot llumener, segons el DCVB, té varis significats però tots ells coincideixen en què és un aparell per a fer llum. Així, pot ser un llum de ganxo, un llum format d'un recipient de metall on es posa oli (o petroli més modernament) o un engrallat de ferro per a posar-hi teies enceses. Els més usuals eren de ferro o de fusta i cremaven oli.

2.3. Cambra

Una altra de les parts fonamentals de l'habitable era la cambra. Constituïa el racó més reservat, més íntim del conjunt de l'alberg. S'hi solia guardar el més preuat, com per exemple les joies o els documents que acreditaven pro-

¹²BARCELÓ, M. (2023): "Notes sobre la il·luminació a les llars de la ciutat de Mallorca en els darrers temps medievals", *BSAL*, 79, Palma, p. 37-55.

pietats però també la majoria de la roba tant la personal com aquella més pròpia de la llar. Així i tot, també podien localitzar-s'hi objectes molt variats des de cuina fins a estris per a tasques del camp.

En aquesta cambra (mai es diu quarto), entre els mobles, sols hi havia un llit de posts amb un artibanc just davant i un banc. La senzillesa de la casa quedava ben palesa en la màrrega vella de canem damunt el llit i no un matalàs de llana, ni tan sols de palla. Entre els complements del llit no s'esmenta cap travesser però sí cinc llençols (dos nous, dos usats i un esquinçat) i una flassada gran i vella,

La roba de llar que s'hi guardava eren quatre tovalloles noves, unes tovalloletes petites de cotó i unes altres també de cotó ja velles. Igualment acollia vestimenta personal d'home i de dona: camises, gonella, sayo, capús, mantell, mantó, barrets, calces i altres.

En aquesta habitació alhora tenien cabuda estris molt diferents amb funcions molt diverses: ralla petita d'estany, dues moles de moldre sal, una alfàbia oliera amb capacitat de dotze quaters, una podadora, un xerrac i dues ampolles de vidre verd de mig quarter de cabuda (la paraula botella s'imposa molt més tard).

2.4. Altra cambra

En l'altra cambra, que ocupava el fill i hereu Guillem (i la seva muller), els mobles eren un llit encaixat amb màrrega i un artibanc al seu davant tot de llenya de pi, un llit de repòs que es trobava desfet, una caixa vella, un caixó de ferro també vell i un cofret barrat.

Entre la roba pròpia de cambra s'han d'esmentar set llençols tres de nous i quatre de mitjancers així com dues cobertes de coixí amb randes primes. De roba de llar sols destacaven set tovalloles, unes tovalloles de canem, una tovallola amb randa prima i dues cobertes de coixí amb randa prima.

Pel que fa a la roba personal (dona i home) a l'inventari s'escripturaren camises, beatilles, cossets, bescolls, cobricolls, gaverlina, gonella, calota...

És curiosa la referència a dos vels de Messina nous. Degut a les intenses relacions entre Mallorca i aquesta ciutat de l'illa de Sicília no resulta estrany trobar objectes sicilians en llars mallorquines. Entre aquests objectes destacaven teles, robes, teixits i complements de la indumentària com és el cas dels vels. El 1473 Tomàs Roig i Macià Quartal, mercaders de Ciutat reconeixien deure al també mercader Martí Gonçalves 48 lliures pel preu de quaranta masos de vels de Messina que li havien comprat¹³.

¹³ARM, Prot. P-457, f. 2v-3v. BARCELÓ, M. (2024): "Alguns aspectes de les relacions de Mallorca amb Sicília en els darrers temps medievals", dins Rafel RAMIS (ed.), *El llinar de la Modernitat: Mallorca a la tardor medieval i al renaixement (1412-1598)*, Madrid, Editorial Sínderesis, p. 413.

S'observen algunes peces més bones o més luxoses com és ara una gonella verda i un mongil lleonat, un tabardillo de setzè tot nou, un mantell de vintè amb vora arruada bo, una gonella de mescla amb perfil de vellut negre o una calota de domàs lleonat amb trenes d'or.

També eren expressió de luxe algunes joies com un segell d'or i tres anells amb pedra, un collar d'or integrat per quatre dotzenes i mitja de grans i una corretja d'argent amb parxe morat vella molt petita.

En dita cambra s'amuntegaven estris molt diversos que s'empraven per fins certament distints.

Entre ells, els que s'aplicaven al treball del camp o en derivaven eren una senalla de palma amb cabuda de mitja quartera, una podadora amb un xer-rac, un càvec, un cavaguell, una aixada i una xanega de cànem de tirar palla. No passa desapercebut un martell de paredar atesa les moltes parets de les marjades per tal d'aguantar la terra que encara avui conformen un dels paisatges més bells de la contrada.

També acollia un sac de cànem, cinc vells de llana i algunes armes com una llança i una espasa.

Tampoc hi mancaven peces d'aixovar culinari o per emmagatzemar productes alimentaris. Es tracta de vuit escudelles de terra, dos plats de terra, un plat de fusta, un barral de vidre d'un quarter i mig de capacitat, un morter de pedra amb la seva corresponent mà, una ampolla de quatre diners, un brocal, un got i un altre barral descobert de tres quarters¹⁴.

Crida molt l'atenció, i potser sigui un error comès per l'escrivà a l'hora de redactar l'inventari, que s'aixopluguessin a la cambra, un porc, tres ovelles, un moltó i un anyell.

Als inventaris s'esmenten pocs productes alimentaris, en tot cas aquells que no s'espassen aviat. En el cas que ens ocupa es relacionen cinc braços de cebes, és a dir trenes on anaven els bulbs per anar penjats.

2.5. Celler

Gairebé en totes les comarques mallorquines la vinya era un cultiu ben estès, fins al punt que cases petites i senzilles comptaven amb celler. La presència d'aquest espai indicava la importància de la vinya i el vi en la contrada.

L'estança del celler a més de guardar l'instrumental propi de l'elaboració, conservació o venda del vi, anomenat vaixela vinària, a la vegada servia a manera de traster per arraconar-hi eines del treball agrícola, mobles vells, etc.

¹⁴Les paraules ampolla i got eren ben usats en el català medieval de Mallorca. Avui, més aviat s'empra botella i tassó.

En alguns casos el celler era útil per estar grans i altres aliments.

Entre els objectes més comuns que s'hi localitzaven hi havia tot un conjunt de recipients ben diversos quant a forma i funció i destacava, emperò, una àmplia gamma de bótes.

El celler de l'alberg de Tomàs Juan es trobava ben fornit pel que fa a la vaixel·la vinària:

un cup ab son follador de tenor de XXXV somades ab tres con-
grenys, talles e libants e axeta de morer.
una bóta congregnyada de tenor de XVII somades ab quatre con-
grenys.
una altra bóta congregnyada de tenor de XIII somades.
una bóta ab quadireta de tenor de set somades de mena.
dos carretells vinblanquers le hu de tenor de XVIII quarters, l'altre
de tenor de XIII quarters.
una mitga bóta ayguadera.
tres portadores ab què n·i ha una vella sens cornelleres.
dues alfàbies envernissades la una de XXXV quarters, l'altra de
XXVIII quarters.
un paner de verema.
una massa botera vella.
un punxor de traure vin blanch.
un grifó.
dos cortins vells de tirar vi.
dos carretells vinblanquers

També s'hi acaramullaven objectes ben diversos com coves, balances de ferro a les que mancaven els pesos, ast de ferro, càvec, cavaguell, sàrria, un martell de paredar i altres.

Les vinyes i parrals, amb més o manco extensió, eren ben presents a terres de Banyalbufar a l'època medieval i de vegades regades¹⁵. La possessió de Teseu Valentí comptava amb celler.

Tot i ser també terra d'olivars, en aquest inventari no consta cap referència a oliveres o a oli. Així i tot, al casat de son Bujosa i de son Valentí hi havia tafona.

2.6. Estable

Resulta interessant constatar que dins l'estable no hi havia animals. I això que en Tomàs disposava d'un ase de pèl blanc que, potser, anava a lloure¹⁶.

¹⁵ROSSELLÓ, R.; ALBERTÍ, J (1995): *Història de Banyalbufar*. Segles XIII-XVI, Palma, Lleonard Muntaner Editor, p. 33-37.

¹⁶A l'inventari dels béns de Joan Bujosa s'indica "fora de casa on hi ha els animals."

En aquest espai només s'hi trobà una escala de fusta de melis i un piló de fusta de morer. Una i altre eren objectes vells. El més interessant és que dins l'estable s'apreciava un sostre, suposadament a manera d'altell, on s'estotjaven entre 8 i 10 quintars de palla.

3. Propietats rústiques

L'heretat de Tomàs Juan, endemés de l'alberg, comprenia dues vinyes i dos horts. Una de les vinyes es localitzava ran de la casa amb un tros d'hort, i els horts estaven situats en el mateix cas urbà, un d'ells davall la casa i l'altre davall l'església. S'entengui per davall, a la part baixa, cap al baix.

- . una vinya tinent ab la casa ab un trosset de ort.
- . un ort davall la casa de arbres.
- . una vinya apellada la Marina ab càrrech de IIII lliures pagadores ço és les II lliures a la viuda Santjohana e II lliures al canonge Abelló.
- . un ort davall la església.

Recapitulació

És obvi l'interès documental que aporten els inventaris post mortem, en especial referit a la vida quotidiana.

Els estris utilitzats a la llar i l'instrumental per a les tasques agrícoles han estat els mateixos que han perviscut fins a mitjan segle XX. S'han repetit els noms, funcions, materials, formes... tant a Banyalbufar com a la resta de pobles de Mallorca.

Avui resulta difícil trobar aquests objectes a no ser en algun museu etnològic. Cal evidenciar la riquesa dels inventaris tant en substantius i adjectius com en frases la qual cosa, sens dubte, constitueix una part destacada en el conjunt del patrimoni lingüístic de la llengua catalana i, en concret, del català de Mallorca.

Bibliografia

BARCELÓ, M. (1994): *Elements materials de la vida quotidiana a la Mallorca medieval (Part Forana)*, Palma, Institut d'Estudis Balearics.

ROSSELLÓ, R.; ALBERTÍ, J. (1995): *Història de Banyalbufar. Segles XIII-XVI*, Palma.

GARCÍA, J. V. (2022): "Introducción. Las siete vidas de las cosas. Las funciones del reemplazo, el reciclaje y la reutilización en la Edad Media", *Anuario de Estudios Medievales*, 52, núm. 1 (enero-junio), 3-20.

BARCELÓ, M. (en vies de publicació): "Espacios y objetos comunes de uso femenino en las casas de la ciudad de Mallorca en los últimos tiempos medievales".

BARCELÓ, M.; ROSSELLÓ, G. (1996): *Terrissa. Dades documentals per a l'estudi de la ceràmica mallorquina del segle XV*, Palma.

BARCELÓ, M. (2023): “Notes sobre la il·luminació a les llars de la ciutat de Mallorca en els darrers temps medievals”, *BSAL*, 79, 37-55.

BARCELÓ, M. (2024): “Alguns aspectes de les relacions de Mallorca amb Sicília en els darrers temps medievals”, *El llindar de la Modernitat: Mallorca a la tardor medieval i al renaixement (1412-1598)*, Madrid, Editorial Sínderesis, 393-416.

Apèndix

1508, agost 16

Inventari dels béns de Tomàs Juan de Banyalbufar.

ARM, Prot. M-612, f. 285v-288r.

*Die martis mensis augusti anno
a Nativitate Domini MD e octavo*

*In Dei nomine amen. Noverint universi Ego Guillelmus Johannes habitator
parrochie Esporles in loco de Banyalbufar; filius et donatarius Thome Johan-
nis quòndam dicte parrochie habitatoris.*

*Primo atrobí unes cases ha hon lo dit defunct habitave situades en lo loch de
Bayalbufar franchises de cens e afronten.*

En la manyador

*Primo una taula larga ab dos banchs d'alber.
Item una taulatxina vella.*

En la cuyna

*Primo una caldera vella.
Item una olla de coure de tenor de nou o deu scudelles.
Item una olla de terra de dos diners.
Item dues scudelles e un plat de fust.
Item dos plats de terra.
Item un ast de ferro e uns ferros trencats de cuynar.
Item una pella ab una giradora.
Item un alembí vell ab sa cassola.
Item dos humaners vells.
Item un cossi gran.
Item un artibanch vell.
Item un librel gran de pastar trencat.*

Item dues carabasses, una de tenir sal i l'altra den (sic) tenir oli.
Item dues posts patites de pastar.
Item dues gerretes de dos diners.
Item una riscla de sedàs vella.
En la cambra

Primo un lit de posts ab un artibanch devant lo lit.
Item un banch.
Item sinch lensols, dos novenchs e dos ben usats e un squinsat.
Item una flassada gran vella.
Item quatre tovalloles novenques.
Item una màrfaga vella de cànem.
Item unes tovalletes de cotó patites.
Item una camisa de home squinsada.
Item dues camises de dona velles.
Item dues choes e dos cobricolls vells.
Item un capell de li vell.
Item una gonella burella quasi mitga guonella.
Item un mantell de XXIIIe vell.
Item un mantó vell de setzè.
Item un sayo negre vell e un altre sayo vell.
Item dos barrets vells.
Item un capús negre vell.
Item unes calces burelles velles.
Item una raya patita d'estany.
Item dues moles de molre sal.
Item unes tovalletes de cotó velles.
Item una alfàbia oliera de tenor de XII quarters.
Item una podadora patita vella e un xorrach.
Item dues empolles de vidre vert de mig quarter.

Assí appar lo que trobí en la cambra de mi dit Guillerm Johan les quals són pròpies mies.

Primo un lit enquexat ab una màrfegua e un artibanch devant lo lit tot de pi.
Item un lit de repòs desfet.
Item una caxa vella.
Item un caxó launat de ferro vell.
Item set lensols ab que n-i ha tres nous e quatre mitgensers.
Item set tovalloles noves.
Item una tovallola ab randa prima.
Item unes tovalloles de cànem velles.
Item dues cobertes de coxí ab randa primes.
Item sinch camises de dona usades.
Item una camisa prima de dona.
Item dos vels de Massina nous.
Item una beatilla de cotó vella.
Item sis choes velles.

Item sinch cossets, dos nous y tres vells.
 Item un cobricoll vell.
 Item quatre trescolls bons.
 Item dues camises de home de drap de casa bones.
 Item dos panyos vells.
 Item una gaverlina de burell negra mitgana.
 Item un sallo negre vell.
 Item una gonella verda e un mongil leonat e un taberdillo de setza tot nou.
 Item un mentell de vintè ab vora ruada bo.
 Item una gonella de mescla ab perfil de vallut negre.
 Item una calota de domàs leonat ab trenes d'or novenca.
 Item un sagell d'or e tres anells ab pedre.
 Item un collar d'or ab què ha quatre dotsenes e mitga de grans.
 Item una corretga de argent ab parxo morat vella molt patita.
 Item una sanalla de palma de mitga quartera.
 Item una podedora ab un xorrach.
 Item un càvech gros e un cavaguell patit e una axada.
 Item un martell de peredar.
 Item una lansa e una spasa.
 Item VIII scudelles e dos plats de terra e un plat de fust.
 Item un porch pich.
 Item tres ovelles e un moltó e un anyell.
 Item un barral de vidre de un quarter e mig.
 Item una xanegua de tirar palla de cànem.
 Item sinch vells de lana.
 Item [un] vell anyí.
 Item un morter de pedre ab sa mà.
 Item una empolla de quatre diners e un broqual e un got.
 Item un barral descubert de tres quarters.
 Item un cofret barrat ab que dix la muller del dit hereu que trobà tres sous e mig.
 Item un sach de cànem vell.
 Item sinch brassos de sebes.

En lo seller.

Primo un cup ab son follador de tenor de XXXV somades ab tres congrenys,
 talles e libants e axeta de morer.
 Item una bóta congrenyada de tenor de XVII somades ab quatre congrenys.
 Item una altra bóta congrenyada de tenor de XIII somades.
 Item una bóta ab quadireta de tenor de set somades de mena.
 Item dos carretells vinblanquers le hu de tenor de XVIII quarters, l'altre de
 tenor de XIII quarters.
 Item una mitga bóta ayguadera.
 Item tres portadores ab què n-i ha una vella sens cornelleres.
 Item dues alfàbies envernissades la una de XXXV quarters, l'altra de XXVIII
 quarters.
 Item quatre còvens de tirar fruyta e un paner de verema.

Item un almut.
Item una massa botera vella.
Item unes balanses de ferro velles sens pesos.
Item un ast patit de ferro.
Item una fulla de serra vella.
Item un punxor de traure vin blanch.
Item un càvech vell ab una ala.
Item un cavaguell.
Item quatre pedres de galda.
Item un asa de pèl blanch a bast.
Item una sàrria e una corda.
Item un parpalet e un cap martell de paredar.
Item unes tovalles velles.
Item un tros de coster de pi.
Item un grifó.
Item dos cortins vells de tirar vi.
Item dos carratells vinblanquers los quals dix dit hereu que són seus.

En la stabla

Primo una schala de melis vella.
Item un sostre dins dita astabla hon ha VIII o X quintars de palla.
Item un piló de morer vell.

Item una vinya tinent ab la casa ab un trosset de ort.
Item un ort devall la casa de arbres.
Item una vinya apellada la Marina ab càrrech de IIII lliures pagadores ço és II lliures a la viuda Sanctjohana e II lliures al canonge Abelló.
Item un ort devall la església.

Hech et non alia bona.

Testes huius rei sunt Antonius Burguny, Ponsius Vich et Petrus Picornell, habitantes de Banyalbufar. Scriba dicti loci qui nomine et vici notarii infrascripti dictum inventarium recepit.

ESTUDI I GESTIÓ DE LA POBLACIÓ DE TEIXOS DEL VESSANT NORD-OEST DE LA MOLA DE PLANÍCIA

Gori BOSCH FONT

Dedicat a tothom que ha contribuït a que jo sigui com som

Aquesta presentació pretén explicar la feina feta durant 20 anys a aquest tros de la geografia banyalbufarina i vol transmetre la passió que tenim per aquest raconet del nostre poble la gent que hem col·laborat en el projecte.

Descripció botànica

El teix és una espècie dioica. Això vol dir que té un peu per cada sexe. És tòxic gairebé en la seva totalitat, l'única part que no ho resulta és la coberta carnosa del fruit (aril), que és dolça i serveix perquè els animals (bàsicament marts i ocells) la mengin i dispersin la llavor.

És longeu i de creixement molt lent. Proves fetes a s'Arboçar donen de mitjana un creixement anual d'un mil·límetre de radi. El teix de sa Granja d'Esporles està datat per la CAIB entre 800 i 2000 anys i el teix de Fortingall, a Escòcia, es considera l'arbre més vell d'Europa, amb 5000 anys.

El seu tronc creix de forma irregular amb l'escorça de color gris maronosa fent escames primes i llargues. D'aquí s'obté el taxol, substància medicinal anticancerígena.

S'inclou dins la família de les coníferes, motiu pel qual el seu creixement hauria de ser en forma de con. Dels nostres amics, en canvi, pocs tenen aquesta formació, atès que creixen condicionats pel vent i per la depredació de les cabres formant volums i perfils peculiars i atípics.

Figura 1: Descripció Botànica. D'esquerra a dreta i de dalt a baix: Teix, Tronc, Fruit, Llavor, floració masculina, fulles.

Usos

Els romans anomenaven *taxus* a les llances. És sabut que el seu verí s'usava per impregnar la punta de les fletxes així com per fer infusions i acabar amb la seva pròpia vida.

La fusta és molt forta i s'usava per fer arcs i construccions rústiques. Sembla que bona part dels teixos de Castella naufragaren (la Armada Invencible).

També té un valor espiritual i protector. Alguns exemplars del nord d'Espanya han servit per fer-hi al costat capelles i cementiris. Està relacionat amb la vida i la mort: amb la vida per la longevitat que els caracteritza i amb la mort per l'espiritualitat lligada a la seva presència als cementiris.

Vegetació relict

La vegetació relict és aquella que actualment té una escassa representació però que era molt comuna en altres èpoques. L'època més abundant d'aquesta vegetació va ser durant i després de la darrera glaciació que va acabar fa uns 12.000 anys. A l'actualitat, aquestes plantes han quedat refugiades bàsicament a les cares nord dels grans cims de la serra de Tramuntana, a l'abric del clima hostil i fora de l'abast de les cabres.

Podríem dir, llavors, que els grans perills són el canvi de clima i sobretot els humans que han provocat el canvi climàtic i que a la seva arribada a les illes varen introduir les cabres.

El teix a Mallorca

Totes les poblacions estan situades a llocs amb difícil accés: empenyalats o a peu de penyal, canals amb molta pendent i molta presència de pedres (rossegures). Gairebé totes elles s'ubiquen a la cara nord.

Planícia	145
Es Teix	13
Alfàbia	5
P. Major	145
Massanella	103
Serra des Teixos	136
Galileu	31

Figura 2. Cens 2005 servei de protecció d'espècies.

Els conjunts més grans són al Puig Major, el puig de Maçanella, serra dels Teixos i mola de Planícia. Són poblacions aïllades, bastant allunyades les unes de les altres excepte a la part central de la serra on hi ha el puig de Maçanella, serra dels Teixos i puig d'en Galileu, que són properes però també aïllades.

Hi ha diferències entre poblacions. Una d'elles és la presència o no d'endemismes exclusius. El Puig Major i la serra dels Teixos comparteixen un *Cotoneaster majoriciensis* (Sáez i Rosselló 2012). El Puig Major, a més a més, en té de propis com per exemple el *Ligusticum huteri* (Porta i Rigo 1887). El puig de Maçanella també té endemismes propis com per exemple el *Euphorbia fontqueriana* (Greuter 1966). En canvi, a s'Arboçar no en coneixem cap. A totes les altres poblacions hi ha presència d'*Acer opalus* (rotaboc) i a banyalbufar no.

Això es degut a que la distribució d'aquest caducifoli és pròpia de la part central de la serra. Per contra, a Banyalbufar tenim *Quercus ilex* (alzines) mesclades amb els teixos i una presència molt abundant de *Buxus balearica* (boix). L'altre gran diferència és l'altitud. Totes les altres poblacions estan per damunt o properes als 1000 m. En canvi, a ca nostra baixen fins els 625 i arriben als 900 m.

Aquesta mescla amb alzines, sobretot als teixos de Baix, pensam que és causada per la poca depredació de llavors. Hem observat que als teixos de Dalt els ratolins devoren el germen de la llavor. En canvi, als teixos de Baix no és així i per això la germinació a la primavera és molt major. És probable que la convivència dels teixos amb les alzines faci que el *Martes martes* (mart) s'hi trobi més còmode i, alhora, aquest mamífer ajudi a controlar els ratolins.

Població de s'Arboçar

Com comença la curolla?

La meua primera influència paterna, la família Bosch. El meu repadrí Pere, el meu padrí Tomeu i mon pare Pere i les seves germanes varen néixer, viure i treballar a s'Arboçar. Jo vaig créixer escoltant les històries que m'explicava el meu pare (un molt bon contador d'històries): “els teixos fa molts anys que són aquí, jo sempre els he vist igual, de la fusta dels boixos en fan culleres...”. Això va despertar en mi molta curiositat i em vaig proposar saber més coses d'aquestes plantes i del lloc, i així poder completar el relat dels meus avantpassats.

La segona influència és geogràfica. El comellar dels teixos de Baix continua cap a la mar pel comellar de Can Fura, d'on era ma mare. El terrall que per les nits baixa i ens refresca ve directament dels teixos. El meu germà i jo, d'alguna manera, som el fruit de la unió dels hereus d'aquestes dues finques (això, almanco, m'agrada pensar a mi).

La tercera influència és en Tomàs Vibot, amic de la família i amant dels relats de mon pare. En Tomàs, encara que ell sempre diu que no se'n recorda, em va animar a fer alguna cosa amb els teixos.

Les primeres converses varen ser al pub de Son Tomàs amb en Lluís Amorós i na Rosa Albertí. Un bar, en divendres o dissabte vespre, és un bon lloc per fer-se el valent.

Després s'afegiren en Paco Albertí, aleshores president de l'Associació Cultural Bany-al-Bahar i vàrem tenir l'honor de poder comptar amb en Pere Bosch (mon pare) qui ens va il·lustrar amb tot el coneixement que ell tenia de la zona. Ja teníem el grup que va iniciar el projecte en nom de Bany-al-Bahar .

Cal citar a Samuel Pinya, qui va col·laborar fent un projecte que ens va servir per demanar ajudes a la Comunitat Autònoma de les Illes Balears (CAIB).

Comença la feina

Les tasques inicials foren crear un itinerari que ens servís per anar a les dues subpoblacions (teixos de Baix i teixos de Dalt) i, per això ens vam moure per les rosegues i anàrem per tots els racons cobrint tant de terreny com vam poder.

Decidírem fer una fitxa individual per a cada un dels nostres protagonistes. Quan contactàrem amb el Servei de Protecció d'Espècies, de la Conselleria de Medi Ambient, ens van dir que ells estaven refent un catàleg que havia fet en Guillem Alomar l'any 1982. Pel que fa a la mola de Planícia, en aquest recompte, hi apareixen 115 individus. Ells també tenien una fitxa individual, així és que unificàrem criteris i elaboràrem una fitxa de treball única. També ens feren arribar unes plaques metàl·liques per clavar a cada arbre per identificar-los i comptabilitzar-los.

A les fitxes li assignàvem un número que es corresponia a la referència gravada a cada placa. Amb un GPS geolocalitzàvem cada individu i estudiàvem diferents paràmetres, entre altres: sexe, alçada, diàmetre de copa, diferents diàmetres de tronc (el seu creixement és irregular), vigor, afectació per cabres, mida de les fulles, densitat de la copa, flora acompanyant...

El tècnic del servei de la CAIB en aquell moment era en Vicenç Fortesa. En veure la feina que tenien per completar el catàleg de totes les zones, em van oferir feina. La prestació del servei va consistir en inventariar, amb les tècniques utilitzades fins aleshores, les poblacions del puig de Maçanella, de la serra dels Teixos, de part del puig d'en Galileu, del Puig Major i del Puig de sa Font, completant, així, el catàleg. Per mi va ser tota una experiència i em va permetre conèixer racons que no oblidaré. Fent aquesta tasca, vaig coincidir amb el naturalista del servei esmentat, en Xavier Manzano, amb qui férem bones miques des del principi i per sort encara mantenim bona relació i ens ajudam en tot el que podem. En Xavier ja tenia experiència fent tancats individuals per protegir els arbres front a les cabres i ens va impartir unes quantes lliçons pràctiques.

Per fer aquesta tasca, vàrem pujar sobretot els diumenges o festes i passàvem el dia allà. Alguns dies vàrem partir abans d'hora pel fred, però en general crec que tots tenim un bon record passejant per aquelles timbes.

Del recull de dades podem destacar el teix més alt: 11m i el diàmetre més gruixat: 80'5 cm. Prenent de referència la mitjana de creixement a la nostra zona, la qual tal com s'ha citat és d'un mil·límetre per any de radi, aquest *jovenet* tendria uns 400 anys. També podem destacar el nombre d'individus que va passar, dels 115 censats l'any 1982, als 145 comptabilitzats l'any 2005.

Reg

Sobretot als teixos de baix, n'hi havia de ben petits, acabats de germinar el mateix any o l'any anterior. Si eren més grossos, les cabres ja s'ho havien menjat. Ja hem explicat que el teix és tòxic gairebé en la seva totalitat, sembla, però, que per les cabres no ho és si ho poden mesclar amb altres vegetals. El fet de tenir dos estómacs justifica que no s'intoxiquin.

A aquests més petitons els posàrem una protecció individual i decidírem pujar a realitzar alguns regs a l'estiu per assegurar la seva supervivència. Els regàrem amb una freqüència de dues setmanes durant juliol i agost. L'aigua per regar l'agafàvem de l'aljub que hi ha al principi del camí dels Cingles on emplenàvem garrafes que pujàvem rosseguera amunt. Amb el temps, hi ha prou petitons que han sobreviscut, motiu pel qual hem deixat de pujar a regar. Això ha provocat marres i ha minvat el percentatge de supervivència, però també ens ha demostrat que només posant una protecció hi ha individus capaços d'aguantar l'estiu.

Recollida de llavors

Els anys que hem pogut, a la tardor, hem recollit llavors. Aquestes llavors les hem enviat al viver forestal de Menut (Escorca). Allà, o bé les fan germinar per a tenir nous individus per replantar o bé les guarden al banc de germoplasma. Al banc de germoplasma congelen les llavors per conservar les seves propietats i poder fer-ne ús en un futur.

Repicar nounats

A la primavera, molts d'aquets plançons que germinen ho fan a llocs on sobreviure és molt complicat. Només sobreviuen aquells que creixen aferrats al penyal i protegits dels rajos del sol. A més, és un fet que als teixos de Baix no hi ha tantes marres com als teixos de Dalt. Això ens feu pensar amb la possibilitat d'arrabassar els individus acabats de néixer, baixar-los al poble i repicar-los dins palanganes d'alvéols forestals. Aquets alvéols, a diferència del alvéols de palangana de sembra convencional, tenen unes tires longitudinals d'uns 20 cm que impedeixen que les arrels s'envoltin entre elles, fenomen conegut com espiralització. D'aquesta manera només poden créixer cap a baix.

És important posar les palanganes a certa altura de la terra perquè circuli l'aire per davall. Ara bé, si les arrels toquen aire, deixen de créixer i queden a l'espera que la terra, en ser plantats, cobreixi les arrels i es converteixi en un bon medi per a seguir creixent.

L'any 2017 hi va haver una esclavissada bastant grossa que va destrossar uns 5 teixos adults així com un parell de boixos i vegetació de penyal.

A Can Fura, teníem quatre plançons a punt per plantar i aprofitarem per esmenar la pèrdua dels 5 adults de l'esllavissada, amb els 4 petits dels al·vèols. El mes de desembre de 2018 (el millor hagués estat fer-ho a l'octubre atès que quants més mesos amb aigua disponible per adaptar-se, millor) fèrem la plantació i el corresponent reg cada quinze dies durant juliol i agost. Va ser un èxit perquè podem afirmar, a dia d'avui, que els quatre són vius. Un d'ells té una alçada de 90 cm.

2024 nou equip motivat

Enguany, celebrant els 20 anys de l'inici del projecte i, perquè no dir-ho, per preparar la presentació que justifica aquestes línies, hem fet un nou equip. Na Mar Taltavull, geògrafa i molt bona amiga, està fent una nova cartografia amb un sistema informació geogràfica (SIG). Amb aquest sistema podem veure en un mapa les dades del teix que triem. En Bernat Bestard, molt bon trescador, amb la seva companyia m'ha fet descobrir nous indrets, inclòs un teix adult desconegut per mi.

Amb ell pujarem per un pas a prop de Son Sanutges, damunt d'aquest i just davall del camí dels cingles hi ha un engolidor. Un engolidor és allà on s'arreplega l'aigua quan plou, s'infiltra al subsòl i alimenta els aqüífers. Aquest xuclador és súper especial, com tot, a sa Mola nostra. Normalment, els engolidors són redons i es troben enmig de penyals que duen l'aigua cap a l'interior. Aquest, en canvi, està format per encletxes profundes (avencs).

	2004	2024
Total Teixos inventariats	176	+18 (Petits)+4 (Adults)
Petits	24	+14 (Albair)+4 (Adult)
Adults femelles	60	Pendent
Adults mascles	34	Pendent
No identificat	30	+4
Morts	28	+6

Figura 3: Taula Comparativa població entre el 2004 i el 2024.

Sabem que ho és pel tipus de vegetació. La nostra vegetació és calcària (pH alt); quan als nostres boscos hi ha plantes de pH neutre o lleugerament baix, és perquè plou molt i hi ha bon drenatge per rentar la calç. Aquesta con-

dició propicia l'aparició de plantes com el bruc (*Erica arborea*) i les arboceres (*Arbutus unedo*). A la zona en qüestió, la vegetació és espectacular. Sembla una jungla mallorquina, espessa, mala de transitar, plena de lianes i trepadores, amb molts de brucs amb tronc tortuosos fent formes capritxoses i amb arboceres increïbles amb rabasses enormes d'on surten quatre o cinc troncs amb una gruixa i una alçada (8-10 m) inusuals per l'espècie. Formen un paisatge salvatge,

de conte de fades. Fa la impressió que d'un moment a l'altre compareixerà un Ent, un ésser mitològic o fins i tot Tolkien prenent apunts per una de les seves aventures. És aquí, a la sortida d'aquesta zona tan meravellosa, dins del penyal, on en Bernat va trobar un teix solitari.

En 20 anys, hem trobat 4 arbres adults nous, s'han mort 6 teixos adults i hem tapat i han surat 18 individus petits més. La gran diferència, i el que ens convida a seguir amb la feina, és la mida dels nounats protegits, els quals han crescut entre 90 cm i 250 cm. Aquells d'envergadura situats a la part més alta ja viuen lliures, sense protecció, i esperam que un dia comencin a produir llavors.

Vegetació acompanyant

El protagonisme i el nom sempre el té el teix, però les plantes que l'acompanyen són igual d'especials. Hi ha una mescla bastant singular. La conjunció d'alzines i teixos probablement ha estat mantinguda per la bona feina i gestió feta pels carboners d'aquesta zona. L'alzina té un handicap: distribució del seu fruit és per gravetat. Això vol dir que un pic eliminada d'un lloc alt, per exemple d'un cim d'una muntanya, no hi podrà tornar mai si no és reforestat. La meua teoria és que l'explotació excessiva del carbó d'alzina ha propiciat que a molts cims de la serra de Tramuntana l'alzina no tenguí presència. A més de l'alzina, cal citar: primaveres (*Primula acaulis*), arbre de visc (*Ilex aquifolium*), pomera borda (*Sorbus aria*), corner (*Amelanchier ovalis*) i peònia borda (*Helleborus lividus*).

És una sensació màgica quan a principi de primavera, passam per una balma i trobam les primaveres amb la seva flor blanca tan delicada enmig d'un entorn, sovint, aspre. El contrast ens alegra el caminar. També ho fan les pomes vermelles i els corners penjats al penyal mirant la mar veient la vida passar. A continuació es descriuen breument les comunitats que podem trobar:

Comunitat del boix (*Buxus balearica*) acompanyat dels alacantins (*Rhamnus bourgeanus*) i de les olivelles (*Cneorum tricoccon*). El boix, elegant i majestuós, amb unes mides que surten del normal arribant als 10 m, demostra que és a ca seva. Els alacantins creixent a la vorera dels penya-segats cerquen bon drenatge. Tenen un creixement molt lent i formes molt capritxoses causades pel seu vell ball continu amb el vent i el boix. L'olivella fa la mateixa funció que el garrover als nostres sementers, sempre verd i inalterable per forta que sigui la calor i la sequera.

Comunitat dels coixinets. Romani (*Rosmarinus officinalis*), estepa joana (*Hypericum balearicum*) i brutònica (*Teucrium asiaticum*). Un espectacle de llum i de color. El romaní rastrer neix dins els penyals i s'estén formant catifes perfectes cap a baix, com si volgués arribar a la mar per fer un capfíco i presumir d'aroma i flors que van del lila al blanc. L'estepa joana amb les seves flors grogues molts mesos a l'any semblen petites estrelles reflectides al blau de la mar del romaní.

Comunitat de peu de penyal. Safrà bord (*Crocus nudiflorus*), herba pubèrula (*Arenaria balearica*), (*Sibthorpia africana*) i didalera (*Digitalis minor*). Floració molt variada, tan a l'època de l'any, com de colors. A la tardor l'actor principal és el safrà bord, que surt dins la rusticitat de les pedres i ens alegra la vista amb les seves flors liloses i els seus estams dignes del millor arròs. A la primavera, tapissos de flors blanques diminutes de l'arenaria i grogues de la *Sibthorpia*. Després, també a la primavera, tenim a la vedette del grup, la didalera, amb les seves flors roses, s'exhibeix sempre mirant cap a la mar, esperant un dia de bon temps per mirar-se al mirall.

Comunitat de penyal. Violeta de penyal (*Hippocrepis balearica*), cossiada (*Globularia alypum*) i l'herba penyalera (*Scabiosa cretica*). La floració d'aquestes plantes contrasta amb el blanc, gris del penyal i l'adornen com si fos un dia de celebració. Són el paperí de colors de la festa de la primavera: groc la violeta de penyal, blau la cossiada, i rosa l'herba penyalera.

Conclusions

Amenaces

Les amenaces que té aquest reducte verd del nostre poble són clars: les cabres i el canvi climàtic. Un amic diu que els teixos de Mallorca són zombies. Bé, idò jo esper que nosaltres puguem fer un *Thriller* com en Michael Jackson, no per la fama sinó per sobreviure al pas del temps. L'altre amenaça que no té a veure amb els humans és la fragilitat front a les esllavissades.

Feines

Seguir en la mateixa línia: protegir nous plançons i arrabassar-ne per, després de repicar al poble, tornar-los a plantar als teixos de d'alt, perfeccionar el nostre catàleg i, sobretot, seguir gaudint d'aquesta Mola nostra.

Sensacions

El que volia amb aquesta comunicació era transmetre les sensacions d'emoció, l'alliberament d'endorfines que vivim nosaltres cada vegada que pujam a una penya que no havíem pujat, cada vegada que trobam una ferradura vella que posava el meu padrí per fer de suport d'una requilla per tancar la finca, cada teix nou, cada primavera quan està tot florit i ple de nounats, una posta de sol...

Vaig tenir una època viatgera. Quan viatges sempre hi ha una pregunta que et repeteixen: del que has vist, que és el que t'ha agradat més? No tenc resposta. M'han agradat moltes coses i, sense cap dubte, entre elles hi ha sa Mola. La sensació de poder anar a la muntanya i disfrutar del paisatge marí i, en poc temps, poder anar a la mar a curar-te les rapinyades gaudint del paisatge muntanyenc, és un viatge meravellós, barat i que podem fer fàcilment. No perquè estigui a prop hem de llevar-li valor. Tot això provoca un sentiment de pertinença d'aquest espai. No en som els propietaris a nivell d'escriptures, però emocionalment sempre serem a ca nostra. Difícilment cap propietari tendrà un vincle tan gran com el nostre. Per això, volem donar les gràcies a sa Mola que ens ha donat tant i a la propietat que ens deixa gaudir de la seva possessió. Aquest sentiment de propietat emocional el podríem extrapolar de cada vegada a més llocs del nostre poble i de la nostra illa.

En darrer lloc, i no menys important, vull aprofitar per agrair a tot-hom que ha col·laborat en aquest projecte d'alguna manera: família, amics, coneguts, gràcies de tot cor i que la salut ens permeti anar-hi molts d'anys!!

APROXIMACIÓ A LA BIOGRAFIA I A LA CARRERA DE CATALINA MARTORELL I DE LETE (BANYALBUFAR, 1892-ES CASTELL. MENORCA, 1970). PIANISTA, PROFESSORA I COMPOSITORA.

Joan CÍRIA I MAIMÓ

Apunts per a la biografia de Catalina Martorell

Nascuda a Banyalbufar el matí del 27 de juny de 1892, Catalina Joana Martorell i de Lete, era filla de Bartomeu Martorell Abraham, metge de professió, natural de Palma que per aquella època exercia com a tal a Banyalbufar, i de la seva esposa, Maria Andrea de Lete Vera, oriünda d'Alcúdia. El 1893, a resultes de la professió del pare de la protagonista d'aquest article, la família Martorell de Lete deixà Banyalbufar i fixà la seva morada a la localitat menorquina des Castell, on s'estima si a l'entorn de 1904, Catalina Martorell començà a rebre lliçons de solfa i de piano de son pare, mostrant poc després a aquell indret la seva destresa com a intèrpret de l'esmentat instrument i com a compositora. Segons la premsa de Menorca, el 3 de juny de 1907, Martorell participà d'un concert as Castell, durant el qual donà vida a la partitura del «wals boston "Les patiners" que mereció justos aplausos por la facilidad y delicadeza con que fué ejecutado» (sic), segons el que dos dies després publicà *El Bien Público*.

Després d'anys d'estudi de la solfa i del piano s'estima si sota el mesatge de son pare, entre els anys 1923 i 1926 Catalina Martorell rebé lliçons de les esmentades matèries i d'harmonia a la seva localitat de residència de Josep Orts.¹ Músic, compositor i futur frare caputxí valencià qui per aquells dies complia el servei militar as Castell, amb qui Martorell amplià i reforçà els seus sabers musicals, a banda de ser qui la preparà per als exàmens que convocava el conservatori de València, entitat on després de tres anys d'estudis, el mes de setembre de 1927, hi superà la carrera de piano, segons el que el 15 d'aquell mes i any es pogué llegir a les columnes de *La voz de Menorca*. Estudis que aquella banyalbufarina de bressol però menorquina de residència, finalitzà guiada pel reputat pianista, pedagog i compositor Manuel Palau,² antic professor del mestre Orts.

Una volta assolida la carrera de piano, Catalina Martorell es continuà dedicant a la música as Castell, on sovint seguí mostrant la seva vàlua com a concertista de piano i com a professora d'aquell instrument, a més a més de com a compositora, fins poc abans d'esdevenir el seu òbit. Fet ocorregut a l'expressat indret de Menorca el 8 de setembre de 1970 mentre la referida comptava l'edat de 78 anys. Una dona pionera en el terreny musical arreu de l'illa de Menorca que finí fadrina, envoltada de fama com a música arreu de l'illa menorquina després d'haver estat també elogiada i coneguda la seva la traça que tenia com a poetessa.³

Catalina Martorell com a pianista

Sembla que el piano seria l'únic instrument que Martorell sabia polsar, després d'haver rebut lliçons de la seva tècnica primer de la mà de son pare i posteriorment dels mestres Orts i Palau, respectivament as Castell i a València. Segons la premsa menorquina, Catalina Martorell hauria començat a mostrar la destresa que tenia com a pianista as Castell, a l'entorn de 1907, participant d'ençà d'incomptables concerts i audicions, en gran mesura organitzades a diverses llars particulars de la Menorca de la vintena centúria i en especial als salons de casa seva. Espai on més o menys a partir de la dècada dels trenta del segle XX i fins poc abans del seu traspàs, Martorell i de Lete, amb certa regularitat, organitzà vetllades musicals on, a més d'ella, mostraren la seva vàlua musical gairebé la totalitat dels seus deixebles a banda d'amics de l'esmentada, tal i com així ens arriba per mitjà de l'hemeroteca, per exemple, a través de les notes publicades el 24 de novembre de 1931 entre les columnes de El Bien Público, on es comenta el concert que dos dies abans s'havia enllestit a la residència de l'eterna senyoreta Martorell en motiu de la festivitat de Santa Cecília, patrona dels músics. Una reunió on els assistents aplaudiren obres per a piano d'autors com ara Mozart, Clementi, von Suppé, Granados, Chopin, Glinka o de la mateixa Martorell entre d'altres, segons el que la premsa de Menorca publicà.

Catalina Martorell com a professora

Una volta la filla de l'antic metge de Banyalbufar el 1927 hagué su-perat la carrera de piano al conservatori valencià, es dedicà a impartir lliçons de la tècnica d'aquell instrument, a més de solfa i d'harmonia. Una tasca que per Catalina Martorell en gran part capitanejà as Castell, que per per ventura hauria començat a defensar abans de finalitzar els seus estudis, i que l'esmen-tada, s'albira si amb molta probabilitat, hauria defensat fins a l'entorn de l'any 1960, convertint-la en gairebé en l'única professora que de música i de piano per aquells dies exercia com a tal a la localitat menorquina que des de 1893 Martorell i de Lete habitava junt amb la seva família.

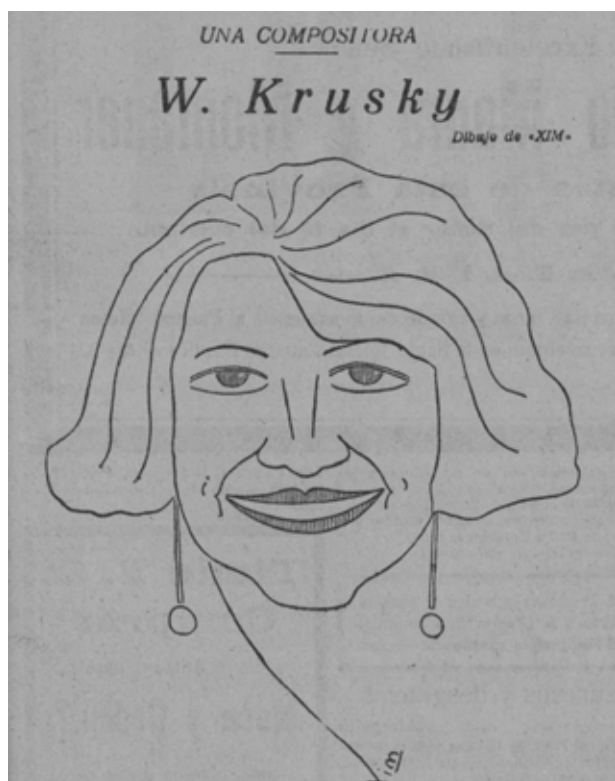
Altra vegada a través de la premsa de Menorca, ens arriben dades referides a la tasca que com a professora de música, en especial de piano, feu Catalina Martorell. Informacions, com ara, que la referida gairebé sempre hauria donat lliçons de l'art dels sons i de piano a la seva residència des Castell i que un bon nombre dels deixebles que va tenir foren nines de la zona. Un grapat d'al·lotes que moltes de les quals assoliren la carrera de piano a diversos conservatoris d'Espanya després d'haver estat educades per aquella música nascuda a Banyalbufar. Fet, que ens fa entendre, que l'al·ludida Martorell seria una reputada i preuada docent de música, qui polí les fesomies musicals per exemple de Teresa Manera, Elisa Florit, Emília Clar, Isabel Arredondo o Àgueda Orfila entre d'altres, segons el que s'expressa a diverses gasetilles periodístiques del moment, editades a Menorca.

Catalina Martorell com a compositora

Segons les fonts consultades, sembla que a l'entorn de 1907, mentre Martorell i de Lete comptava uns 15 anys d'edat, aquesta ja hauria mostrat, almenys davant llur família, la seva fesomia com a compositora, després d'haver com a mínim escrit Canto de cuna i Canto a la primavera. Dues pàgines, s'estima si senzilles, que esdevindrien el punt d'inici de Catalina Martorell en el camp de la creació musical. Una tasca que l'esmentada, conrà s'albira si al llarg de bona part de la seva cronologia i que li reportaria bones crítiques, endemés de l'edició i la comercialització d'un bon nombre de les seves creacions musicals.

Del camí que Catalina Martorell feu com a compositora, de nou en gran mesura gràcies al testimoni de la premsa menorquina de les dècades centrals del segle XX i de les dades que s'han pogut extreure de diversos arxius privats, ens arriba que l'esmentada, sota el pseudònim de W. Krusky, pareix si hauria signat entre quinze i vint composicions de distinta fesomia. Car ens consta que la referida anotà obres per a piano, per a veu i piano, per a orquestra i per a banda, endemés de transcripcions de vàries cançons populars mallorquines. Pàgines de marcat esperit romàntic, farcides de melodies variades i d'una harmonia rica i ben resolta que ens delata el nivell acadèmic d'aquella autora, i que el 80 % de les quals, actualment romanen sense editar però no sense estrenar. Car moltes de les obres rubricades per Martorell foren estrenades a diversos punts de Menorca per la seva autora o per diverses alumnes seves. Unes pàgines que moltes d'elles sorgiren a escena per primer cop a Es Castell i que foren fortament elogiades per la premsa menorquina, i que, les que s'editaren, van gaudir de certa difusió més enllà de la geografia balear, atès que sembla si diversos exemples d'aquelles obres arribaren a punts de la Península espanyola.

Entre les composicions musicals que sota el nom de Krusky Martorell escrigué, mostrà i posà a l'abast de la ciutadania, citar exemples com ara: la marxa triomfal per a orquestra ¡Viva Mallorca!, obra que la seva autora arranjà per a piano per a la seva edició i que la seva versió original s'aplaudí en reiterades ocasions a Menorca, Mallorca i Ourense; la Marcha Fúnebre per a banda, obra que esdevingué molt popular arreu de Menorca i de la que seva compositora sovint interpretà una versió per a piano al llarg dels seus recitals; o la sardana per a veu i piano titulada Catalunya i el vals per a piano Nostalgia, ambdues editades, a més de la Danza Espanyola n. 1 per a piano, entre d'altres.

Catalina Martorell i de Lete, segons un dibuix signat per Xim,
publicat el 2 de febrer de 1915 a El Bien Público.

Catalina Martorell i de Lete. Imatge publicada el 1967 a
Los músicos menorquines de Deseado Mercadal.

Catalina Martorell i de Lete, segons un dibuix inclòs el 1962 a l'edició
del seu poemari Inquietudes y Nostalgias.

Bibliografia

BOVER PUJOL, J.; PARETS SERRA, J. (2002): *Baleàrica II. Música Impresa*, Ciutat de Mallorca. Ed. Miquel Font.

ESTELRICH, P.; MASSOT, B.; PARETS, J. (2000): *Compositors de les Illes Balears*, Pollença, Mallorca, Ed. El Gall.

JULIÀ SEGUÍ, G. (2009): *Música i músics a Menorca*, Maó, Menorca, Ed. Institut d'Estudis Baleàrics.

MARTORELL DE LETE, C. (1962): *Inquietudes y nostalgias*. Poesías, Ciutat de Mallorca, Ed. Mossèn Alcover.

MERCADAL BAGUR, D. (1967): *Los músicos menorquines*, Maó, Menorca, Ed. Revista de Menorca.

PARETS SERRA, J. (1989): *Breu història musical de les Illes Balears*, Campanet, Mallorca, Ed. Centre de Recerca Històric-Musical de les Illes Balears.

¹ Josep Orts i Lloris (Vinalsa. València, 1901 – Massamagrell. València, 1973).

² Manuel Palau i Boix (Alfara del Patriarca. València, 1893 – València, 1967).

³ El 1962, Catalina Martorell publicà a Palma *Inquietudes y Nostalgias*. Un treball on l'expressada recollí més de mig centenar de poemes endemés de diverses melodies originals i transcripcions de cançons populars, a banda de ser una font molt interessant a l'hora de completar la cronologia i obra de Catalina Martorell.

VIDA I MORT A LA PREHISTÒRIA DE SON BUNYOLA (BANYALBUFAR)

Jaume DEYÀ MIRÓ

L'entorn de la finca de Son Bunyola presenta una rica concentració de jaciments arqueològics, de gran valor científic, per al coneixement del poblament prehistòric de Banyalbufar. Des de l'any 2017 s'han dut a terme nombrosos estudis que han aportat rellevants dades des de la prehistòria fins època medieval, els quals es presentaran tot seguit.

1. Antecedents

La motivació d'aquest article es basa en tres treballs. En primer lloc, amb l'estudi patrimonial dut a terme a l'any 2017, conjuntament amb Tomàs Vibot i Sandra Rebassa, de les finques Son Valentí i Son Bunyola a causa de la futura reforma d'ambdós immobles. Posteriorment, a l'any 2019 vinculat a la línia de recerca de catalogació i anàlisi de necròpolis de l'edat del Ferro a la serra de Tramuntana es prospecta la zona del Corral Fals. I com a darrera intervenció, al 2020, la neteja i estudi del jaciment del talaiot de ses Cases d'en Jordi emmarcat dins el pla de recuperació i difusió dels valors patrimonials de la finca de Son Bunyola per al seus clients.

Pel que fa als coneixements previs de la prehistòria de Banyalbufar, bàsicament, es disposa de tres documents de referència: el primer corresponent al programa de preservació de jaciments arqueològics-cartes arqueològiques de les Illes Balears elaborat el 1993 per l'equip redactor format per Francisca Torres, José Merino i Magdalena Estarellas (revisat posteriorment a l'any 2014). El segon és l'obra de Tomàs Vibot *Son Bunyola: una mar de noms* (1999). I el darrer cas, l'inventari arqueològic de Javier Aramburu (2023).

Segons es recull a la carta arqueològica actual a Banyalbufar s'hi localitzen 8 jaciments pròpiament dits, ja que les primeres cartes també inclouen sistemes hidràulics com elements arqueològics, els quals no s'inclouen en aquest recompte. Els treballs de prospecció duts a terme posteriorment de la mà de J. Aramburu permeten ampliar fins un total de 18 jaciments al municipi, tot i que no es fa referència als jaciments situats en cavitats, com seria el cas del Corral Fals.

En base a totes aquestes fonts la finca de Son Bunyola preserva, fins al moment, tres jaciments arqueològics:

1. Corral Fals. (CIM 6/20, BANY-A-015). Necròpolis en abric rocós.
2. Turó/era de Son Bunyola. (CIM 6/ 23, BANY-A-021). Zona de concentració de ceràmica al turó proper a les actuals cases de possessió.
3. Talaiot de ses Cases d'en Jordi. (CIM 6/ 17, BANY-A-016). Turriforme aïllat.

Figura 1: Localització dels jaciments situats a la finca de Son Bunyola

Com es pot extreure de l'obra Tomàs Vibot (1999: 17-20), els coneixements des de la prehistòria fins la dominació islàmica es resumeixen en:

“L'època talaiòtica: La muntanya constituï per a l'home primitiu el medi més emparat on desenvolupar la seva vida. No sense motiu és en aquest marc muntanyós on s'han trobat els jaciments més antics de Mallorca, datats pels voltants del cinquè mil·lenni aC (Son Matge i Muleta). En el cas concret de Banyalbufar, i més particularment a les terres de Son Bunyola, les primeres notícies són d'una etapa posterior, ja dins l'època pretalaiòtica o de les coves (2.000 a 1.200 aC) i que a més a més constitueixen les restes més antigues de tot el municipi (MERINO & TORRES, 1993). Sota la immensa balma natural coneguda com es Corral Fals, foren tretes a la llum restes d'enterraments humans datats d'aquesta etapa de la història. Entre els nombrosos cranis i ossos, destaquen gran quantitat d'estrís i eines habituals com són polseres, una mena d'anells, collars, bocins de corda, punyals d'uns trenta centímetres de llarg, i un nombre considerable d'ossos trepanats -probablement destinats a l'ornamentació-, etc., el que fa pensar tot plegat que aquesta gent creia en un tipus de vida ultraterrenal, a més a més de tenir certes necessitats defensives. Per aquest motiu s'ha de suposar l'existència d'un poblat o comunitat ubicat no molt enfora d'aquí, el qual probablement habités en senzilles barraques de pedra, fang i branques (XAMENA, 1978), donat que, fins avui, no han estat trobats indicis dels seus habitatges a la vall. L'altre jaciment, i que per les seves característiques ha esdevingut el més espectacular del terme, és el talayot erigit sobre el turó més elevat del territori conegut amb el nom de ses Cases d'en Jordi. A partir de les restes d'aquesta malmesada construcció es pot constatar que fou de planta circular, la qual, d'una manera aproximativa, comptava amb uns nou o deu metres de diàmetre. La seva cara més visible (NE) presenta sis filades de pedres no gaire grosses, alçades a uns 2'50 metres del terra i que descansen sobre una base de roca natural. Tal com el trobam a l'actualitat resulta impossible de saber per on se situava l'entrada. Aquesta construcció l'hem de posar en evident relació amb el poblat talaiòtic der Castellot, ja dins les terres de Son Valentí, donat que es troba separat de

nostre jaciment per escassos metres. Sobre aquesta edificació i la seva estratègica ubicació s'ha dit que «**el talaiot aïllat de ses Cases d'en Jordi seria un nucli estratègic de control del territori de la petita cala que segurament era ja-utilitzada com a lloc d'intercanvi comunicacions**» (MERINO & TORRES, 1993). A partir de l'estat actual d'aquesta construcció i de la manca d'estances i canvis adossades, es fa necessari pensar en la utilització durant èpoques posteriors (probablement iniciades durant la dominació musulmana) de les seves pedres per a la construcció dels marges que envolten el jaciment.

Els Romans: Les minses restes arqueològiques que daten d'aquesta època es redueixen a uns pocs fragments de ceràmica sigila en superfície pels voltants de l'actual possessió. Com a dada curiosa, però que evidencia també aquest pas dels romans per la **vall de Son Bunyola, l'historiador Josep Maria Bover escriu el 1834 que a Son Bunyola un tal « Juan Salas. mumismático, estudioso del siglo pasado poseía cinco medallas de alto bronce, que representaban a Caracalla, Bordiano, Agripina, Julia Marumea y Juan Cirmisce**» (ROSSELLÓ & ABERTÍ, 1995) trets d'aquest lloc. El mateix autor, també escriu sobre les troballes de la mateixa època sites a Son Balaguer i Son Valentí.

Els musulmans (Andalusins): Durant la preconquesta catalana existiren en aquest espai l'Alqueria Roja -primitiu nom del modern Son Coll- i l'**Alqueria de la Torre- ubicada de manera aproximativa pels voltants de l'actual possessió de Son Bunyola, abraçant pel cap baix fins a l'hort homònim (Hort de sa Torre)**. Durant aquest període, l'explotació agrària assolí grans cotes de perfeccionament i nivell tècnic (de la qual s'aprofitaren els nous habitants cristians), com així queda demostrat a la documentació, on es posa de relleu que els cultius més importants aquí eren la vinya i l'horta, seguits amb tota probabilitat d'altres com blat, llegums, arbres fruiters, l'olivera i verdures de diversos tipus (això és, molt semblants als moderns). En aquesta darrera alqueria -que és aquí la que ens interessa particularment- hi havia el 1272 un celler amb 3.000 quartins de vi, 1 tres anys més tard, s'esmenta la presència d'un molí d'aigua (ubicat a la vora del torrent, dins el mateix Hort de sa Torre).”

A partir de tota aquesta base documental i de les intervencions dutes a terme a posteriori (resultats que es presentaran als següents apartats) s'ha pogut avançar i precisar més en l'evolució del poblament de Son Bunyola i, per extensió, de Banyalbufar.

2. Era de son Bunyola. BANY-A-021

Segons la fitxa patrimonial actual:

Situació Son Bunyola (pol.2 parc.77) Plànol 2C

Coordenades UTM X: 460628 Y: 4393919

Descripció constructiva / estructures

L'era de Son Bunyola es localitza a ponent de les cases, a escassos metres. S'hi troben gran quantitat de restes de ceràmica en superfície de diverses èpoques, tant talaiòtica com islàmica.

Cronologia Romà. 900 aC s.XIII

NOTES HISTÒRIQUES

Les restes localitzades, a falta d'estudis més profunds, són d'una cronologia que va des del 900 aC fins al 1229 dC.

Arran del projecte de reforma de la possessió de Son Bunyola per a l'actual hotel fou necessari un estudi arqueològic del seu subsòl. Per aquest motiu es va dur a terme una prospecció a l'entorn de l'immoble i, en base a aquesta, es van plantejar tot un seguit de cales per determinar la presència o no de nivell fèrtils arqueològicament parlant.

Figura 2: Cales realitzades dins la zona prospectada (Lila: zona de dispersió de ceràmica vària. Groc: zona amb material prehistòric i medieval islàmic). Mostra de material localitzat a la zona de la cala 1-3

Segons les dades anteriors el jaciment s'emplaçaria al turó on foren realitzades les cales 1-3. Aquestes posaren l'evidència d'una gran presència de material ceràmic de cronologia talaiòtica, posttalaiòtica, romana i almohade, a banda de deixalles de cronologies més recents. A pesar de la gran abundància de material no es localitzaren evidències de nivells arqueològics, tan sols un únic nivell de terra argilosa amb totes les ceràmiques descrites entremesclades. La cala 4, situada al vessant sud de les actuals cases de possessió, sí que va posar de manifest l'aparició d'un possible nivell arqueològic. Aquest es caracteritzava per estar format per, probablement, un nivell de pedreny atribuïble a un col·lapse d'algun tipus d'estructura amb material de cronologia almohade. La resta de cales no aportaren dades rellevants exceptuant la realitzada a l'interior de la clastra, que va permetre documentar l'evolució dels diferents paviments superposats al llarg del segle. Tot i no haver pogut aprofundir a la cala fins exhaurir tots els nivells arqueològics per no poder accedir a major profunditats, el nivell més profund fou datable al segle XV-XVI (gràcies al material ceràmic exhumat en ell). Aquest fet indicaria que sota l'edifici de ben segur s'hi preserven nivell de molta més antiguitat.

A partir dels treballs de camp es va concloure que tan el turó catalogat com l'indret on se situen les actuals cases de possessió conformarien, amb tota probabilitat, un gran assentament fundat com a mínim en època talaiòtica que va perdurar fins el període islàmic. La construcció de les actuals cases de

possessió i el marjat que l'envolten provocaren la completa destrucció del jaciment per tal d'anivellar els terrenys i l'aprofitament del pedreny com a material constructiu.

Figura 3: Detall de la superposició de paviments de la cala 8

3. Talaiot de ses Cases d'en Jordi. BANY-A-016

Segons la fitxa patrimonial actual:

Situació Son Bunyola (pol.2 parc.77) Plànol 2D

Coordenades UTM X: 461138 Y: 4393846

Descripció constructiva / estructures

Damunt un petit turó que domina visualment els vessants de Son Bunyola i Son Balaguer, s'alcen les restes de l'únic talaiot conservat al municipi. De la construcció pròpiament dita només en resten uns fonaments circulars de la cara exterior, elevats uns dos metres i mig de la base de roca natural. En total es mantenen sis filades de pedres.

Cronologia Ferro. Devers 1000 aC

Criteris datació Estructures

Classificació general Jaciment arqueològic

Funcionalitat Defensa

NOTES HISTÒRIQUES

La intervenció en aquest jaciment fou com a conseqüència de l'esclafit que va afectar greument la zona costanera de Banyalbufar l'any 2020. La destrucció de la zona boscosa i la seva conseqüent neteja va implicar retirar la massa forestal. Un dels punts a intervenir era la zona arqueològica del talaiot, el qual requeria la supervisió d'un tècnic arqueòleg. La propietat, a més, tenia la intenció de potenciar aquest punt patrimonial com a element més d'interès cultural per als clients del seu hotel.

Tot i la descripció de la fitxa, que tan sols esmenta el talaiot com únic element visible, es varen poder documentar nombroses restes que permeteren

ampliar el jaciment, tan a nivell de superfície com del seu ventall cronològic. A banda de les restes del talaiot s'observaren alineaments de pedres i estructures a l'entorn. És a dir, el talaiot formava part d'un petit complex amb probables habitacions que s'hi adossaven, essent moltes d'elles reutilitzades en èpoques posteriors. Aquest fet va evidenciar que l'extensió del jaciment és molt més àmplia i complexa. També s'ha de tenir en compte que els treballs agrícoles, especialment la transformació de l'antic turó en un espai marjat, havia provocat el desmuntatge, aprofitament i soterrament del conjunt d'estructures essent visibles una mínima part. Les nombroses troballes ceràmiques i les diferents tècniques constructives dels paraments demostren una ocupació de l'indret de més de dos mil·lennis.

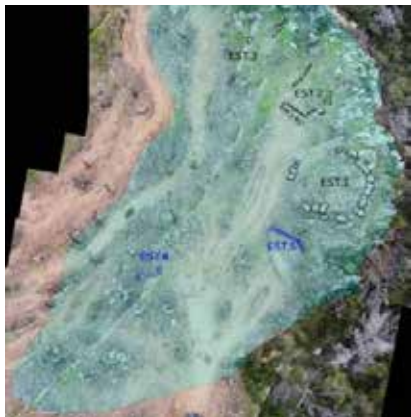

Figura 4: Conjunt d'estructures identificades i probable extensió del jaciment a partir de les troballes ceràmiques

Figura 5: Vista del talaiot (Est.1) un cop netejat i altres paraments identificat a l'entorn (Est. 2 i 3)

Les estructures identificades poden resumir-se en:

-Estructura 1: Correspon a l'element que identifica el jaciment, el talaiot circular. Sembla que disposava d'una cambra de reduïdes dimensions, tot i que no s'ha pogut determinar on se situa l'accés. El turriforme presenta una altura màxima conservada de quasi 3 m en la seva cara est.

-Estructura 2: Restes d'una habitació de tendència rectangular amb doble parament. Es troba parcialment soterrada, aflorant el seu extrem sud-est. Fa mal determinar si pot correspondre a una estança d'origen talaiòtic sincrònica amb el talaiot o una expansió del conjunt en fase posttalaiòtica.

-Estructura 3: Es tracta de les restes arquitectòniques visibles més allunyades del cim. Es troben embotides dins el marjat. Per les seves característiques i emplaçament no seria difícil proposar la seva funció com a parament delimitador del conjunt, a mode de murada. La mida dels blocs que el formen també en fa sospitar tal hipòtesis. El tram més ben conservat presenta una altura d'uns 2 m, el que podria tenir relació amb la idea d'una ampliació en el posttalaiòtic com anteriorment s'havia esmentat. A més, la troballa de ceràmica en desengreixant vegetal en aquesta zona ho podria corroborar. Sobre el marge on es troba aquest alineament també afloren algunes, poc visibles, alineacions de pedres.

-Estructura 4: Restes de dos alineaments de pedres a diferents cotes que, per les seves característiques, semblen de cronologia més moderna (islàmiques?). Tan sols conserven un tram visible superficialment d'uns 3 m de llargària. Aquesta àrea apareix molt de material de cronologia islàmica i, en menor mesura, de fragments molt dispersos de teules i de vidriats que podrien situar-se a l'època moderna.

-Estructura 5: Consisteix en un muret que sembla correspondre a les restes d'una cantonada d'alguna estructura. Actualment es troba completament coberta per un claper. El material ceràmic que s'ha localitzat es el mateix que a l'estructura 4.

S'han localitzat a l'entorn materials ceràmics d'època talaiòtica (900-700 aC) i posttalaiòtica (600-200 aC), que s'han identificat gràcies al tipus de desengreixant de la seva pasta. Quant a material clàssic (romà), bàsicament s'ha localitzat material amfòric, que podria emmarcar-se entre el segle V aC-II dC. De la fase islàmica s'han identificat gerres decorades amb almangra, ribells, alfàbies i altres elements de vaixel·la indeterminats. Cal fer un incís per dir que els materials vidriats identificats d'aquesta cronologia són de color melat per la qual cosa no sembla que pugui correspondre a una ocupació d'època almohade sinó anterior (hipòtesis que tan sols podria confirmar-se amb més intervencions). De cronologia medieval cristiana s'han identificat fragments de ceràmica negra que podrien correspondre a les primeres ceràmiques produïdes després de la conquesta al segle XIII. El material restant se situa en períodes més recents i, fan sospitar, que l'estructura 5 siguin les restes d'algun tipus d'habitatge d'època moderna (reutilitzant algun edifici anterior), ja que a l'entorn s'hi troben restes de teules, materials ceràmics atribuïbles al segle XVIII-XIX (ribells, escudelles, etc.). No seria forassenyat vincular el possible topònim de "ses Cases d'en Jordi" amb algun roter o jornal·ler que treballava o habitava dit espai.

4. Es Corral Fals. BANY-A-015

Segons la fitxa patrimonial actual:

Situació Son Bunyola (pol.2 parc.77) Plànol 1C

Coordenades UTM X: 460464 Y: 4394376

Descripció constructiva / estructures

Es tracta d'una gran balma situada damunt el camí de Baix de Son Bunyola

en què foren trobares a finals del la dècada dels setanta restes d'enterraments humans.

Cronologia Bronze 3000aC-1400aC

Criteris datació Estructures

Funcionalitat Funerària

NOTES HISTÒRIQUES

Les restes trobades daten aproximadament entre el 3.000-1.400 aC, el que demostra que hi existí alguna comunitat pretalaiòtica a la zona, situada no molt enfora d'aquest indret. Per desgràcia, aquesta necròpoli fou espoliada reiteradament per part de particulars i anònims, el que provocà la desaparició de molts d'elements importants per al seu estudi global.

Sembla que la història del coneixement d'aquest jaciment podria remuntar-se entre l'any 1931 i 1934 vinculat a la reforma del camí de Baix, per transformar l'antic tirany amb un camí de carro. Aquest fet va implicar l'anivellament i ampliació del traçat, afectant a tot un conjunt d'abrics rocosos situats al punt denominat com el Corral Fals. S'ha d'esmentar, en primer lloc, que l'emplaçament i identificació a la fitxa patrimonial és errònia, situant-se el jaciment original a l'abric més pròxim al Port des Canonge. Els citats treballs implicaren la remoció d'una antiga necròpolis, desplaçant i destruint part d'aquesta, i deixant aflorant a la vista els nivells arqueològics. Es desconeix si foren recuperats materials arqueològics en aquesta primera intervenció però si que hi ha evidències de que gran part del dipòsit arqueològic fou llançat pendent avall, molt d'ell precipitant-se al mar. A l'any 2019, en relació a un estudi realitzat en quan a necròpolis de l'Edat del Ferro, es va dur a terme una prospecció a la zona per localitzar dit jaciment. Fou gràcies a Tomàs Vibot, que ja havia publicat algunes notes (VIBOT 1999), que va posar en coneixement l'existència d'espórlerins que conservaven materials de l'indret i l'existència de material arqueològic dipositat a la Porciúncula (el qual encara no s'ha tingut accés). Posteriorment l'ajut de Tomeu Homar i Guillem Castanyer feren possible l'accés a persones que havien intervingut en aquest espai als anys 70.

Per tal de recopilar dades es va entrevistar a alguns veïns de la localitat, els quals amablement obriren les seves portes. Per desgràcia, probablement per temor o desconexença de la importància de compartir dites dades, algunes persones no es veren en coratge a participar de l'estudi.

-Francisca Rosselló *Estelina* explica com als anys 60-70 era comú fer acampades a l'estiu, amb el seu marit, al Port des Canonge. Ells tenien coneixença que en aquell punt apareixien objectes si remenaven la terra, ja que corria pel poble dit rumor. Hi anaren en algunes ocasions fins que una persona els va advertir que l'activitat que duïen a terme era il·legal. Per sort encara conserven els pocs objecte que exhumaren, consistents amb algunes contes de pasta vítria, un mà-nec d'os, una anella de bronze, fragments d'un punyal de ferro, restes humanes calcinades i, excepcionalment, fibres de corda carbonitzada. Tots aquests ma-

terials foren localitzats dins un nivell de calç i carbons, segons s'ha extret de les descripcions.

-Bartomeu Llinàs i Joan Garau eren membres de l'Associació Juvenil Foners. Dins els anys 70 organitzaren nombroses acampades al Port del Canonge i, empesos per la curiositat, també dugueren vàries intervencions al Corral Fals. De les descripcions dels materials que extragueren destaquen les contes de pasta vítria, plaquetes de plom amb cercles concèntrics, pecetes de plom atribuïdes a baules de cinturó, objectes de ferro com punyals o similars, etc. Tots ells apareguts en un nivell negre i amb calç i ossos. En aquell temps B. Llinàs era alumne del Dr. Guillem Rosselló, al qual entregaren tot el material exhumat a les seves intervencions. Dits objectes mai foren publicats ni donats a conèixer oficialment. Com a fet anecdòtic el grup jove Foners foren coneguts al poble com els "fossers" en motiu a les intervencions que dugueren a terme.

S'ha pogut observar que en ambdues entrevistes es va coincidir en el fet que un gran nombre de gent anava al jaciment a " cercar coses" però, de tots ells, destacava la figura de l'antic encarregat d'una fàbrica tèxtil, el qual era d'origen peninsular. Sembla que fou un home apassionat de l'arqueologia i geologia, i que recollia i comprava tots els objectes localitzats a la zona. Diverses fonts confirmen que disposava d'una gran col·lecció de material arqueològic procedent tant del Corral Fals com d'Esporles. Fins al moment desconexim on és

preserva aquest llegat.

Figura 6: Restes arqueològiques preservades per Francisca Rosselló. Restes de crani amb calç localitzat a la rosseguera del jaciment.

Quant al jaciment pròpiament dit correspon amb un gran abric rocós que s'obre al mar. Com s'observa actualment, en motiu de la reforma de principis dels anys 30, el nivell original del seu interior fou rebaixat uns 3 metres. Tan sols es conserva inalterat l'espai més pròxim al penyal. Al tall visible, a un metre aproximadament de profunditat, s'hi pot identificar clarament el punt on s'ubica el nivell arqueològic (pràcticament buit de sediment). Segons les fonts orals fou en aquest punt on es varen extreure les restes arqueològiques. Encara és visible, a la zona més profunda, el nivell arqueològic inalterat tan característic d'aquest tipus de necròpolis (Deyà 2016). El material sedimentari extret en la reforma fou utilitzat per assentar i anivellar el camí de carro actual, podent-se veure sota d'aquest una gran rosseguera que es precipita al penya-segat sobre el mar. En aquesta encara s'observen restes osses humanes i un gran nombre de blocs de calç que contenen tan material arqueològic com restes humanes.

Les restes arqueològiques evidencien l'existència d'una necròpolis d'enterraments en calç. Els objectes documentats tan per les intervencions passades (contes de pasta vítria, punyals de ferro, anelles de bronze, mànecs d'os, plaquetes i peces de plom) com els observats al jaciment *in situ* (taps d'os, fragments de bols púnics ebusitans embotits dins la calç, restes humanes calcinades i fragments d'espitals de ferro) evidencien una cronologia (Balaguer 2005) que podria situar-se cap a finals del període posttalaiòtic (fonamentat per la presència de material ceràmic púnic-ebusità i objectes de plom).

Es desconeix en què se sustentaren els redactors de la fitxa del catàleg patrimonial per proposar la cronologia de l'indret però, les restes fins ara consultades, tan sols aporten un moment cronològic i funcional com a necròpolis de la fase final del posttalaiòtic (VII-II aC) de la prehistòria mallorquina.

Figura 7: Vista de l'abric. Tall estratigràfic on s'observa la zona que fou excavada. Restes del nivell funerari corresponent a enterraments en calç

5. Conclusions

Els treballs arqueològics desenvolupats aquests darrers anys a l'entorn de la finca de Son Bunyola han estat enriquidors pel que fa al coneixement dels primers humans del municipi. Tenim clarament dades que ens indiquen que el poblament a l'àrea està clarament present en època talaiòtica, posttalaiòtica, romana i islàmica. En base als coneixements actuals podríem proposar que les cases de Son Bunyola estarien situades sobre el que degué ser el centre poblacional del municipi, almenys, fins època romana. Vinculat molt pròximament amb ell tenim el talaiot de ses Cases d'en Jordi, com un assentament secundari, igual que el jaciment des Castellot de Son Valenti o el de ses Mosqueres, entre altres. Tots ells com a punts de control territorial de l'entorn de la vall de Son Bunyola. Quant al món funerari tan sols tenim, fins al moment, testimoni en el Corral Fals. Aquest estaria clarament vinculat amb el poblament de Son Bunyola, però tan sols amb evidències d'ús cap el final de la prehistòria (posttalaiòtic), per la qual cosa és evident la necessitat de noves recerques per tal de localitzar altres necròpolis al municipi. Seria del tot recomanable una intervenció d'urgència al Corral Fals per tal de poder documentar degudament el jaciment antes de perdre el poc que encara es preserva.

Aquest article és una mostra més de la importància de recollir i posar en coneixement, tant de la comunitat científica com per la pròpia història dels municipis, intervencions arqueològiques realitzades per aficionats locals. Entre els anys 60 i 80 existeix un boom de persones inquietes pel coneixement de la seva cultura i arrels. Molts d'ells, desconexors de la clandestina activitat que realitzaren, han posat en coneixement jaciments o troballes de gran importància científica que havien passat completament desapercebudes pels especialistes. La recuperació de totes aquestes dades esdevenen primordials per tal de que no es perdin per a sempre. Per lo que convido a tota persona que disposi de materials o informació compartir-la abans que sigui massa tard.

Agrair a Tomàs Vibot, Guillem Castanyer, Sandra Rebassa, Marta Quetglas, Tomeu Homar, Bartomeu Llinàs, Joan Garau, Francisca Rosselló i Josep Alemany l'ajut aportat.

6. Bibliografia

ARAMBURU, J. (2023): *Inventario arqueológico de Mallorca*. Banyalbufar. https://www.academia.edu/112624893/INVENTARIO_ARQUEOL%C3%93GICO_DE_MALLORCA_BANYALBUFAR

BALAGUER, P. (2005): *Aproximación cronotipológica a la materialidad del postalayótico mallorquín: El ajuar funerario no cerámico*. Trabajo de investigación de tercer ciclo. Universitat Autònoma de Barcelona. <http://www.recer-cat.cat/handle/2072/4334>

DEYÀ, J. (2016): "Coves forn? Noves reflexions entorn al ritu de la calç a Mallorca", a: *VII Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears*, Maó p. 411-420.

MERINO, J.; TORRES, F. (1993): *Inventari arqueològic de Banyalbufar*. Consell de Mallorca.

ROSSELLÓ, R.; ALBERTÍ, J. (1995): *Historia de Banyalbufar. S.XIII-XVI*. Editorial Lleonard Muntaner. Palma.

VIBOT, T. (1999): *Son Bunyola, una mar de noms*, Associació Cultural Banyal-Bahar, Banyalbufar.

XAMENA, P. (1978): *Història de Mallorca*, Editorial Moll, Palma.

ELS FONT DE BANYALBUFAR: PRIMERES GENERACIONS

Bartomeu FONT PALERM

1 Introducció

Com tota investigació històrica, una recerca genealògica ha de basar-se en proves documentals sòlides. Cal advertir, però, que la tasca no serà fàcil, ja que la documentació presentarà les seves limitacions tard o d'hora: llibres desapareguts, pàgines il·legibles, errors dels escrivans, indicis erronis, manca de registres, etc. Amb un poc de sort, empena i perseverança, la nostra recerca ens permetrà viatjar al passat i recopilar noms, dates i esdeveniments que ens permetran reconstruir part de la vida quotidiana dels nostres ancestres.

L'objectiu d'aquest treball és documentar als primers portadors del cognom Font a Banyalbufar per tal d'establir el vincle entre aquests i els seus descendents actuals. Per dur a terme aquesta recerca, s'han consultat diversos arxius, essent el més evident l'Arxiu Diocesà de Mallorca (ADM), que conserva els llibres sacramentals de la parròquia de Banyalbufar, tan fonamentals a una època on no existia encara el registre civil. Tot i això, el registre dels sacraments dins del context catòlic no va ser obligatori fins després del Concili de Trento (1563), així que el segle XVI es convertirà en el nostre "horitzó de successos", utilitzant un símil astronòmic. No podrem veure més enllà d'ell i, a més, les dades que ens proporcionaran els llibres seran escasses com més antics siguin els registres.

Per altra banda, l'Arxiu del Regne de Mallorca proporciona una àmplia varietat de documents que poden oferir informació crucial sobre l'establiment, creixement i influència d'una família en un lloc determinat. Aquest tipus de documents històrics són essencials per a reconstruir el passat social, econòmic i polític de les comunitats i les famílies que les componien, com és el nostre cas, a través de la consulta del seu fons: protocols notariaus, estims i, sobre tot, l'Escrivania de Cartes Reials.

Existeix, a més, un arxiu familiar que no ha estat inventariat ni catalogat mai. La existència d'un arxiu familiar era vital per a l'administració del patrimoni, per la qual cosa no era estrany que es passessin de generació en generació. L'AFF ha sobreviscut fins al segle XXI gràcies a la família Salleras, a qui agraïm la cura en custodiar i conservar aquesta càpsula temporal plena d'història familiar, i està format pel següent fons:

- 153 documents que van de l'any 1578 fins a 1915 i que inclouen actes, testaments, protocols, arbitratges, cartes personals, albarans, etc.
- 18 pergamins que van de 1411 fins a 1693, molts d'ells còpies d'actes recollits al fons ECR de l'ARM.
- 27 plaquetes utilitzades indistintament per diverses mans, i que comprenen el període que va de l'any 1479 fins a 1904.

2 Segles XIII i XIV

Qui va ser el primer portador del cognom Font en establir la seva residència a Banyalbufar?

Joaquim Maria Bover (1983: 176) afirmava que totes les branques Font de Mallorca eren descendents del cavaller lleidatà Raimon Font, qui va acompanyar al rei en Jaume I durant la conquesta catalana de Mallorca. Gràcies al Llibre del Repartiment, sabem que aquest personatge va existir i que es va establir a l'alqueria Castelló de Sineu (Soto 1984: 9v). Bover relacionava directament als Font de Banyalbufar amb les branques nobles¹ mallorquines portadores del cognom, però no hem pogut relacionar aquesta nissaga amb cap família aristòcrata. Donat que l'autor va viure una temporada a Banyalbufar on hi va treballar com a secretari de l'Ajuntament, és possible que allà hi desenvolupés una connexió personal amb la comunitat local, i tingués el desig de destacar la importància històrica i noblesa de la comunitat on vivia i treballava quan va fer aquesta afirmació.

Per altra banda, l'exhaustiu treball de recerca realitzat per l'historiador Ramon Rosselló i els seus col·laboradors esdevindrà un recurs de primer ordre a l'hora de trobar referències al cognom Font durant aquests primers segles, no tan sols a Banyalbufar sinó també als pobles i parròquies més propers:

-Valldemossa:

- Berenguer Font el 30 de juliol de 1239, establiment d'unes cases de Llop Eiximenis de Luzia (Rosselló; Albertí 2018: 37).
- Entre els anys 1269 i 1353 hi trobarem referències a un ò varis individus de nom Felip (Rosselló; Albertí 2018: 24, 42, 43, 45, 47, 48, 53, 69, 71, 151, 161 i 178).
- Pere Font es veurà relacionat amb un plet l'any 1297 (Rosselló; Albertí 2018: 47) i amb un establiment l'any 1309 (Rosselló; Albertí 2018: 130).
- Bernat Font apareixerà a diversos actes els anys 1313, 1330, 1343 i 1348 (Rosselló; Albertí 2018: 48, 71, 109, 142, 161, 162, 171 i 185).
- Dues reclamacions ens documenten a un Esteve Font l'any 1376 (Rosselló; Albertí 2018: 80 i 91).
- Guillem Font va vendre un molí a Esporles l'any 1315 (Rosselló; Albertí 1996: 146).

- Calvià:

- L'any 1324 en Berenguer Font compra un censal (Rosselló; Albertí 1987: 26).
- Bernat Font surt mencionat a un document relacionat amb l'alqueria de Bua-della l'any 1363 (Rosselló; Bover 1987: 56).

¹Al fons de l'Escrivania de Cartes Reials corresponent a Banyalbufar hi trobem a Joanot Font àlies Roig, fill de Martí Font i Roig (ECR-739 f. 98 i f. 263). A Banyalbufar existeix un torrent amb aquest nom que podria ser l'origen del malnom.

- A Puigpunyent, Bernat Font surt mencionat a un document de la seva dona Benvinguda Basset redactat l'any 1336 (Rosselló; Segura 1996: 41).
- Francesc sa Font apareix a un ban d'Andratx l'any 1372 (Rosselló; Bover 1987: 61).

3 Segle XV, primeres aparicions del cognom a Banyalbufar

Pel que fa a inicis del segle XV, de nou en tenim algunes referències a l'obra de Ramon Rosselló i col·laboradors:

- El 17 de febrer de 1406 Guiller mó Font paga 15 sous per l'ús d'una fibla de la sèquia de Canet a Esporles (Rosselló; Albertí 1996: 175).
- Entre 1421 i 1428, en Bernat Font fou el capità conjunt de les parròquies d'Andratx, Calvià i Puigpunyent (Segura 1999: 50).
- A Andratx hi surt mencionat l'any 1428 en Bernat Font per una talla relacionada amb la possessió d'esclaus (Rosselló; Bover 1987: 76).

A la fi, el cognom Font apareixerà a Banyalbufar als voltants de la mitat del segle XV. Els documents ens parlen d'un Antoni Font, encara que no podem documentar que es tracti del mateix individu:

- A l'Escrivania de Cartes Reials no hi trobarem referències fins l'any 1444, moment en el qual Antoni Font li comprarà² un hort a Bernat Muntanyola, natural de Valldemossa, situat entre la vinya de Bernardí Company, la vinya de la dona de Pere Moragues i el camí públic.
- L'any 1445 un altre Antoni va ser l'encarregat d'entregar 30 sous a l'obra de la Seu de part de Banyalbufar (Rosselló; Albertí 1995: 124).
- El mes de juliol de 1446 va comprar-li³ unes cases i hort a Jaume Masroig. Les cases confrontaven amb el camí de Ciutat, i l'hort amb l'anomenat camí del molí, amb un hort d'en Bartomeu Balaguer, amb la vinya d'en Jaume Joan i amb l'hort d'en Bernardí.
- Dia 8 d'agost de 1448 va participar amb la venta⁴ a Jordi Mates d'una vinya de la seva muller Pereta.
- L'any 1449, va conduir un individu a la presó de Ciutat (Rosselló; Albertí 1996: 186).
- L'any 1454 signa, de manera conjunta amb altres habitants de Banyalbufar, una queixa per motius d'una talla extraordinària (Rosselló; Albertí 1996: 187).
- L'any 1460, Antoni Font va comprar-li⁵ un hort a en Joan Ferrer de Valldemossa.
- El 9 de maig de 1463 li va vendre⁶ al seu fill Antoni un hort tingut sota alou de l'honorable Joan de Lloscos per un preu de 15 lliures. Confrontava per una part amb el camí de Bunyola, per altra amb una vinya d'Antoni Creixell i per altra amb una vinya d'en Mateu Falques.

²ARM ECR 737 f. 340v-341.

³ARM ECR 737 f. 367-367v.

⁴ARM ECR 737 f. 388-389.

⁵ARM ECR 738 f. 14-15.

- El mes de setembre de 1468 va adquirir⁷ de Rafel Bonifaci una vinya i porció de terra. Confrontava amb el camí real que va a Ciutat, amb un tros de terra d'en Pere Vich, amb el camí de Bunyola i amb un altre tros de terra.
- Durant el procés entre la Part Forana i la Ciutat per la qüestió de les càrregues comuns del Regne de 1477 s'evidencia que la finca de Planícia va passar de mans dels Ribes a les de Pere Carreres, posteriorment als Font i finalment va ser adquirida per Perico Joan (Serra et al. 1998: 142).
- El 7 de setembre de 1497, Antoni Font li va comprar⁸ a Pere Vich alies roig un hort que confrontava amb cases del venedor, cases i terra de Mateu Falques, amb un hort del venedor i amb la via publica.

4 Segle XVI

4.1 Antoni Font i l'hort de la Batalla

L'hort anomenat de la Batalla esdevindrà fonamental a l'hora de traçar les primeres relacions familiars d'aquest llinatge.

L'AFF ens proporciona la còpia d'una escriptura de venda feta inicialment a l'Escrivania de Cartes Reials⁹ datada el 2 d'abril de 1479 on el cavaller Jaume Joan de Lloscos venia una vinya, els horts adjacents a aquesta, la font de la Canaleta i drets d'aigua sobre la font a Joan Sitges, habitant de Banyalbufar. El document fa menció de l'hort de la Batalla, de Gabriel Vich, en el context de la descripció dels límits de la propietat venuda. L'any 1481, aquest hort va ser venut¹⁰ pel mencionat Gabriel i la seva dona Paula a Sebastià Falques qui, el 23 de juliol de 1501, el va vendre a Joan Vich àlies tort. Finalment, Antoni Font comprarà¹¹ l'hort de la Batalla el 6 d'agost de 1502 per un preu de 100 sous moneda de Mallorca. Cada any hauria de pagar dos censals el dia de Tots Sants de la següent manera: 16 sous a Jaume Roig, clergue, i 8 sous al cavaller Joan Sunyer. Confrontava per dues parts amb vinya i hort del venedor, per una part amb l'hort de la Canaleta d'en Pere Sala, i per l'altra part per la vinya el Bugiot d'en Jaume Vich àlies *Hereu*. Algunes d'aquestes propietats seran adquirides posteriorment pels descendents d'Antoni.

Un segon document¹² amb data 31 de gener de 1578 ens diu que Bernat Font, el seu fill Martí i la dona d'aquest, Joana, varen vendre 4 lliures censals a la senyora Joana, viuda de Gabriel Sabater dit *del Ravallar* [SIC]. Es menciona l'hort de la Batalla, que el dit Bernat posseïa com a hereu de son pare, Antoni. En aquell moment, confrontava amb l'ull de la font de la Canaleta, amb una vinya del propi Bernat, amb la vinya anomenada lo Bugiot d'Antoni Oliver, amb vinya i hort de l'honor Francesc Vich i amb el camí que anava a dit hort.

⁶ARM ECR 738 f. 25-25v.

⁷ARM ECR 738 f. 63v-64.

⁸ARM ECR-738.

⁹ARM ECR-738 f.179v-180v.

¹⁰ARM ECR-738 f.200-200v.

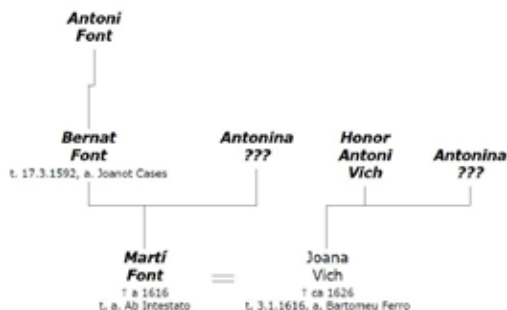
¹¹El document de compravenda original de l'hort de la Batalla va ser redactat a Ciutat dia 6 d'agost de 1502 davant del notari Miquel Mulet.

El tercer document important és la còpia existent a l’AFF de la capbreuació dels béns de Bernat Font Vives (1688-1765), redactada originalment el 13 de setembre de 1748 i que diu el següent:

L’hort de la Batalla, que te y posseheix com a successor en lo fideicomis disposat per Marti Font son Autor en lo modo predict, qui dit Marti fonch hereu de Bernat Font son Avi, conforme son Testament rebut en poder de Juanod Cases nott als deset de Mars Mil cinchcents norante y dos, qui dit Bernat fonch Fill y Universal successor de Antoni Font son Pare, el qual dita terra Hort dit de La Batalla adquiri per via de compre de Juan Vich als Tort que per error en dit Acte se lliix Toyos, conste en la Escrivania de cartas reals als sis de Agost Mil cinchcents y dos.

Aquests tres documents ens permeten, doncs, traçar les primeres relacions familiars:

- Antoni Font compra l’hort de la Batalla l’any 1502.
- La capbreuació dels béns de Bernat Font Vives l’any 1748, propietari de l’hort de la Batalla, ens confirma que aquest li venia en herència per ser el net d’en Bernat, fill d’Antoni.
- L’any 1578, Bernat és l’hereu de l’hort de la Batalla segons el document de venda d’un censal a la dona Joana, viuda de Gabriel. Aquest mateix document ens confirma que en Bernat té un fill de nom Martí, i que aquest està casat amb una Joana.

Imatge 1: Arbre primeres generacions.

4.2 Individus no identificats

Els documents ens evidencien la presència a Banyalbufar d’una sèrie d’individus que porten el cognom Font, però a hores d’ara no els podem vincular de manera objectiva i indubtable amb les branques conegudes de la família. És el cas d’Antoni Font, a qui per dates i nom podríem identificar hipotèticament amb el genearca del llinatge banyalbufarí sense poder afirmar-ho amb total certesa:

- Paga un censal per l’Olivaret l’any 1505 (Rosselló; Albertí 1996: 219).
- L’any 1506 Antoni era jurat de Banyalbufar (Rosselló; Albertí 1995: 146).
- L’any 1507 Antoni apareix a una llista de deutors de l’heretat de Joan Bujosa

(Rosselló; Albertí 1995: 152).

- A una relació de la gent d'armes de Banyalbufar i Esporles feta l'any 1515 hi apareixen Antoni Font de Banyalbufar i dos dels seus fills (no diu noms) com a posseïdors de dues llances, una ballesta i dues espases (Rosselló; Albertí 1996: 228).

Guillem serà el primer Font que apareixerà en un expedient matrimonial de l'ADM, concretament el 15 de juny de 1519 amb motiu del seu matrimoni amb Catalina Jofre, filla de Pere.

Hi haurà un Guillem acusat de resistència al batle l'any 1515 (Rosselló; Albertí 1995: 160) i com a agermanat als judicis que es dugueren a terme l'any 1523, on es diu que «ja es judicat y té los béns confiscats» (Bernat; Serra 2021: 298).

Martí Font podria ser el referit per D. Joaquim Maria Bover (1983: 177) al seu *Nobiliario Mallorquín* quan diu que «existe esta casa y su representante es D. Jaime Font y Ambrós que posee un vínculo fundado por Martín Font ciudadano a mediados del siglo XVI». Sabem que hi va haver un Martí Font que va establir un vincle al seu testament¹³, però això va passar l'any 1634. Ò bé en Bover va errar la datació (XVI per XVII), ò es podria estar referint a un vincle anterior establert per aquest Martí, però no disposem del seu testament per confirmar-ho.

L'any 1515, Martí és un dels confreres de la parròquia de Banyalbufar (Rosselló; Albertí 1995: 160) i, juntament amb el seu germà Guillem, serà acusat de resistència al batle (Rosselló; Albertí 1995: 160). A més, l'any 1523 serà acusat d'agermanat i se li imposarà una multa de cent lliures. La sentència dirà d'ell que era «mal y affectat á la germania anant menjant y bevent ab tacanys, y après comparagué ab treball á la Real que may volia venir á la obediencia» (Bernat; Serra 2021: 298).

L'any 1531 apareix un Martí a dos documents de l'ECR, relacionats el primer amb la venda d'unes cases i hort a Miquel Vich, i el segon amb la venda¹⁰⁶ d'un censal al prevere de la Seu Bernat Totxo.

La primera Font registrada al llibre de naixements de la parròquia de Banyalbufar el 25 d'octubre de 1531, Alienor [SIC] és filla de filla de Martí i Pereta.

L'any 1578 Joanot Font àlies roig, comerciant i fill de l'honor Martí Font àlies roig, permutava unes cases amb corral amb en Pere Marcó de Ba-

¹² ARM ECR-739 f.185-187.

¹³ ARM NOT 6517 f.64-67v.

¹⁴ ARM ERC-739 f. 18-20.

¹⁵ ARM ERC-739 f. 188-190.

nyalbufar. El mateix document¹⁴ ens proporciona el nom del seu germà Pere Antoni també roig de malnom, a qui adjudica el mateix àlies, i que era posseïdor d'un hort que confrontava amb la propietat permutada. Joanot Font quitarà el cens de 10 lliures associat a dites cases l'any 1587.

El nom Bernat apareixerà sovint a partir de la meitat del segle:

-Bernat i Joan Font surten a una relació dels caps de família de Banyalbufar l'any 1545 (Rosselló; Albertí 1995: 190).

-L'any 1546 el jurat Bernat Font demana ajuda al Gran i General Consell per a la construcció d'una torre de defensa a Banyalbufar (Rosselló; Albertí 1995: 192).

-L'any 1553 en Bernat Font ven la barraca del coll del Verger i l'any següent li compra al senyor Felip Fuster una casa amb torre situada a Banyalbufar (Rosselló; Albertí 1995: 199).

-L'any 1560, Bernat Font està relacionat amb la construcció de l'església nova, i l'any 1569 per la mateixa raó juntament amb Sebastià Font, moliner (Rosselló; Albertí 1995: 208-209).

-L'any 1563 Bernat Font és elegit botiguer de Banyalbufar (Rosselló; Albertí 1995: 204).

-Als estims¹⁵ de 1576, 1578 i 1579 en Bernat Font declararà posseir una casa i torre valorades en 450 lliures, un olivar, molí i vinya valorats en 800 lliures, i una vinya i olivar valorats en 300 lliures. A l'estim¹⁶ de 1579 hi surt mencionada na Catarina Bestarda i Font per una casa d'en Bernat Font. Al mateix document, en Francesc Rosselló pagarà un cens de 4 sous a Pere Font, i Jaume Balaguer de Puigpunyent li paga un cens de 16 sous a Mateu Font.

-Bernat Font es va casar als voltants del 19 d'octubre de 1583 amb Antonina Ferrà, filla de Jaume (ADM).

-El primer de juny de 1584 surt mencionat en Bernat Font al llistat de censals de l'inventari de l'heretat de Gaspar Joan, senyor de Planícia (Rosselló; Albertí 1995: 224).

A l'estim¹⁷ de 1579 hi surten mencionats en Francesc Rosselló, pagant un cens de 4 sous a Pere Font, i Jaume Balaguer de Puigpunyent, pagant un cens de 16 sous a Mateu Font.

I ja per acabar amb aquest apartat, Bover (1983: 177) parla al *Nobiliario Mallorquín* de com un «Jorge Font natural de Bañalbufar, entró a servir en la compañía que levantó el capitán Miguel Brondo y en 1601 pasó a Argel donde peleó con espíritu». El situa a Granada, a la batalla de Lepanto, a la presa de Tunis i finalment a Flandes. No hem trobat indicis de cap Jordi Font nascut a Banyalbufar, però si d'una família Font amb cognom matern Jordi a la que ens referirem al següent apartat.

¹⁶ARM NOT 6517 f.64-67v.

¹⁷ARM ERC-739 f. 18-20.

¹⁸ARM ERC-739 f. 188-190.

¹⁹ARM NOT A-695 f. 245v-255.

4.3 La família Font Jordi

Un acord¹⁸ redactat pel notari Joan Albertí el 24 d'octubre de 1660 ens posa sota la pista d'uns germans de cognom Font. Aquest document intentarà posar punt i final a uns litigis que tingueren els sis fills de Margalida Font Jordi, difunta i filla de Pere, amb el seu cosí Pere Font Palmer, fill de Mateu Font Jordi. Els denunciants li reclamaven a en Pere una part de la llegítima que li corresponia a sa mare per l'herència de son pare. Actualment no podem documentar que aquesta branca Font tingui algun tipus de relació o vincle directe amb els Font dels qui tracta aquest treball de recerca, però la seva existència al poble és evident, motiu pel qual li dedicarem un apartat especial a l'espera de que noves dades ens puguin oferir més informació.

Pere Font estava casat amb Margalida, filla d'Antoni Jordi de Llucmajor. La dot la va redactar el notari Bernat Mudoy el 2 d'agost de 1586, però no ha estat possible localitzar el document. El 6 d'agost de 1604 va establir¹¹² unes cases, vinya y garriga a Jaume Ferretjans, Francina Llinasa, Catherina Ferretjans i Joana Feretjans. El document diu que era natural d'Estellencs, així que hem de suposar que era natural d'aquest poble però vivia a Banyalbufar. Tot i això, podria tenir algun vincle familiar amb els nostres Font, tema que quedarà pendent per futures investigacions. El dia 29 d'abril de 1606 va comprar la propietat dita el Parral¹⁹. Va redactar testament el 12 de setembre de 1608 amb el notari Francesch Bonnin. Malauradament, el document està molt deteriorat i la seva lectura no és possible. Els marmessors foren la seva dona Margalida i Antoni Moragues de Valldemossa qui, per dates, podria ser l'amo de Son Moragues. Volia que el seu funeral fos celebrat a Banyalbufar, però va deixar instruccions perquè la sepultura del seu cos fos feta a l'església de Santa Maria de Jesús extramurs de Ciutat. Va morir l'any 1614, però desconexim la data exacta i el lloc. L'inventari va ser redactat per Francesch Bonnin el 14 d'abril de 1614. El valor dels seus bens era superior a 3.000 lliures mallorquines, una quantitat gens menyspreable per l'època.

Els documents que tenim al nostre abast a dia d'avui ens confirmen que Pere Font i Margalida Jordi tingueren al manco quatre fills:

-Joana, de qui en coneixem la seva existència només gràcies al testament de son pare. No apareix al testament de la mare, així que podria haver mort abans de la seva redacció.

-Margalida. No sabem on va néixer, però si que es va casar a Banyalbufar l'11 de febrer de 1624 amb Matheu Albertí Canyelles de Son Albertí. Va morir deu anys després, el 20 de setembre de 1634. El matrimoni va tenir els sis fills que son els qui intervenen a l'acord mencionat a l'inici d'aquest apartat:

· Mateu (1624-1674). Casat amb Catalina Vives-Burguny Tries el dia 11 d'abril de 1642, tingueren com a mínim una filla. El seu testament el va redactar el notari Joan Baptista Vanrell el 13 d'octubre de 1674.

¹⁸ECR-739 f. 409v-410v.

²¹ARM NOT A-692 f.349-364v.

²²ARM NOT B-515 f.74-75.

· Joana (1626-????). Casada a Banyalbufar l'11 de juny de 1651 amb Antoni Palmer Alemany àlies hereu, natural d'Estellencs. Possiblement és on hi va morir.

· Pere (1627-1715), va necessitar dispensa de tercer i quart grau per casar-se amb Margalida Font Albertí (1640-1729), filla de Bernat i Margalida, fet que obri una línia de recerca per trobar un possible vincle entre els Font Jordi i els Font de Banyalbufar. A la plagueta 1650-1755 AFF hi trobem l'albarà de pagament de la dot de 350 lliures que s'havia acordat, signat el 21 de març de 1725 en substitució de l'albarà original perdut.

· Joan (1631-1???). Només sabem que va ser notari a Palma i que la seva dona es deia Francina Malla.

· Miquel (1632-a.1660). De l'ordre de predicadors, frare dominicà segons la defunció del seu germà. Pare lector segons el document d'acord.

· Catalina (1629-1676). Casada l'any 1651 amb Francesc Vich de la Teulera.

-Pere. Per l'acord sabem que va morir abans d'octubre de 1660 i que fou l'hereu de la finca El Parral de son pare, terreny que posteriorment va passar al seu germà Mateu. Podria ser el Pere Font mencionat a l'inventari¹¹⁵ del seu nebot Pere Font Palmer quan aquest darrer es refereix a «un testament de Pera Font en paper en la Ciutat de Nàpols als 24 Mars 1620 en poder de Joseph Martí fe fehent y autenticat».

-Mateu. El 4 de setembre de 1614 va vendre¹¹⁶ un cens de 2 lliures que feien un marge i un taronger propietat de Miquel Albertí al canonge de la Seu, Joan Lloscos. Va rebre donació per part de sa mare a través d'un document redactat pel notari Joan Garau el 7 de febrer de 1630. Casat amb Antonina Palmer, natural d'Estellencs, qui el va deixar viu el 9 d'agost de 1636 i amb qui va tenir set fills nascuts a Banyalbufar entre 1616 i 1633:

· Margalida (1616-1???). Podria haver estat casada amb Francesc Vives segons l'inventari del seu germà Pere.

· Pere Francesch (1618-1662). Rebé donació per part de la seva padrina Antonina l'1 de novembre de 1637. En qualque moment va rebre el Parral de mans de son pare. La seva mort el 8 de març de 1662 a conseqüència d'una arcabussada mentre era batle de Banyalbufar va deixar la branca dels Font Jordi sense descendents mascles. L'únic germà mascle que quedava, Mateu, era religiós dominicà, així que l'única opció per continuar el llinatge era que els seus hereus agafessin el cognom Font per poder heretar com va quedar establert al testament²⁰ quan deixa encomanat que «qui posejsca la mia heretat en virtut del present testament se haje de anomenar Font y pendre las armes de aquells».

· Mateu. Nascut l'any 1621, degué morir abans de novembre de 1623.

· Mateu (1623-1???). Un document de l'Escrivania de Cartes Reials redactat el 8 d'octubre de 1679 ens dona informació sobre una sèrie de censos establerts en favor del convent de Sant Domingo per les germanes Margalida i Antonina, on professava en Mateu. Al mencionat document hi apareixen mencionades les heretats el Parral i Son Ferretjans.

· Joana (1626-1659). Casada amb Pere Joan Bauçà Vich el 31 de maig de 1643 amb qui va tenir cinc fills. Va testar amb el seu oncle Joan Albertí el 4 d'agost

²³ ARM NOT A-692 f. 349-364v.

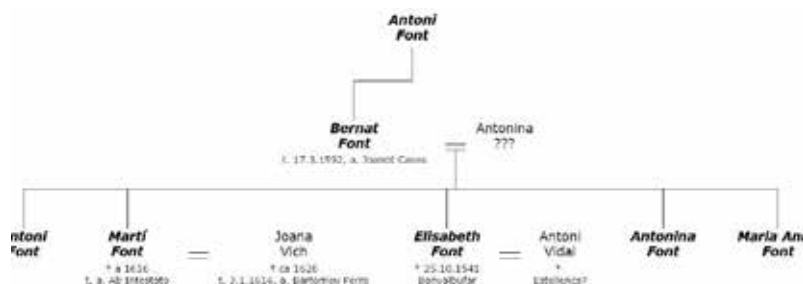
²⁴ ECR 740 f. 8v-9.

²⁵ ARM NOT A-694 f. 80-86v.

de 1659, pocs dies abans de morir.

- Margalida (1629-1692). Es va casar amb Mateu Thomàs Socies de can Fura el 4 de febrer de 1652, amb qui va tenir set fills. Va heretar la finca El Parral després de la mort del seu germà Pere.

- Antonina (1633-1714). Va passar per dos matrimonis, el primer d'ells amb Antoni Vives-Burguny Tries, qui es va morir l'any 1674 i amb qui va tenir els seus únics cinc fills. El seu segon matrimoni es va celebrar el 10 de gener de 1677, casant-se amb Jaume Fiol Vich. També va quedar viuda d'aquest segon espòs, amb qui només va estar casada set mesos justos. Va testar amb el notari Joan Gayà el 25 d'abril de 1695, i va morir denou anys més tard.

Imatge 2: Arbre Font Jordi

5 Descendents de Bernat Font, fill i hereu d'Antoni, i d'Antonina

Aquest apartat el dedicarem a la primera generació banyalbufarina documentada completament.

5.1 Martí Font

Desconeixem quan va néixer, i només hi ha constància de tres documents que ens aportin algun tipus d'informació sobre aquest individu.

El primer és una donació²¹ feta per son pare en el seu favor i redactada pel notari Llorenç Mulet el 24 d'abril de 1571 amb motiu del matrimoni celebrat amb la dona Joana Vich, viuda de l'honor Sebastià Bauçà de Vallde-mossa. Bernat va fer donació al seu fill Martí de la vinya anomenada de la Batalla i de la casa situada a dita vinya, amb la condició que si Martí moria sense fills, la vinya hauria de tornar a mans del seu germà Antoni o a la dels seus fills si aquest darrer era mort. A més, gràcies a la donació sabem que el matrimoni va haver de ser dispensat, però actualment no disposem de dades que ens ajudin a traçar la relació de consanguinitat de la parella. Posteriorment, però, veurem

²⁶ ARM NOT M-1500 f. 86-88.

com a la partida matrimonial de la seva besneta Catalina Font Albertí (1635-1707, filla de Bernat i Margalida), confirma dispensa per tercer i quart grau, el que ens obre la possibilitat que la relació vengui de part de la família Vich àlies *Gregori*. Esperem que futures investigacions puguin treballar amb aquesta hipòtesi.

El segon document que ens aporta informació sobre en Martí és un deute²² pagat pel seu net Antoni Font Vives als seus cosins Josep i Francesc Ferrer per una part no rebuda de l'herència de la mare, Catarina Font Vich, que ens confirma que en Martí va morir *ab intestato*.

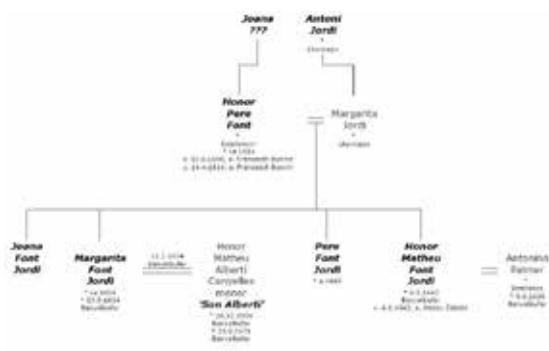
El tercer document és el testament²³ de la seva vídua, Joana Vich, redactat a Palma pel notari Bartomeu Ferro el 3 de gener de 1616. Gràcies a ell sabem que la parella va tenir set fills, dels qui en parlarem al següent apartat: Antonina, Joana, Antoni, Martí Benet, Caterina, Elisabet i Magdalena.

5.2 Altres germans

La donació²⁴ mencionada ens confirma el nom dels germans de Martí, que són els següents per aquest ordre: Antoni, Elisabet, Antonina i Maria Anna.

D'Antoni Font sabem que el 8 de febrer de 1576 va tenir una filla a qui li posà de nom Antonina. Foren els seus padrins de fonts el senyor Teseu Valentí i la senyora Onòfria, dona del senyor baró de Lloscos. Sabem per la donació feta al seu germà Martí que rebria nou els béns donats si aquest darrer no tingués fills mascles.

Elisabet va néixer a Banyalbufar el 25 d'octubre de 1541 i foren els seus padrins de fonts Antoni Vich àlies *Gregori*, Pere Ferretjans, *Serena* [SIC], muller de Gabriel Joan i Catalina Jofre, muller de Gabriel. Es va casar amb Antoni Vidal d'Estellencs.

6 La següent generació: els Font i Vich

²²ARM NOT M-1386 f. 308v-311v.

²³ARM NOT 5353 f. 19-20v.

²⁴ARM NOT M-1500 f. 86-88.

Mitjançant els registres de bateig de la parròquia de Banyalbufar i el testament²⁵ de Joana Vich redactat pel notari Bartomeu Ferro el 3 de gener de 1616, sabem que, almanco, la parella va tenir la següent descendència: Antoni-na, Joana, Antoni, Martí Benet, Caterina, Elisabet i Magdalena.

El testament de la dona Joana Vich ens dona un primer testimoni de quines filles es casaren, amb qui ho feren i que ens ajuda a poder resoldre el trencaclosques que posteriorment ens plantejaran els registres de matrimoni d'aquestes.

6.1 Antonina Font Vich

No tenim dades de naixement, encara que si atenem al seu nom és molt probable que fos la primera filla en néixer, car du el nom de les seves dues padrines.

L'expedient matrimonial té data de 12 de juny de 1599, i ens diu que es va casar a Banyalbufar amb en Joan Nadal, viudo.

D'aquest matrimoni sabem que en nasqueren almanco dos fills, Joan i Martí, fet que coneixem gràcies a la renúncia que aquests dos signaren després de la mort de sa mare el 20 d'abril de 1660 sobre la part corresponent a la porció *ab intestato* de l'heretat del seu padrí patern. El document de renúncia forma part del fons de l'AFF²⁶.

6.2 Joana Font Vich

Nascuda el dissabte 18 de febrer de 1576, els seus padrins foren Antoni Vich major i Isabet Moreya de Ciutat.

Casada el 12 de febrer de 1601 amb Antoni Picornell (????-1642), fill d'Andreu. La parella va tenir set fills nascuts a Banyalbufar entre l'any 1602 i l'any 1615:

- Joana (1602-????), casada amb Antoni Gallard Roca d'Estellencs.
- Magdalena Beneta (1605-????) casada amb Jaume Arbós Tries.
- Margalida (1607-1653) casada amb l'honorable Jaume Albertí Vich àlies Catina.
- Catarina (1609-????).
- Andreu (1610-????).
- Francesc (1613-????).
- Joan (1615-1672), casat amb Joana Vich Albertí àlies Roig.

El 16 d'agost de 1664 va atorgar testament amb el not

³⁰ARM NOT 5353 f. 19-20v.

³¹AFF 1660-04-20.

ari Joan Campomar. Va morir el 13 de novembre del mateix any als 88 anys, una edat considerable per l'època.

6.3 Antoni Font Vich

Va néixer a Banyalbufar el 14 de març de 1578 i els seus padrins de font foren els banyalbufarins Pere Ambrós i Magdalena Vich.

El seu testament²⁷ fou redactat pel notari Bartomeu Ferro el 9 d'agost de 1617, precaució a causa del viatge que estava a punt d'emprendre:

En nom de nostro Señor yo Antoni Font fill de Marti Font del lloch de Banalbufar volentme partir del present Regna de Mallorca y considerant los perills del mar y quant incerta sia la hora de la mort volent disponer de mos bens fas y orden lo present testament per lo qual elegesch marmessors de la mia anima la dona Joana Font me mare y Marti Font mon germa.

Alguns dels testimonis que signen el testament eren mariners i mercaders. A partir d'aquest moment el seu rastre s'esvaeix en uns arxius on ja no hi trobarem documents directament relacionats amb ell o la seva descendència.

El testament²⁸ de sa mare, Joana, ens torna a fer cinc cèntims sobre la seva escassa biografia. Redactat un any abans de la seva partida (1616), la mare va designar-lo hereu universal a parts iguals juntament amb el seu germà Martí. Però després de la mort de na Joana l'any 1626, qui va fer publicar el testament 29 de setembre d'aquell any fou el seu fill Martí, fet que reforça la possibilitat que Antoni mai no va tornar a Banyalbufar.

Antoni va deixar escrit que els seus hereus serien els seus fills futurs, i per tant podem deduir que l'any 1617 no tenia descendència. La mare en seria la usufructuària dels seus béns, i el seu nebot Antoni (fill del seu germà Martí) el propietari d'aquests en cas de no haver tingut descendència, com així sembla que va ser, car el testament no va ser publicat fins el 10 d'octubre de 1642 precisament per dit nebot.

A més, el 3 d'agost de 1664 es va formalitzar un acord²⁹ que documentava que el mencionat nebot es presentava com l'hereu universal, sense fer menció de l'oncle Antoni. Podem deduir, doncs, que aquest mariner, mercader o cercador de fortuna va morir en algun lloc allunyat de Banyalbufar i dels seus.

²⁷ARM 5353 f. 49-51v.

²⁸ARM NOT 5353 f. 19-20v.

²⁹ARM A-701 f. 69v-88.

³⁵AFF Pergamí 1646-01-23., quitació de 4 lliures censals pagades per Bernat Font a la dona Eleonor Gual i Berard.

6.4 Martí Font Vich

El personatge més important pel tema que ens interessa és el de Martí Font Vich, ja que la branca major dels Font de Banyalbufar tindrà continuïtat fins avui en dia a partir dels seus descendents.

Nasqué dijous 28 de juny de l'any 1582 i el seu nom complet fou Martí Benet. Els seus padrins de font foren Pere Vives i Francina Vich, aquesta darrera donzella i filla d'Antoni Vich àlies *Gregori* (ja difunt).

El dia 1 d'octubre de 1604, Catalina Font i el reverend Joan de Lloscos establiren un cens anual de 4 lliures que en Martí havia de pagar cada 3 de març per un molí d'aigua i terres, cens que el seu fill Bernat quitarà³⁰ posteriorment el 23 de gener de 1646.

El 19 de gener de 1608 es va casar amb la dona Joana Vives Jover a l'església de Banyalbufar. Cal destacar que la dot de la núvia va ser establerta en 600 lliures mallorquines. El document original forma part dels apunts del discret Joanot Bonet, encara que existeix una còpia posterior d'aquest que es troba a l'AFF realitzada per Joan Baptista Bennàssar el 20 de novembre de 1717. Tot i això, les 600 lliures de la dot no foren pagades fins el 16 de novembre de 1626.

El 30 d'abril de 1632 li va comprar³¹ les cases anomenades *devall* (SIC) a na Catalina Font³². Aquestes estaven sota alou de la Baronia del Magnífic Pere de Lloscos i confrontaven com segueix a continuació:

Ex una parte cum currallo et cella vinaria vestris dicti acquisituris ex alia cum domibus Joannis Calafell, ex alia cum domibus Bartholomei Vich als. toyos olim eiusdem pertinentiis et ex alia parte cum domibus Mathei Alberti.

Va testar trobant-se malalt el 17 de setembre de 1634 davant del notari Pere Joan Gibert, establint el vincle que possiblement Joaquim Maria Bover recollirà a la seva obra *Nobiliario Mallorquín* quan es refereixi als Font de Banyalbufar. Segons el mencionat vincle, l'hereu universal fou el seu segon fill Antoni Font Vives. Si no tenia descendència masculina es continuaria amb Pere, a qui seguirien Martí i, finalment, el primogènit Bernat. Si no hi havia línia masculina per part dels fills, el vincle establia que es continuaria amb la descendència masculina de les filles començant per Joana, i si ni tan sols així hagués existit línia masculina, s'hauria cridat a la primera filla de l'hereu universal Antoni Font per continuar amb els seus fills mascles, i successivament amb les seves altres filles.

³⁶AFF Pergamí 1632-04-30.

³⁷Segons el dit pergamí, Catalina era de Banyalbufar, filla de Catalina Font Jordi de qui havia heretat aquestes cases, i estava casada amb Bartomeu Bestard.

³⁸El notari Gabriel Maymó va redactar el seu testament dia 9.

³⁹ARM NOT 6472.

Finalment va morir a Banyalbufar el diumenge 29 d'octubre d'aquell mateix any, als 52 anys d'edat. La usufructuària dels béns del difunt fou la seva dona, Joana Vich, sempre i quant aquesta «vivis casta y sens marit». Casta no ho sabem, però la seva defunció sí que ens diu que en el moment de la seva mort³³ a Banyalbufar el 14 de setembre de 1655 no s'havia casat en segones núpcies.

Va demanar ser enterrat a la capella de Nostra Senyora del Roser de l'església de Banyalbufar, utilitzant les 100 lliures que s'havia reservat per obres pies a l'acte de donació³⁴ en favor del seu fill Bernat l'any 1631, obligant als seus marmessors a celebrar les següents misses de rèquiem en altars privilegiats:

- A l'església de Banyalbufar, cinc a l'altar de Nostra Senyora del Roser i cinc a l'altar de la Nativitat
- Tres a l'església de Nostra Senyora d'Itria
- Cinc a l'església de Nostra Senyora del Carme
- Tres a la capella de Sant Pere de la Seu
- Set a l'església del Sant Esperit
- Dues a l'església de Santa Eulàlia

Com a curiositat, va deixar encomanat al seu hereu Bernat la tasca de proporcionar el vestit de dol tant als seus germans (capa, capell, calces i sabates) com a sa mare (mantell, hàbits i faldilles).

L'encarregat d'inventariar³⁵ els seus béns tan sols deu dies més tard del seu òbit fou el mateix notari que havia redactat el testament. En el moment de la seva mort disposava de les següents propietats:

Po attisbam en dicta heretat la mitat de unes cases la part que a nosaltres cabra de les que se han de partir ab Bernad Font fill y germa nostre respectui totes les quals coses partidores consistexen ço es en torra, entrada, pati cuyna y menjador demunt de dita cuyna y tros de corral en que hi ha algunes parres tot contiguo y confronten de una part ab via publica y altra part ab cases de Michel Piza y lo dit corral afronte ab hort de Bernat Vich y de altra part ab trocet de terra de Margarita Font y Alberti y de altra part ab celler nostre y de altra part ab troçet de terra qui va de dita casa a dit seller y de altra part les dites cases pati y torra afronte ab cases de Matheu Alberti y ab cases de Michel Alberti als gulla.

Item atisbam un seller mal acomodat y un trosset de trast devant de dit seller que tot afronte de una part ab dit tros de corral y ab dit trosset de terra de Margarita Font y Alberti y de altra part ab cases de Matheu Alberti fill de Jaume y de altra part ab cases de Joan Calafell y de altra part ab cases nostres baxes comprades per lo dit Marti Font de Barthomeu Bestard y

⁴⁰AFF 1634-11-10.

⁴¹El podem identificar com l'hort de la Batalla.

Catherina se muller y demunt de dites cases hi ha cambra de Barthomeu Vich [...] y de altra part ab tros de casa enderrocada que no te señor y de altra part ab cases de Matheu Alberti comprades de Joan Onofre Vich.

Item una casa baxa ab dos portals a dos parts comprada com demunt sta dit de Barthomeu Bestard y Catherina se muller que afronte de una part ab lo trosset de terra devant dit seller y de altra part ab cases de Barthomeu [...] y de altra part ab dit tros de cases enderrocades qui no tenen señor.

Item un trosset de terra dit lo hortet que esta davant dita casa y torra que afronte de una part ab trosset de terra parral de Michel Piza y de les altres parts ab via publica.

Item atrobam una viña tros de olivar y tros de garriga tot junt dit son Farra que afronte de una part ab lo cami qui va a Estallenchs y de altra part ab la viña del honor. Bernad Vives y de altra part ab possessio dita lo rafal del noble Sr don Joan Suñer y de altra part ab viña y tros de garriga del honor en Francesc Vives.

Item te la dita Joana Font vidua del dit Marti Font lo usufruyt del hort³⁶ devall la canaleta aso es de vida sua tansolament.

L'inventari proporciona una imatge perfecta del celler, on a banda dels estris utilitzats, podem veure que en el moment de la seva defunció hi havia deu barrils de vi nou emmagatzemats en botes, un recipient de catorze quartons amb vi blanc cuit i una altra bota d'uns cinc quartons plena de vi premsat d'aquell mateix any.

6.5 Catarina Font Vich

Només sabem que es va casar amb Francesc Ferrer, fuster d'ofici, i que va tenir al manco dos fills: Josep, prevere i beneficiat a Llucmajor i posteriorment prevere i vicari de Sant Jaume³⁷, i Francesc, qui podria ser el marit de Francina Vich filla d'Onofre.

Els dos germans renunciaren³⁸ a l'herència de sa mare en favor del seu cosí Antoni Font Vives, hereu universal del seu oncle Martí, qui es va comprometre a pagar-los 30 lliures en dos terminis: el primer venciment el dia de Sant Joan, i el segon el de Sant Miquel. En Josep va ser el curador de la heretat de dit cosí i, per tant, podríem suposar que tenien bona relació. Addicionalment, a l'AFF existeix un document de data 16 de març de 1638 amb diligències prèvies relacionades amb la mencionada renúncia, encara que no aporta molta més informació.

Actualment desconexim data i lloc de defunció.

⁴²1501-1771 AFF Plagueta de la heretat d'Antoni Font.

⁴³ARM NOT A-694 f. 131-132v.

⁴⁴ARM M-1386 f. 308-311.

⁴⁵AFF 1641-08-14. Document original ARM NOT M-1394.

⁴⁶Document redactat pel notari Mateu Morey el 3 d'abril de 1619 per ordre del seu germà Martí.

6.6 Elisabet Font Vich

Va néixer a Banyalbufar el 27 de desembre de 1586, i els seus padrins de fonts foren el senyor Teseu Valentí i la seva dona Antonina.

Es va casar amb en Joan Solivelles, d'ofici fuster com l'espòs de la seva germana Catarina. La cerimònia es degué celebrar als voltants de 1615, perquè al document que mencionarem a continuació hi apareix una nota que confirma que la promesa de pagament de la dot es dugué a terme el 3 d'abril d'aquell any.

De manera semblant a la germana Catalina, sabem per l'AFF que hi va haver un ajust¹³⁷ entre Elisabet i el seu cosí Antoni Font Vives el 14 d'agost de 1641. Aquest procés intentava resoldre diferències sobre la porció *ab intestato* corresponent a Elisabet per la defunció de son pare i, a més, la recuperació de les 100 lliures del seu dot³⁹.

No sabem si Elisabet va tenir descendència i desconexim la data i el lloc de la seva defunció.

6.7 Magdalena Font Vich

Magdalena Font Vich va néixer a Banyalbufar el dia 6 de juliol de l'any 1589. Els seus padrins joves foren algú de cognom Albertí (no es pot apreciar el nom a la partida) i Elionor Vich.

Gràcies al testament⁴⁰ de sa mare sabem que va ser monja al monestir de la Concepció:

Item leix lo mateix dret de institutio y per tota part de heretat y legitima a Sor Magna Font ma filla vuy monge dit monestir i convent de nra. S^a de Conceptio olim del Puig de Pollença sinch sous moneda de Maca en los quals la fas hereua mia particular.

Els seus dos germans, hereus universals, havien de complir amb ella una sèrie d'obligacions anuals:

Lex instituesch y a mi hareus fas universals a Antoni Font y Marti Font mos fills per iguals parts y als seus a totes llurs voluntats y dels seus ab aso empero que quiscum any durant la vida de dita Sor Magdelene Font llur germane tingan obligacio de donarli un covo de reims entre tots dos o mitx cade un y quatre almuts de murtons de floquet dos cade un tot portat anel monestir de la Concepcio de aont es monje.

⁴⁷ARM NOT 5353 f. 19-20v.

⁴⁸1611 MPC-II-13, f. 30 (informació proporcionada per Llorenç Vich Sancho).

A través de l'investigador Llorenç Vich hem pogut trobar una entrada al llibre de matrícules del Monestir de la Concepció¹⁴⁰ que parla de sor Margalida Font, filla de Martí. Si bé el nom no coincideix a l'inici, al peu del document si és anomenada Magdalena. Va fer la professió de fe el 25 de setembre de 1611. Segons aquest document, Sor Magdalena va morir el 20 de febrer de 1669.

Imatge 4: Segona generació

7 Conclusió

Un dels objectius centrals d'aquest treball ha estat rastrejar les persones que han establert les bases del llinatge Font a Banyalbufar. A través de documents com testaments, donacions, acords de compra-venda i altres fonts, hem intentat traçar els vincles que connecten aquestes figures centrals amb aquells que eventualment conformaran la branca principal dels Font de Banyalbufar fins al segle XXI, arribant a la conclusió de que el cognom apareix a Banyalbufar a la mitat del segle XV.

La feina realitzada estableix una base sòlida per a futurs investigadors, tractant d'oferir una comprensió més completa de la història d'aquest llinatge.

8 Bibliografia

BOVER, J. M. (1983): *Nobiliario Mallorquín*, Palma, José J. de Olañeta.

QUADRADO, J. M. (2021): *Informacions judicials sobre els addicts a la germania en la ciutat i l'illa de Mallorca*, Palma, Leonard muntaner.

ROSSELLÓ, R. (1987): *Notes Històriques de Calvià, segles XII-XVI*, Calvià, Ajuntament de Calvià.

ROSSELLÓ, R.; ALBERTÍ, J. (1995): *Història de Banyalbufar. Segles XIII-XVI*, Palma, Leonard Muntaner.

ROSSELLÓ, R.; ALBERTÍ, J. (1996): *Història d'Esporles. Segles XIII-XVI*, Palma, Leonard Muntaner.

ROSSELLÓ, R.; ALBERTÍ, J. (2018): *Història de Valldemossa (1230-1516)*, Palma, Documenta Balear.

ROSSELLÓ, R.; BOVER, J. (1978): *Història d'Andratx. Segle XIII i XIV*, Palma, Gràfiques Miramar.

ROSSELLÓ, R.; BOVER, J. (1979): Palma, Gràfiques Miramar.

ROSSELLÓ, R.; SEGURA, J. (1996): *Història de Puigpunyent. Segles XIII-XVI*, Palma, Leonard Muntaner.

SERRA BUSQUETS, S. et al (1998): *Banyalbufar i la seva història*, Palma, Consell Insular de Mallorca.

SOTO, R. (1984): *Còdex català del Llibre del repartiment de Mallorca*, Palma, Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear.

Agraïments: Família Salleras, Llorenç Vich i Josep Sagristà.

ELS REGISTRES SACRAMENTALS DE LA PARRÒQUIA DE BANYALBUFAR

Bartomeu FONT PALERM Font Palerm

Llorenç VICH SANCHO

Catalina CUNILL BALAGUER

En memòria de sor Catalina Cunill Balaguer, E.P.D.

1. Objectiu

Aquest treball pretén aprofundir en el potencial informatiu dels arxius parroquials de Banyalbufar, presentant una visió demogràfica del passat que, fins als primers padrons oficials de l'edat contemporània, no es podran obtenir d'altres fonts. Tot i això, la manca de precisió de les dades en comparació amb els censos actuals permetran només proporcionar una visió general sobre certs aspectes demogràfics i patronímics del passat de Banyalbufar.

2. Els registres parroquials de Banyalbufar

Afortunadament, la majoria dels llibres sacramentals corresponents a la parròquia de Banyalbufar han estat preservats fins als nostres dies, una situació que no sempre es dona en altres indrets.

Disposem de disset llibres de baptismes que cobreixen el període que va de l'any 1515 fins al 1914, totalitzant 4.822 naixements. Es destaca que els llibres més antics ofereixen una quantitat limitada d'informació en comparació amb els més moderns.

Pel que fa als matrimonis, hi ha dotze llibres disponibles que abasten des de l'any 1576 fins al 1954, encara que l'Arxiu Diocesà de Mallorca (ADM) no permet l'accés a les dades posteriors a 1918 per raons legals.

Per acabar, hi ha catorze llibres de defuncions que van des de l'any 1630 fins al 1963 i que contenen 2.895 registres. Addicionalment, l'ADM posseeix sis llibres amb defuncions d'albats que van des de l'any 1755 fins al 1950, amb 391 registres. De nou, les dades posteriors a 1918 no són consultables.

3. Metodologia

Primerament s'ha fet un buidatge dels registres eclesiàstics de la parròquia de Banyalbufar. A continuació, aquests s'han traslladat al software genealògic GDS per traçar el major nombre de relacions familiars entre tots els individus amb la finalitat d'estudiar l'estructura familiar i genealògica del poble. Això ens ha permès identificar a un total del 87% dels batiats, a un 86% del total dels matrimonis i a un 83% dels difunts. A més, les dades han estat analitzades de manera exhaustiva amb un programa de fulles de càlcul, el que ens ha permès calcular percentatges, mitges, totals i freqüències.

Hem de tenir present que entre aquests percentatges hi ha una part d'incertesa quant a identificacions incompletes d'individus dels qui només tenim informació de naixement o de defunció, essent impossible establir la seva edat en un moment donat. Tampoc podrem identificar a persones que no hagin celebrat cap sagrament a Banyalbufar però que s'hi establiren i els seus fills hi foren batiats, s'hi casaren o hi moriren. Aquests fets tenen una gran incidència a l'hora de tractar dades corresponents a poblacions amb pocs habitants, com és el cas de Banyalbufar. Encara que a mesura que entrant dins el segle XVIII augmentin la qualitat i quantitat de les dades aportades pels llibres, aquest estudi només pretén traçar conclusions de caire orientatiu.

4. Distribució de noms i cognoms entre els segles XVI i XIX

La anàlisi directa dels documents parroquials ens permetrà seguir la història evolutiva dels noms i dels cognoms, proporcionant una perspectiva detallada de la dinàmica genealògica del lloc.

4.1 Segle XVI

Els noms masculins més comuns en els registres del segle XVI són *Antoni* (18.2%), *Joan* (14.2%), *Jaume* i *Pere* (12.2% cadascun). Després tenim *Miquel* amb un 8.1%, seguit de *Bartomeu* (6.1%), *Gabriel* (4.7%), *Mateu* (4.1%), *Bernat* i *Francesc* (3.4% cadascun). *Guillem* és el menys predominant amb un 2.7%, a l'hora que *Montserrat* i *Tomàs* són els menys comuns amb un 1.4% cada un. El grup "Altres" (noms que individualment no arriben a l'1%) representa un 8.1% del total.

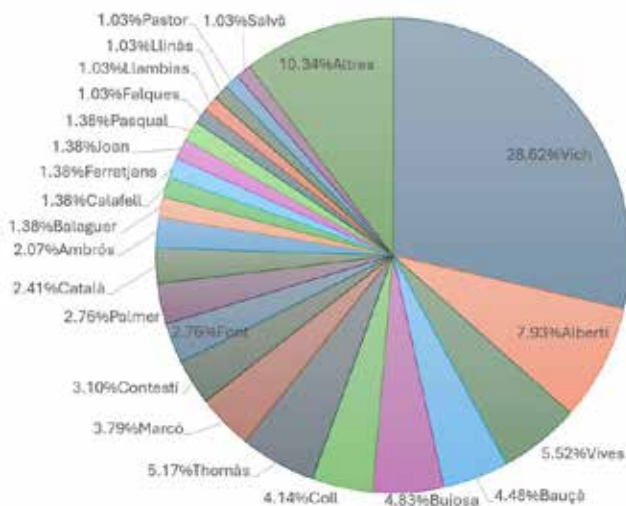
Entre els noms femenins, *Joana* és el més predominant (24.5%), seguit per *Catarina* (15.4%) i *Margalida* (14.7%). *Antonina* (10.5%) i *Francina* (8.4%) són els següents noms més comuns. *Pereta* (4.9%) i *Magdalena* (4.2%) tenen presència significativa i el grup "Altres" contribueix amb un 7.7%, mostrant una diversitat similar als noms masculins.

Per cognoms, en el segle XVI observem una clara dominància de *Vich*, que representa més d'una quarta part del total dels baptismes (28.6%) i reflecteix una certa concentració demogràfica. Els cognoms *Albertí* i *Vives* ocupen la segona i tercera posició amb un 7.9% i un 5.5%, respectivament. En la quarta posició destaquen *Thomàs* (5.2%), *Bujosa* (4.8%), *Bauçà* (4.5%) i *Coll* (4.1%). Per sota del rànquing de les primeres posicions hi trobem els següents cognoms ordenats de major a menor freqüència i amb percentatges d'individus batiats que representen entre el 4% i l'1%: *Marcó*, *Contestí*, *Font*, *Palmer*, *Català*, *Ambrós*, *Balaguer*, *Calafell*, *Ferretjans*, *Joan*, *Pasqual*, *Falques*, *Llambias*, *Llinàs*, *Pastor* i *Salvà*. Cal destacar que un 10.3% del total són cognoms que, de manera individual, no superen el 1%. Cognoms com *Ballester*, *Burguny*, *Ferrà*, *Mas Roig*, *Cloquell*, *Ferrer*, *Fiol*, *Gual*, *Mòger*, *Oliver*, *Perpinyà*, *Puig*, *Pujol*, *Sancho* o *Terrassa*. És interessant assenyalar que molts d'aquests cognoms experimentaran una ràpida desaparició dels llibres de baptisme de Banyalbufar en els anys següents, probablement motivada per canvis demogràfics, moviments migratoris o altres dinàmiques socials que afecten la seva presència d'aquests cognoms entre la població local.

En analitzar els resultats segmentats per sexes, es revela una continuïtat en els cognoms més comuns entre homes i dones. Els tres primers cognoms més freqüents entre els homes coincideixen amb els de la població en general: *Vich* lidera amb un 31.5%, seguit d'*Albertí* amb un 8.2%, i *Vives* amb un 6.8%. La quarta posició és compartida per *Marcó* i *Thomàs* amb un 4.8%, mentre que la cinquena posició és compartida entre *Ambrós*, *Bauçà*, *Bujosa* i *Coll*, tots amb un 4.1%. Cognoms que superen l'1% inclouen *Català*, *Contestí*, *Llambias*, *Salvà*, *Balaguer*, *Ballester*, *Burguny*, *Font*, *Palmer* i *Pasqual*.

Pel que fa a les dones, també es destaca la similitud amb els homes en els dos primers llocs: *Vich* lidera amb un 25.5%, seguit d'*Albertí* amb un 7.6%. La tercera posició és compartida per *Bauçà*, *Bujosa* i *Thomàs*, tots amb un 5.5%. La quarta posició és una altra coincidència amb *Coll*, *Font*, *Palmer* i *Vives*, tots amb un 4.1%. En cinquè lloc, trobem *Contestí* amb un 3.45%.

Els registres del segle XVI ens aporten informació sobre una sèrie de malnoms associats a cognoms concrets: *Vich* (Negre, de la Canal, Gotzó, Ubach, Benet, Goret, Gregori, Nofre, Morera, Roig i Toyos), *Bauçà* (de la Teulera i Sanutges), *Albertí* (Güia i Mateuet) i *Joan* (Thomàs).

[Gràfic cognoms segle XVI]

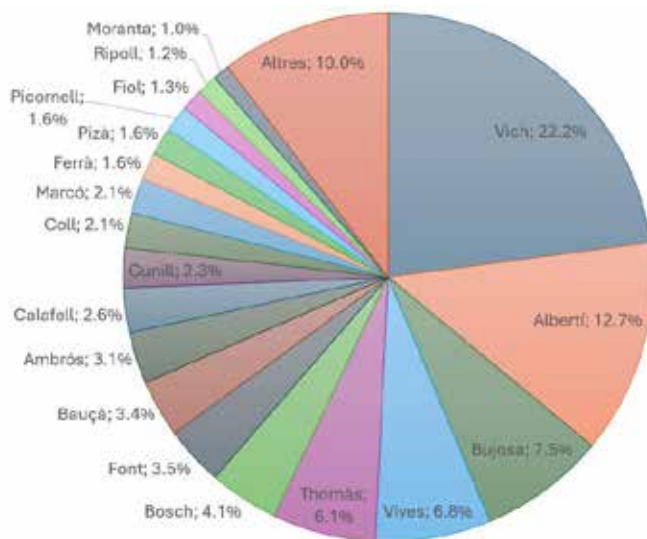
4.2 Segle XVII

El segle XVII mostra una concentració notable en certs noms per a homes i dones. *Joan* lidera entre els homes amb un 16.4%, seguit per *Antoni* (13.6%) i *Pere* (13.1%). Entre les dones, *Joana* és el més comú amb un 21.8%, seguit per *Margalida* (18.2%) i *Catarina* (12.3%). Altres noms destacats per als

homes inclouen *Jaume* (10.8%), *Francesc* (8.2%) i *Bartomeu* (7.1%), mentre que per a les dones *Antonina* (11.4%) i *Francina* (11.7%) també són populars. Noms menys freqüents sumen un 4.3% per als homes i un 4.2% per a les dones, mostrant una variabilitat en les preferències d'aquest període.

La disposició dels cognoms sense diferenciar entre sexes es mantindrà relativament estable i sense canvis notables. En primer lloc, el cognom *Vich* mantindrà la seva posició principal amb un 22.2%, però s'observa una lleugera disminució en el percentatge total d'individus amb aquest llinatge en comparació amb el període anterior. És notable l'increment dels cognoms *Albertí* (12.7%), i sobretot del cognom *Bujosa*, el qual duplicarà la seva presència amb un 7.5%, avançant posicions fins a arribar a la quarta posició. El cognom *Vives* caurà al 6.8%, i la cinquena posició correspondrà a *Thomas* amb un 6.1%. A continuació, amb percentatges inferiors al 5%, trobem els següents cognoms: *Bosch*, *Font*, *Bauçà*, *Ambrós*, *Calafell*, *Cunill*, *Coll*, *Marcó*, *Ferrà*, *Pizà*, *Picornell*, *Fiol*, *Ripoll* i *Moranta*. El grup de cognoms que individualment no superen l'1% augmentarà fins a representar el 10% del total de batejats.

Si separem les dades per sexes, les tendències són pràcticament un calc. *Vich* és el cognom més freqüent amb un 20.5% d'homes i un 24% de dones. *Albertí* serà el segon, amb un 13% dels homes i un 12.3% de les dones. En tercera, quarta i cinquena posicions respectivament hi ha els cognoms *Bujosa* (7.6% d'homes, 7.3% de dones), *Vives* (6.9% d'homes, 6.7% de dones) i *Thomas* (5.8% i 6.4% de dones).

[Gràfic cognoms segle XVII]

Pel que fa a l'anàlisi dels sobrenoms, el cognom *Vich* és el que té més àlies associats: *Roig*, *Toyo*s, *Matgí*, *Pasqual*, *de la Teulera*, *Gregori*, *Hubach*, *Morera*, *Benet*, *Nofre*, *de la Canal*, *Saio*, *Soldat*, *Brutxo* ò *Bratxo*, *Miquela*, *Capellà*, *Curt*, *de la Casa Nova*, *Patach*, *Salvà*, *Joano* i *Nadal*.

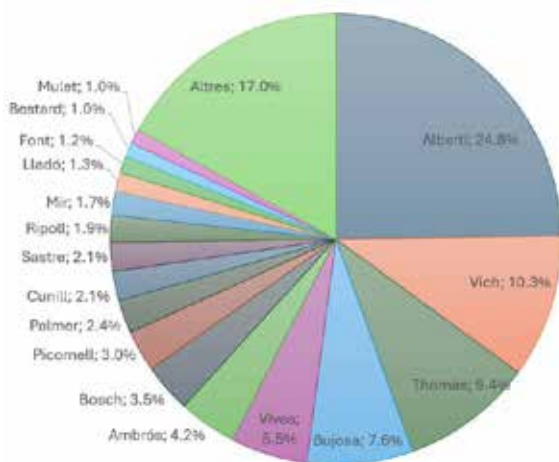
Altres cognoms amb àlies són: *Albertí* (Catina, de Son Albertí, Mosqueres, Rey Condal, Ros, Güia i de Son Prim), *Bujosa* (de Son Bujosa, de Son Bujoseta, de la Cova, de la Alqueria i del Penyal), *Calafat* (Sigui), *Bauçà* (Sanutges i de Son Bauçà), *Bosch* (Saloper), *Calafell* (Fiet i Mus), *Català* (Simó), *Ferrà* (Tirasset/Tirassech), *Palmer* (Caragol, és d'Estellencs), *Vell* (Rota), *Vives* (de Son Vives i pubil) i *Arbós* (de Sobremunt, de Puigpunyent).

4.3 Segle XVIII

Pel que fa als noms masculins, *Joan* encapçala la llista amb un 14.3%, seguit per *Antoni* amb un 11.6% i *Jaume* amb un 11.2%. Aquests tres noms masculins dominen clarament, representant una part significativa de la població masculina. *Pere* segueix amb un 9.2%, indicant una presència forta però lleugerament menor que els tres primers. *Mateu* i *Bartomeu* segueixen amb un 6.6% i un 6.5%, respectivament, mantenint una presència consistent. *Miquel*, *Francesc* i *Josep* tenen percentatges similars al voltant del 5%, demostrant una distribució relativament equilibrada entre diversos noms menys freqüents.

Margalida encapçala la llista de noms femenins amb un notable 18.2%, seguit per *Joana* amb un 14.9% i *Francina* amb un 11.7%. Segueixen *Catarina* i *Antonina* amb un 11.2% i un 10.3% respectivament, reflectint una diversitat en les preferències dels noms femenins. *Magdalena* i *Elisabet* tenen percentatges similars al voltant del 10%, mentre que altres noms com *Anna*, *Maria*, *Bàrbara*, *Elionor*, *Prudència*, *Isabel* i altres, tenen una representació més baixa, però encara significativa en conjunt. El mes de febrer de 1773 es castellanitzaran els noms a l'hora de registrar els sagraments.

Albertí es convertirà en el cognom més comú amb un 24.8%, amb un increment força important del nombre de portadors respecte al segle passat. En contrast, *Vich* experimentarà una dràstica disminució fins al 10.3%, reduint-se a la meitat. *Thomàs* (9.5%), *Bujosa* (7.6%) i *Vives* (5.5%) seguiran mantenint les seves posicions. Per sota del 5% i per ordre es troben els següents cognoms: *Ambrós*, *Bosch*, *Picornell*, *Palmer*, *Cunill*, *Sastre*, *Ripoll*, *Mir*, *Lladó*, *Font*, *Bes-tard* i *Mulet*. És interessant observar com el percentatge de cognoms minoritaris (cadascun d'ells inferior a l'1%) augmenta fins arribar al 17%, un fet que podria ser explicat per la immigració de noves famílies a Banyalbufar durant aquest període, resultant en la incorporació de persones amb cognoms menys comuns a la comunitat local com *Canals*, *Quetgles*, *Zanoguera*, *Pons*, *Gelabert*, *Monjo*, *Payeras*, *Vidal* ò *Vallespir*.

[Gràfic cognoms segle XVIII]

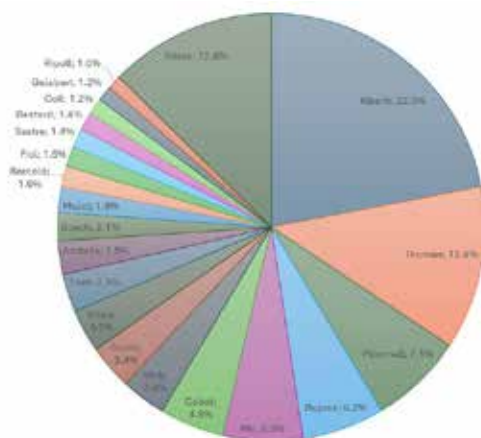
La distribució de cognoms per sexes confirma la disminució del cognom *Vich* (10% del total) a favor del cognom *Albertí* tant en homes com en dones batejades. Aquest últim arribarà al seu màxim en ambdós sexes, però començarà a veure reduïda la seva presència als registres a partir del tercer quart del segle. A més, els percentatges mostren una igualtat entre homes i dones en els següents cognoms més comuns: *Thomàs*, *Bujosa* i *Vives*.

En relació als malnoms, la majoria continuaran associats al cognom *Vich*: *Toyos*, *Gregori*, *Roig*, *Morera*, *de la Teulera*, *Ubach*, *de la Canal* i *Brutxo*. També en trobem vinculats als següents cognoms: *Albertí* (de Son Albertí, Catina, Valentí, Franch, ros, sargent, Mosqueres, Valentí, Bach i de la Torre), *Bujosa* (de la Cova, Penyal, de Son Bujoseta), *Vives* (Colom, Bernatoy), *Joan* (Thomàs), *Thomàs* (Fura i Xiscot), *Ambrós* (Alferes), *Palmer* (Tem, encara que és d'Estellencs) i *Balaguer* (Valer).

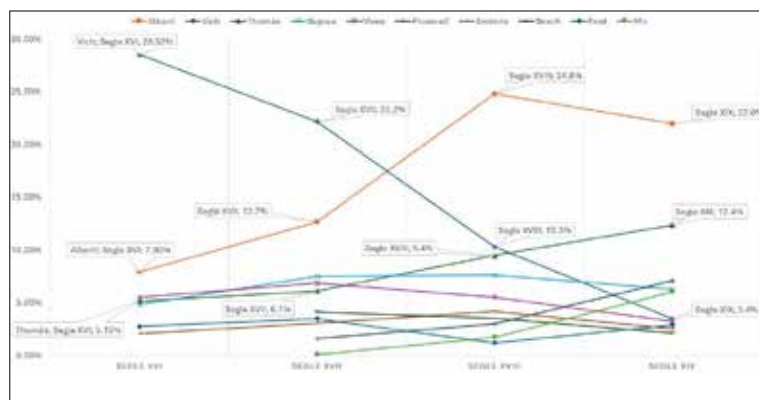
Les dades del segle XIX mostren una evolució en les preferències de noms a Banyalbufar respecte al segle XVIII, amb certa continuïtat en noms populars com *Joan* i *Antònia*, però també amb canvis i noves incorporacions. Entre els noms masculins, *Joan* lidera amb un 13.2%, seguit per *Jaume* amb un 9.6% i *Miquel* amb un 8.2%. Aquests tres noms masculins continuen sent populars, tot i que amb variacions respecte al segle XVIII. *Antoni*, *Francesc*, *Mateu*, *Bartomeu*, *Josep*, i *Bernat* tenen tots percentatges al voltant o per damunt del 5%, reflectint una distribució relativament equilibrada de popularitat entre els noms masculins. Pel que fa als noms femenins, *Antònia* és el més comú amb un 13.5%, seguit de *Margarita* amb un 13.3% i *Francisca* amb un 11.4%. Aquestes tres dones comparteixen una alta representació entre la població femenina. *Maria*, *Catalina*, *Joana* i *Magdalena* també tenen percentatges significatius, tots per damunt del 6%, indicant una diversitat en les preferències de noms femenins durant aquest període. Altres noms com *Aina*, *Bàrbara*, *Prudència* i *Isabel* tenen una presència més modesta però encara notable.

En general, el cognom *Albertí* (22%) consolida la primera posició, encara que seguit molt a prop pel cognom *Thomàs* amb una clara tendència positiva (12.4%). Els cognoms *Picornell* (7.1%), *Bujosa* (6.2%) i *Mir* (6%) són els següents més nombrosos, però no arriben al percentatge dels dos cognoms majoritaris.

Aquesta situació es repeteix si observem els percentatges separant per sexes, on *Albertí* serà lleugerament més comú entre les dones (23%) que entre els homes (20.9%). La presència del cognom *Vich* caurà fins el 3.4%, situant-se per primera vegada en el grup de cognoms que individualment no arriben al 5%: *Vich*, *Cabot*, *Cunill*, *Vives*, *Font*, *Ambrós*, *Bosch*, *Mulet*, *Barceló*, *Fiol*, *Sastre*, *Bestard*, *Coll*, *Gelabert* i *Ripoll*.

[Gràfic cognoms segle XVIII]

[Evolució dels 10 cognoms amb més percentatge de batiats (1526-1914)]

5. Baptismes

El segle XVI a Banyalbufar, tal com ens revelen els registres eclesiàstics, és un període caracteritzat per una variabilitat marcada en el nombre de naixements registrats any rere any. Aquesta inconstància es podria veure explicada per la fragmentació dels registres. Segons l'inventari de l'ADM (Rosselló 2010: 317), el primer llibre de batejos hauria de mostrar naixements a partir de 1515, però el primer registre és del 28 de març de 1526¹. Només hi ha entrades els anys 1526, 1530, 1531, 1533, 1535, 1538, 1541, 1553, 1554, i 1557, amb un total de 56 batejos (25 nins i 31 nines). Cal tenir present, però, que l'Església catòlica no va obligar a dur un registre dels sagraments fins a l'any 1563 (Concili de Trento). Per tant, no podem determinar amb certesa si als anys que manquen no hi va haver naixements, o si simplement és que no foren registrats.

Superada aquesta inconsistència inicial, s'observa un increment en el nombre de batejos registrats a mesura que avança el segle XVI. Durant el període comprès entre 1564 i 1599 es van registrar un total de 250 batejos, dels quals 130 eren homes i 120 dones. Tot i això, no començaren a ser registrats de manera regular fins l'any 1575.

La mitjana d'aquest període va ser de 9.5 naixements anuals, amb una distribució bastant equilibrada entre els sexes (5.0 naixements masculins i 4.6 femenins).

El segle XVII a Banyalbufar presenta una evolució demogràfica que reflecteix canvis i constants fluctuacions en el nombre de naixements registrats i es caracteritza per una relativa estabilitat en comparació amb el segle anterior. En les primeres dècades del segle XVII es pot observar un nombre moderat de batejos, encara que destaquen anys com 1607 (20 batejos). Durant la primera meitat del segle és evident una tendència cap a un nombre moderat de naixements registrats, amb anys com 1633 (19 batejos) que reflecteixen una certa estabilitat demogràfica. A mitjans de segle hi ha un augment gradual en el nombre de batejos. Destaquen anys com 1678 (18 batejos) i el 1691 (24 batejos). Els anys amb menys natalitat foren 1601 (3 nines), 1690 (3 nines i 1 nin), i 1695 (1 nina i 3 nins).

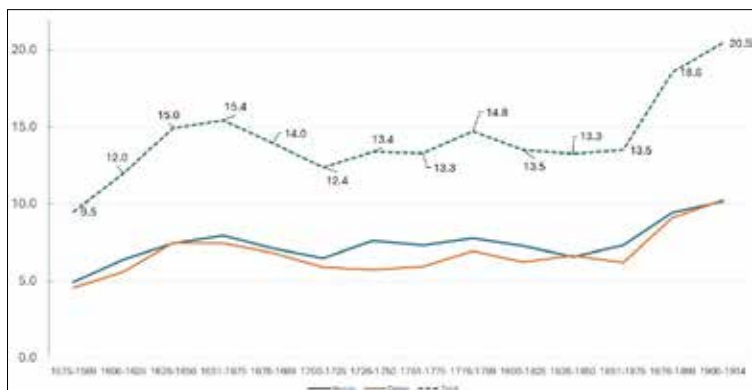
Comparat amb el segle XVI, el segle XVII mostra un augment significatiu de la mitjana anual de batejos de 9.5 a 12.0, cosa que indica un increment en la natalitat durant aquest període. Les mitges per homes i dones també mostren un augment. Al segle XVII, la mitjana per homes és de 7.2, mentre que per dones és de 6.9. Això suggereix una certa estabilitat en la proporció de batejos per sexe, amb una lleugera prevalença dels batejos masculins.

¹Antonina Mas Roig, filla de Jacme i Marió.

El segle XVIII tenim 1.350 registres de baptisme, repartits entre 735 nins i 615 a nines. 1724 i 1733 són els anys amb més naixements amb un total de 24 infants cadascun. L'any amb menys natalitat fou 1725, amb un total de només 2 nins batiats.

La mitjana de naixements anuals continuarà la tendència al decreixement iniciada el darrer quart del segle anterior arribant als 12.5 naixements anuals durant els primers 25 anys. A partir d'aquest moment s'iniciarà una lleugera recuperació que situarà la mitjana anual en 14.8 naixements, tot i que la tendència a serà més baixa en comparació amb el segle XVII. Les mitges per homes van mostrar una estabilitat similar al segle XVII, amb una mitjana de 7.3 naixements per any, mentre que la de dones baixaran significativament fins a 6.1 naixements anuals.

El segle XIX tenim un total de 1468 naixements dividits entre 765 nins i 703 nines. 1877 serà l'any amb més naixements del segle (28 baptismes repartits a parts iguals entre nines i nins) i 1832 l'any amb menys natalitat (sis baptismes també dividits a parts iguals). La comparació de les mitges de naixements entre el segle XVIII i el segle XIX a Banyalbufar reflecteix una tendència general a l'augment en la taxa de natalitat al llarg dels dos segles tot i que la mitjana anual de naixements va mostrar un increment modest (de 13.5 a 14.7).

[Gràfic 6: Evolució de la mitjana de batejos/naixements (1575-1914)]

6. Matrimonis

La consulta dels expedients matrimonials de l'ADM documenta 89 matrimonis celebrats a Banyalbufar entre 1508 i 1575. És interessant assenyalar que 25 dels matrimonis que apareixen als mencionats expedients foren segones núpcies amb un clar predomini de viudos (23) en comparació a viudes (10). Catorze dels viudos eren naturals de Banyalbufar i els altres nou dels següents indrets: Andratx, Valldemossa, Alaró, Esporles, Puigpunyent, Calvià i Deià. Les 10 viudes són, aparentment, totes naturals de Banyalbufar.

La primera entrada al primer llibre de matrimonis va ser feta el 28 de març de 1576 i els celebrants foren Pere Vives i Jerònima Vich, filla de Jaume. A partir d'aquest any i fins 1599 es celebraren 43 matrimonis. Onze cerimònies foren segones núpcies, on només un viudo serà de la vila. Les dues viudes són naturals de Banyalbufar.

En total hi haurà 45 homes d'altres pobles: Andratx (8), Esporles (5), Deià (4), Estellenes (4), Valldemossa (4), Palma (3), Alaró (2), Calvià (2), Puigpunyent (2), Santa Maria (2), Binissalem (1), Eivissa (1), França (1), Les Ortes (1), Muro (1), Porreres (1), Selva (1), Sóller (1) i València (1). Nou núvies també vindran d'altres llocs: Alaró, Estellenes, Inca, Llucalcari, Manacor, Menorca, Puigpunyent, Sineu i Sóller.

[Gràfic 7: Mapa de calor per lloc origen del contraents, segle XVI]

La mitjana serà de 2.2 cerimònies anuals, figura que es mantindrà pràcticament sense grans variacions gairebé fins entrat el segle XX. Puntualment, 1576 serà el any dins del segle XVI que es celebraran més matrimonis (7 en total).

Amb les dades que tenim al nostre abast no podem calcular l'edat d'accés al matrimoni ni l'edat a la que es té el primer fill en aquest període, però sí que, tot i tenint en compte la falta de precisió de les dades disposades, ens permeten establir una mitjana de 5.8 fills per matrimoni. La parella amb més fills registrats en tindrà 8.

El número de matrimonis pujarà lleugerament fins als 3.3 casaments anuals a lo llarg del segle XVII. La mitjana d'edat d'accés al matrimoni coincidirà amb l'edat mitjana a la que es tindrà el primer fill: 28 anys pels homes i 23 anys per les dones. Els nuvis més joves, 17 anys ambdós, foren Pere Vives i Bartomeu Vich, qui es casaren respectivament amb Margalida Vich (1634) i Elisabet Moranta (1665). La núvia més jove, Magdalena Arbós, tenia només 14 anys quan es va casar amb Jaume Joan Picornell l'any 1673. Ell tenia 34 anys i era la tercera vegada que es casava. Els nuvis més vells foren Pere Joan Calafell, Pere Cunill i Bartomeu Bauçà amb 58 anys tots ells, casats respectivament amb Francina Vich (1658), Elisabet Carbonell (1663) i Antonina Albertí (1686). Les núvies de més edat, totes de 46 anys, foren la mencionada Antonina Albertí, Catarina Vives (1679) i Joana Ripoll (1694). Totes aquestes persones

eren casades en segones núpcies, fet bastant freqüent al Banyalbufar del segle XVII on a un de cada cinc matrimonis els homes seran viudos (19.4%) i a un 6.1% ho seran les dones. A més, un de cada tres viudos seran naturals d'altres pobles però totes elles seran banyalbufarines.

La mitjana anual de fills per matrimoni serà de 3.9 infants. De manera individual, la parella formada per Joan Vich àlies Morera (de 29 anys) i la felanixera Magdalena Mesquida (de 16 anys) i casada el primer de gener de 1637, duran al món ni més ni manco que a 13 fills.

Els nuvis no naturals de Banyalbufar procedien d'Estellencs (16), Andratx (11), Esporles (5), Palma (8) i Puigpunyent (7). La resta eren de Felanitx (3), Deià, Montuïri i Sóller (2), i Alaró, Binissalem, Bunyola, Calvià, Campos, Manacor, i Valldemossa (1). Un dels homes era d'Antequera, Regne de Granada. Les dones foranies eren d'Esporles (3), Felanitx (2), Alaró, Estellencs i Lluçmajor (1).

[Gràfic 8: Mapa de calor per lloc origen del contraents, segle XVII]

Pel que fa al segle XVIII, la mitjana de matrimonis es mantindrà dins la franja dels 3 casaments anuals com el segle anterior, amb una mitjana de 3.7 fills per cada matrimoni. L'edat mitjana d'accés al matrimoni serà de 31 anys pels homes i de 26 per les dones, que coincidirà amb l'edat mitjana a la que es té el primer fill. El nuvi més jove amb 15 anys fou en Sebastià Vives Cabot, casat l'any 1790 amb na Joana Aina Albertí Thomàs de 25 anys.

[Gràfic 9: Mapa de calor per lloc origen del contraents, segle XVIII]

La núvia més jove, Margalida Marcó Albertí, tenia només 14 anys quan es va casar amb Miquel Seguí Vich l'any 1703, ell amb 22 anys d'edat.

Els nuvis de fora de Banyalbufar eren de Palma (6), Esporles (4), Estellencs (4), Bunyola (3), Sóller (2), Valldemossa (2), Artà (1), Calvià (1), Deià (1), Escorca (1), Lluc (1), Puigpunyent (1) i Santa Maria (1). Les foravileres eren d'Estellencs (5), Bunyola (1), Palma (1), Vilafranca (1), Puigpunyent (1), Montuïri (1) i Esporles (1).

El nuvi de més edat amb 63 anys va ser en Bernat Vives Albertí, casat l'any 1767 en segones núpcies amb Francina Vich Bujosa de 31 anys. La núvia de més edat fou la viuda Joana Vich Thomàs de 56 anys, casada l'any 1709 amb el també viudo Miquel Vich Mesquida de 61 anys.

Els homes casats en segones núpcies representen el 15.9% del total de matrimonis, baixant pel que fa a les dones fins al 1.9%.

Al segle XIX, es mantindrà la mitjana de matrimonis en els 3 casaments anuals i també la mitjana referida a número de fills per matrimoni (3.9).

La mitjana d'edat dels nuvis baixarà lleugerament als 29 anys, i la de les núvies pujarà també lleugerament fins als 26 anys. A més, ells tindran 29 anys de mitja quan neixi el seu primer fill i elles 27. El nuvi més jove amb 16 anys fou en Sebastià Picornell Cabot, casat l'any 1893 amb na Margalida Tomàs Albertí de 23 anys. La núvia més jove, Antònia Mir Torres, tenia també 16 anys quan es va casar amb el llucmajorer Gabriel Peña Amengual l'any 1876, ell de 21 anys d'edat.

El nuvi més vell amb 61 anys va ser en Sebastià Cabot Albertí, casat l'any 1899 en segones núpcies amb Maria Ferrà Rullàn de 38 anys. La núvia de més edat fou Joana Aina Barceló Albertí, de 56 anys, casada en primeres núpcies l'any 1898 amb el viudo Francesc Vich Albertí de 59 anys.

Baixa el percentatge de viudos fins al 10.3% en els homes, però pujarà fins al 3.8% entre les dones.

Els nuvis de fora de Banyalbufar foren 39, veient un increment en el número de peninsulars (la majoria d'ells carabiners): A Coruña, Albuñol (Granada), Alcúdia, Andratx, Campanet, Esporles, Estellencs, Llucmajor, Logo (Zamora), Marratxí, Montuïri, Palma, Puigpunyent, Santanyí, Sencelles, Valldemossa i Zamora. Les núvies foranies foren 10 i eren de Calvià, Esporles, Fornalutx, Llucmajor, Marratxí, Palma i Sorvilán (Granada).

[Gràfic 10: Mapa de calor per lloc origen del contraents, segle XIX]

Resumint:

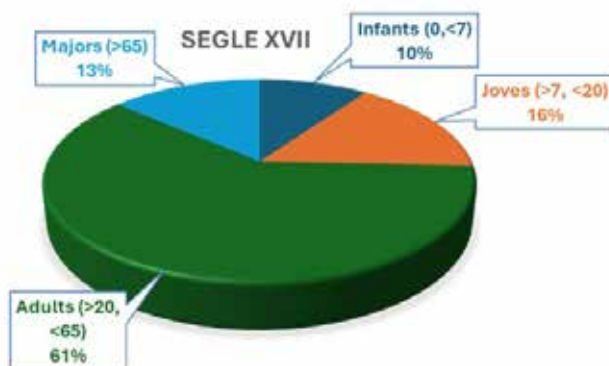
	s. XVI				s. XVII				s. XVIII				s. XIX			
Mitja anual	2.2				3.3				3.1				3.2			
Mitja nº fills	5.8				3.9				3.7				3.9			
Major número de fills per únic matrimoni	8.0				13.0				12.0				12.0			
Matrimonis sense cap fill					63				63				50			
Mitja edat matrimoni					26.6		23.1		31.6		26.1		29.7		26.5	
Edat més jove					17.0		14.0		15.0		14.0		16.0		16.0	
Edat més vell					56.0		46.0		63.0		56.0		61.0		56.0	
Segones núpcies	11	26.2%	2	4.8%	64	19.4%	20	6.1%	49	15.9%	6	1.9%	33	10.3%	12	3.8%
Naturals d'altres llocs casats a Banyalbufar	19		0		64		8		28		11		39		10	

[Taula 1: Resum matrimonis]

7. Defuncions

No disposarem de dades relacionades amb defuncions fins al començament del segon terç del segle XVII. Entre 1630 i 1699 hi ha 425 òbits registrats, amb una mitjana de 6 defuncions per any. L'edat mitjana dels difunts en els homes és de 4 anys a la franja de pàrvuls, 13 anys entre els joves (més de 7 anys i menys de 20 anys), 43 anys entre els adults (més de 20 anys, menys de 65) i de 74 anys entre els majors de 65 anys. Observem una mitja semblant entre les dones: 2 anys entre els pàrvuls, 14 anys entre les joves, 42 anys entre les adultes i 76 anys entre les majors de 65. Hi ha dos anys sense cap defunció (1640 i 1689) i cinc anys amb més defuncions que naixements (1651, 1652², 1679, 1690 i 1695).

Pel que fa a mortalitat infantil, els llibres no proporcionen una informació fiable perquè els albatos no seran registrats de manera regular fins a partir de l'any 1700, però amb les dades que tenim al nostre abast, el percentatge de defuncions de nins durant el segle XVII estaria als voltants del 9.8%. La franja dels joves també mostra un percentatge elevat durant aquest període, amb un 15.8% del total de defuncions. És a dir, una quarta part dels individus morirà abans de complir els 20 anys.

[Gràfic 11: Percentatges de defunció per franja edat, segle XVII]

La falta de dades referides a causes de defunció és una característica comú dels primers llibres parroquials. Només es registraven els fets desgraciats com accidents, ofegaments i fins i tot arcabussades. Aquest darrer va ser el cas de Bartomeu Vich, ferit al lloc conegut com La Granja. Gabriel Albertí, de 13 anys, també morí d'una arcabussada al Cireral. El mateix li va passar al batle Pere Font. Bartomeu Alemany, de 15 anys, “muri de desgracia de mal de aura³ y caygue dins mar”. Joan Baptista Peloso, natural de la ciutat de Gènova, va morir ofegat al port de Bunyola [sic] el 7 de febrer de 1651. El 17 de maig de 1649 l'infant de 8 anys Miquel Vives va sofrir un accident a La Galera, quan una pedra es va despendre i li esclafa el cap mentre jugava a l'arena. Josep Albertí, de 7 anys, va morir a causa d'un incendi. “De desgràcia” moriren Francesc Bujosa a l'hort de Son Coll, Pere Timoner, Antoni Jordi, Antoni Calafell, Antoni Vich àlies Toyos a la font del Pinar i el cirurgià Josep Roca.

Al segle XVIII es registraren un total de 1066 defuncions (546 homes i 520 dones) amb un percentatge altíssim de pàrvuls (43.4% sobre el total). En aquesta franja, la mitja d'edat serà de 3 anys tant per nins com nines, essent lleugerament més freqüent la mort prematura entre els nins (48.1%) que entre les nines (38.4%). Entre els joves, el percentatge serà molt semblant (8.1% en total), amb una edat mitja de 14 anys.

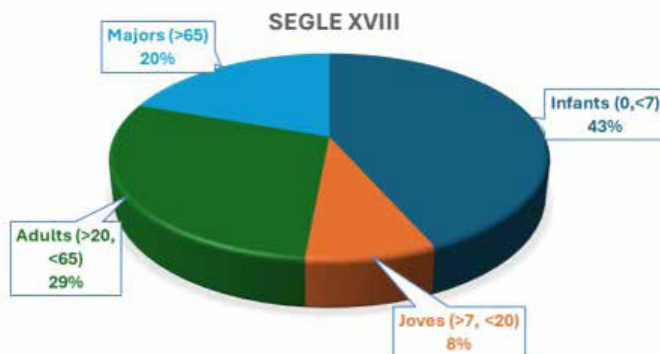
L'edat de defunció entre els adults pujarà als 50 anys en el cas dels homes i als 45 entre les dones, representant un 29% del total de defuncions. La franja de major edat es mourà entre els 78 anys de mitja masculina i els 77 de les dones, donant com a resultat un 19.6%.

La mitjana de defuncions anuals casi es duplicarà respecte del segle anterior, arribant a 11. No hi haurà cap any sense defuncions, però si que hi haurà 29 anys amb més defuncions que naixements.

²L'any 1652 destaca per l'arribada a Mallorca de la epidèmia de pesta. El 24 de juny de 1652, el llibre d'Actes de Consell (AMES ES-7020 f. 63-65v, anys 1644 a 1660) informava que cinc persones pobres foren confinades a Establiments i que se'ls hi va haver de proporcionar assistència. El 28 de juliol es confirmava que hi havia malalts a Establiments, i que s'estudiaria la necessitat d'una talla extraordinària per cobrir les despeses ocasionades, estimades en 300 lliures. El 8 d'agost, els jurats i consellers reunits a Banyalbufar confirmaren un préstec atorgat per Thomàs Aguiló al 8 per cent d'interès, fent també les provisions per repartir les 300 lliures i arribant a un acord respecte dels honoraris del cirurgià, i de com aquest hauria d'atendre també als possibles malalts de Banyalbufar. Les dues darreres reunions del consell es feren el dia 11 i el 21 d'octubre, on es va fer palès que finalment les despeses causades per la malaltia pujarien a 500 lliures en total. No podem saber exactament quins dels 15 difunts registrats l'any 1652 tingueren com a causa la pesta, car no es va deixar constància escrita de la causa de defunció, amb l'excepció de Felip Seguí, pastor de Planícia, mort el 8 d'agost a causa d'un “contagi” sense donar-ne més explicacions. Un mes abans havia mort Joan Martorell, traginer també de Planícia, però no sabem si entre ambdues morts hi ha cap relació. El que si sabem és que la mitat dels traspassos d'aquest any es concentren entre el 28 de juliol i el 21 d'agost, fet que quadra amb les reunions dels jurats i consellers que hem mencionat abans. A més, dos dels difunts dins aquest període són de la mateixa família, i per tant és més que probable que la causa de mort estigui relacionada amb la passa de pesta. Es tracta dels germans Antoni, sastre de 26 anys, i Miquel Ambrós Vives, fills de Jaume i Francina. El primer va morir a Ciutat, però fou enterrat a Banyalbufar. És probable que la presència del cadàver fos la causa de malaltia del seu germà Miquel.

³Possiblement Migranya.

De nou no tindrem causes de mort anotades als registres que no siguin tràgiques: Mateu Tomàs Albertí (11 anys), Jaume Thomàs Font (46 anys, anegat a la mar), Antoni Albertí Tries àlies Sargent (54 anys, li va caure un llamp), Francesc àlies Cordó (de Palma, naufragi al Port del Canonge), Francesc Thomàs Company (15 anys, li va caure una penya a la torre del Coll del Verger), Damià Trobat (majoral de Son Bunyola, morí de desgràcia al camí de Ciutat), Francina Vich Vich (48 anys, li va caure una rabassa al damunt al camí Reial), Antoni Tomàs Albertí (8 anys, anegat), Margalida Tomàs Marcó (43 anys, anegada a la Font de sa Menta), Damià Albertí Trobat (35 anys, ofegat a la mar) i Sebastià Cabot Bauçà (6 anys, caigué d'un penyal).

[Gràfic 12: Percentatges de defunció per franja edat, segle XVIII]

Ja per acabar, durant el segle XIX es registraren 832 defuncions, el que dona una mitjana de 8 morts anuals (inferior al del segle anterior).

La mitjana d'edat de defunció entre els pàrvuls és de 2 anys tant per nins com per nines. El percentatge de morts en edat pupil·lar, encara que davalla respecte del segle anterior, continua essent molt elevat, arribant al 34.1% entre els nins i al 27.1% entre les nines.

La mitjana d'edat de defunció entre els joves serà de 14 anys entre els homes i de 13 anys entre les dones, davallant lleugerament respecte del segle XVIII fins al 6.5% del total de difunts.

El canvi ve quan comparem les defuncions de la franja d'adults (26.8%) i la de majors de 65 anys (36.1%). La mitjana es mantindrà en 50 anys pels homes, però pujarà als 46 entre les dones. El mateix passarà a la següent franja, mantenint-se en els 78 anys entre els homes i pujant als 78 entre les dones. No hi observem cap any sense defuncions, però si set anys amb més defuncions que naixements.

A partir de 1806, els registres inclouran de manera regular la causa de defunció i ja no tan sols les que estan relacionades amb fets catastròfics com els que detallarem a continuació. Margalida Cunill Albertí, ofegada a l'aljub de

Joan Albertí alies Prim. Joana Aina Bujosa Vey ofegada a la Font de sa Menta. Jordi Tomàs Cabot va morir ofegat a l'aljub de ca seva. Antoni Mir Barceló va morir ofegat en aigües de Cabrera juntament amb tota la tripulació del llaüt San Antonio. Sebastià Tomàs Ambrós ofegat a la Pedra de s'Ase. Margalida Cunill Vich caigué per la finestra de ca seva. Antoni Albertí Albertí també va sofrir una caiguda. Catalina Ambrós Albertí i Miquel Albertí Ambrós, morts quan els hi va caure una paret damunt. Bartomeu Bujosa Albertí va sofrir un accident. Una esclavissada de terreny al camp d'en Toyos va acabar amb la mort dels esporlerins Jaume Terrassa Sastre i Mateu Bestard Ferragut. Antònia Albertí Albertí va sofrir un accident que li causà la mort. Francesc Tomàs Tomàs va morir a causa de cremadures de tercer grau. Bartomeu Llinàs Camps va morir a con:

[Gràfic 13: Percentatges de defunció per franja edat, segle XIX]

La novetat d'incloure les causes de mort als registres del segle XIX ens permetrà fer una distribució de diferents tipus de patologies segons les franques d'edat i gènere.

En el grup dels pàrvuls, les infeccions són clarament la patologia més freqüent, amb un total de 40 casos, 17 nins i 23 nines. Això contrasta amb altres malalties, com les patologies digestives, que també tenen una incidència significativa amb 31 casos, majoritàriament en nins. En canvi, altres categories com les malformacions o prematuritat i les malalties no classificades també tenen una presència notable en aquesta franja d'edat.

Pel que fa als joves, les infeccions continuen essent la patologia predominant, tot i que el nombre total de casos disminueix a 13, amb una distribució gairebé equitativa entre homes i dones. Les patologies neurològiques no apareixen en aquest grup d'edat, mentre que altres malalties com les cardíques i digestives tenen incidències mínimes.

Entre els adults, les infeccions tornen a presentar-se com una de les principals causes de defunció, amb 44 casos repartits entre homes i dones. Les malalties cardíques ara començaran a ser rellevants amb 15 casos, afectant

predominantment els homes. En aquest grup d'edat, també es detecten casos significatius de patologies neurològiques i digestives, així com altres malalties menys freqüents però presents com per exemple càncer, malalties vasculars, o causes ginecològiques entre les dones.

En el grup dels majors de 65 anys, les malalties cardíques són les més nombroses amb 34 casos, majoritàriament en homes. Les patologies digestives i infeccioses també tenen una presència important en aquest grup d'edat, amb 14 i 12 casos respectivament entre homes i dones. Les malalties neurològiques també són notables, amb 11 casos principalment en dones. Les malalties vasculars estaran repartides entre homes (3) i dones (4). Apareixen malalties renals i endocrinològiques, encara que amb percentatges molt poc representatius.

En resum, les infeccions són una constant en totes les franges d'edat, especialment en infants i adults. Les patologies cardíques es concentren principalment en els majors de 65 anys, sobretot en homes. Les malalties digestives afecten més a pàrvuls i persones grans, mentre que altres patologies tenen incidències variables segons l'edat i el gènere. A continuació, reflectirem aquesta informació de forma gràfica, on el cercle extern es correspon a dones i l'intern a homes.

[Gràfic 14: Patologies per franja edat, segle XIX]

8. Conclusions finals

L'anàlisi dels registres sacramentals de Banyalbufar ens ha aportat una visió global de l'evolució de la comunitat al llarg dels segles XVI, XVII, XVIII i XIX. Tot i les dificultats inherents a treballar amb fonts antigues i sovint fragmentàries, els resultats ens permeten comprendre millor la realitat demogràfica i social del passat.

Els patrons identificats ens mostren una societat amb certes continuïtats, però també subjecta a canvis importants, marcats per factors interns i externs. Aquest treball posa de manifest la importància de conservar i analitzar aquestes fonts per mantenir viu el coneixement de les nostres arrels històriques i culturals.

En resum, aquesta recerca obre la porta a noves línies d'investigació que podran aprofundir encara més en la història de Banyalbufar i el seu entorn.

9. Bibliografia

ROSSELLÓ, J. (2010): *Inventari dels registres sacramentals de l'Arxiu Diocesà de Mallorca* (Vol. I), Palma, Departament de Cultura i Patrimoni del Consell de Mallorca.

Agraïments: Dolors Cardona, Rosa de Aguilar i Josep Sagristà.

DOS RECULLS DE TOPONÍMIA DE LA COSTA DE BANYALBUFAR

Llorenç HOMAR BESTARD

Aquests dos treballs que presentem en aquesta comunicació són el del català Joan Antoni Bertran i el de l'autor d'aquesta comunicació. Tots dos reculls tenen alguns elements en comú: la llur gènesi l'hem de situar a mitjans anys 80 del passat segle XX. Els dos autors es desconeixen quan es fa la recollida de noms.

Els dos reculls de topònims de la costa de Banyalbufar formen part d'una recol·lecció més àmplia geogràficament parlant. La toponímia del litoral recollida per Joan Antoni abasta des del Port des Canonge fins passat el Racó de ses Ortigues dins el terme municipal d'Andratx. I el de Llorenç Homar va des de la Foradada (terme municipal de Deià) fins al Racó de ses Ortigues.

Uns altres elements en comú que tenen és l'estima i el coneixement d'aquesta costa, així com recollir la saviesa i la imaginació popular per designar els llocs d'aquest tram de litoral, i per a què no quedi a l'oblit.

El recull toponímic de Joana Antoni Bertran

Abans de mostrar el seu treball realitzat, us donaré tres pinzellades del seu esbós biogràfic.¹

Joan Antoni Bertran Guimerà (Barcelona, 1925-2010). Empresari. Va dedicar la seva vida al món del publicitat. Fou un dels primers a emetre publicitat a Televisió Espanyola (TVE). Si bé els darrers anys se centrà més a les emissores de ràdio.

Fou un persona inquieta i decidida. Va muntar una de les primeres empreses en comercialitzar suc de taronja, anomenada Zumo 33.

Es casà amb Rosa Codina l'any 1950. Tengueren cinc fills. El seu primer contacte amb Mallorca va ser el viatge de noces.

Sembla que Mallorca deixà una forta empremta als nuvis, perquè a l'estiu de 1955 tornaren visitar l'illa, i ja s'allotjaren a la Baronia de Banyalbufar. A partir d'aquest any, durant els estius visitaran aquest poble, i ja prendran la decisió de llogar-hi casa. La primera fou ca madó Paula.

A mesura que passen els anys, aquesta quimera sobre Banyalbufar no afluixa sinó que va a més. Com a resultat decideixen comprar una casa. Per desembre de 1962 adquiriren l'edifici retolat amb el número 3 del carrer Marina. I aquesta va ser i segueix essent la casa dels Bertran a Banyalbufar.

Perquè us en faceu una idea del seu caràcter fort i decidit, us contaré com vaig conèixer amb Joan Antoni. Va ser per mitjà d'una trucada telefònica, i no la record d'allò més agradable. Antecedents: a l'*Atlas de Mallorca de la Gran Enciclopèdia de Mallorca*, a escala 1:25.000, al full 23 apareix el tros de costa que va des de l'Hort de la Cova fins a sa Galera. En aquest tram s'hi troba la *cova de na Bernada*, que a l'esmentat full 23 apareix com a *cova de na Bernarda*. Els microtopònims que hi apareixen els va subministrar la Universitat de les Illes Balears.

Quan Joan Antoni va fullejar l'*Atlas* i va veure que la *cova de na Bernada* sortia retolada com a *Bernarda*, es va posar en contacte amb la redacció de Promomallorca, responsable de la publicació de la *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, per recriminar-los el greu error que havien fet amb l'esmentada cova. Allà li digueren que la informació havia estat servida per la Universitat. I ell no va estar bo fins saber perquè la UIB havia anotat la cova d'aquella manera. L'entitat universitària li havia contestat que aquest tram de costat l'havia recollit Llorenç Homar d'Esporles. I la següent passa que va fer Joan Antoni va ser aconseguir el meu número de telèfon i trucar-me. Em va retreure, de manera vehement, qui era jo per batejar noms que no eren correctes. Perquè ell tota la vida havia dit a aquell indret de la costa, *cova de na Bernada*. Parlàrem sobre el tema i quedàrem per veure'ns un dia per comentar-ho amb més tranquil·litat. Així va ser el meu primer contacte amb Joan Antoni.

Un dia ens trobàrem a Esporles i parlàrem sobre la costa de Banyalbufar i els seus noms. Però no record que m'esmentàs que hagués fet una recopilació d'aquests noms. Vaig saber de l'existència del seu recull un dia parlant amb el seu fill Xavier. Li vaig comentar l'anècdota que us acab de contar. I ell em digué que son pare tenia unes fotografies aèries de la costa de Banyalbufar i Estellencs amb els seus noms de lloc escrits. Me les va fer arribar.

Un cop feta aquesta introducció, passem a descriure la feina feta per Joan Antoni Bertran: el recull de noms de la costa de Banyalbufar, fet per aquest català, el componen tres fotografies aèries, des del Port des Canonge fins al Racó de s'Algar, que són els 8 quilòmetres de costa del litoral banyalbufarí. Sembla que la recol·lecció la va dur a terme a mitjans anys 80 del segle passat.

Els topònims són escrits sobre les fotografies, i una línia relaciona el nom amb el seu lloc a la costa. S'ha confeccionat amb molt de gust, és d'una pulcritud immillorable, tenint en compte els mitjans tecnològics de fa quasi quaranta anys, si bé hem recordar que Joan Antoni treballava al món de la publicitat.

El recull arreu 87 noms de lloc. Crida l'atenció que no aparegui cap variant de cap lloc. Si dividim aquests topònims pels 8 quilòmetres de costa del terme, ens dóna una mitjana de 10'87 topònims/ km. També recull 12 talassònims (topònim que designa un lloc marí).

Les persones informants que passaren tots aquests noms del paisatge costaner a Joan Antoni varen ser pescadors de barca de Banyalbufar. Aquests són: Miquel Bujosa Alorda, *en Dera* (1899-1984), Jaume Mir Ripoll, *en Bac*, (1931-1992) i Antoni Cunill Vives, *en Cunill* (1930-2019).

La metodologia usada per a fer la recol·lecció, segons el seu fill Salvador, era embarcar-se amb els pescadors informants i arrebregar els noms que li subministraven, per després transcriure aquesta informació sobre les fotografies aèries militars.

A continuació passarem a mostrar la feina feta per Joan Antoni Bertran. Exposarem cada una de les fotos aèries, i a sota la relació de topònims que hi arreplega. L'ordenació dels noms de lloc està orientada de llevant a ponent. Transcriurem els topònims tal com ell els va escriure, sense cap tipus de correcció.

Fotografia Bertran 1 (es Port des Canonge – sa Caseta del Rector)

Topònims:

Es Port d'es Canonge, sa platja d'es Port d'es Canonge, sa Llosa, cala Gata, es Port de Son Bunyola, es torrent de Son Bunyola, sa platja de Son Bunyola, sa punta d'es Carregador de ses Garroves, racó de s'Àguila de banda de llevant, punta de s'Àguila, racó de s'Àguila de banda de ponent, cova d'ets Armaris, cova de na Bernada, escull d'es Cavall Petit, es Cavall Bernat, es Tamarell, escull de sa Sal, sa caseta d'es Rector.

Talassònims:

Pesquera d'es Munt, pesquera de na Catina, pesquera devant d'ets Armaris, pesquera de sa pujada d'es Cavall, pesquera d'es Cavall.

Fotografia Bertran 2 (sa Pedra Blanca – sa Tenassa de Can Sardà)

Topònims:

Sa pedra Blanca, ses Escaletes, escull de sa Galera, es Penyal Gros, sa Galera, punta Galera, s'Olla de sa Mel, punta Grossa, sa tenassa de sa punta Grossa, port de Banyalbufar, escull de sa Barca, escull d'ets Al·lots Petits, escull d'en Lluiset, Segona Penya, Tercera Penya, escull d'ets Al·lots Grans, sa Taula d'es Moro, es Moli, sa punta d'es Pilar, escull d'ets Amoradors, sa Merdera, sa Lleona, ets Amoradors, cova d'es Vell Mari (es Bufador), es racó de na Davica, punta de na Davica, Port d'es Casino, sa Marina [espai delimitat entre el Port des Casino i el racó de na Ferranda], sa cova Gran de sa Marina, racó de na Ferranda, Port d'en s'Hereu, Punta de na Ferranda, Darrera de na Ferranda, sa cova d'en Miano, s'escull d'en Bancalet, torrent d'en Balaguer, sa cova d'en Singla, sa Rabassa, sa Torre p'es Comellar, devant sa Figuera, sa torra de ses Ànimes, racó baix de sa Torra, es Puntarró, escullet d'ets Anfossos, sa tenassa d'es Puntarró, escull de ses Figuerasses, sa fonteta de ses Figuerasses, racó de ses Figuerasses, es penyal d'en Romani, escull d'es penyal d'en Romani, es penyal d'es Llamp, es penyal Pla de de sa Pedra de s'Ase, sa Pedra de s'Ase, port de sa Pedra de s'Ase, esculls de sa Pedra de s'Ase, s'escà d'en Doi, sa cova d'es Carbó, devant es Tamarell, sa tenassa de Ca'n Sardà.

Talassònims:

Pesquera devant sa Galera, pesquera d'es Moli, pesquera d'ets Amoradors, pesquera de sa Torre, pesquera de sa Pedra de s'Ase.

Fotografia Bertran 3 (Torrent de can Cerdà – Racó de s'Algar)

Topònims:

Torrent de ca'n Sardà, sa font de ca'n Sardà, sa platja de s'Algar, es Munt de Pedres, s'escull d'es Garrot, racó de s'Algar.

Talassònims:

Pesquera de s'Algar, pesquera d'es racó de s'Algar.

El recull toponímic de Llorenç Homar

Com ja hem dit al principi d'aquesta comunicació, el recull que presentam forma part d'una recollida més extensa de topònims de la costa, que va des de la Foradada del terme municipal de Deià, fins al Racó de ses Ortigues al terme d'Andratx. Aquesta curolla per la toponímia en va venir per mitjà del professor Joan Miralles i Montserrat, quan jo cursava els estudis per a la Llicenciatura de Filologia Hispànica a la Universitat de les Illes Balears. Ell va aconseguir que, a l'any 1982, el VIIè Col·loqui d'Onomàstica pogués celebrar-se a Palma, més concretament al Monestir de la Real. En aquestes Jornades em meravellà la paraula clara, precisa i greu d'un santanyiner, un pioner de la toponímia costanera de Mallorca, anomenat Cosme Aguiló, quan esmicolava possibles etimologies de diferents topònims, i parlà sobre la recollida de la toponímia marina de Santanyí i ses Salines que havia publicat l'any 1980 a la revista Randa.

A l'any 1985, un cop acabada la llicenciatura, vaig iniciar el procés de recollida dels topònims del tram de costa esmentat. L'etapa de recollida es va perllongar fins a l'any 1990.

Els informadors

Per a la recopilació dels noms de costa del terme de Banyalbufar em vaig servir de la informació aportada per les persones que citaré a continuació. Vénen ordenades alfabèticament pel seu primer llinatge. Havent passat quasi 40 anys des que vaig fer les entrevistes a les persones informants fins a la redacció d'aquesta comunicació, he hagut de cercar i afegir l'any de les seves defuncions. Per tant, entre parèntesis apareixen l'any de naixement, i malauradament, l'any de la seva mort.

- Alorda Mir, Joan, *Morera* (1929-2004). Banyalbufar. De professió agricultor, però de jove va anar embarcat a una barca. M'informà des de la Punta des Cavall fins als Farallons. Entrevista realitzada pel mes de juliol de 1985.
- Cunill Vives, Antoni, *Cunill* (1930-2019). Banyalbufar. Pescador de barca fins a la seva jubilació. M'informà des de la Punta des Cavall fins al Racó de ses Ortigues. Entrevista realitzada pel mes d'agost de 1990.
- Font Albertí, Joan Antoni, *Joan Toni* (1917-1993). Banyalbufar. Majorista de plaça. De jove va feina al camp. M'informà des de la Punta des Cavall fins a la Punta de Son Serralta. Entrevista realitzada pel mes d'agost de 1990.
- Garau Tomàs, Joan, *En Grau* (1921-2010). Esporles. Pescador de barca, habitador del Port des Canonge. M'informà des de l'Hort de sa Cova fins a la Punta

des Cavall. Entrevista realitzada pel mes d'agost de 1985.

- Mir Estarellas, Jaume, *Bunyoler* (1941-2020). Esporles. Cuiner, pescador de canyeta. M'informà des de l'Hort de sa Cova fins al Racó de ses Ortigues. Entrevista realitzada pel mes de juliol 1985.
- Nadal Terrassa, Bartomeu, *Cuiner* (1924-1991). Esporles. Feina al camp, pescador de canyeta. M'informà des de l'Hort de sa Cova fins al Racó de ses Ortigues. Entrevista realitzada pel mes de juliol 1985.
- Ripoll, Damià, *Carabasseta* (1910-1988). Banyalbufar. Jubilat. M'informà de la costa de Banyalbufar i Estellencs. Entrevista realitzada pel mes de juliol 1985.
- Sastre Arbós, Llorenç, Soler, *Tetuan* (1909-2001). Esporles. Picapedrer, pescador de canyeta. M'informà des de l'Hort de sa Cova fins a la Galera. Entrevista realitzada el dia 10 de març de 1986.
- Tomàs Albertí, Antoni, de *can Cerdà* (1905-1990). Banyalbufar. Jubilat. Pescador professional de barca. M'informà de la costa de Banyalbufar i Estellencs. Entrevista realitzada pel mes de juliol 1985.
- Torres Campomar, Rafael, *Ponero* (1914-1999). Esporles. Pescador de canyeta i de barca. M'informà des de l'Hort de sa Cova fins a la Punta des Cavall. Entrevista realitzada pel mes d'agost de 1985.

A més d'aquestes persones, també he tengut informadors ocasionals, diríem anònims, que m'han aportat algun nom de lloc de la costa. A tots els informadors, amb nom i anònims, els vull donar la meua profunda gratitud.

Sobre els informadors vull fer unes notes sobre el coneixement de la costa segons la seva procedència. Així, els informants esporlerins, normalment residents al Port des Canonge, el tram de costa que més coneixença tenen és des de l'Hort de sa Cova (al terme de Valldemossa) fins a la punta des Cavall.

Els banyalbufarins el tram de costa més trepitjat va des de la punta des Cavall fins a la Pera de s'Ase.

Segons l'art de pesca, és a dir, si són pescadors de barca o de canyeta també hi ha una diferència del grau de coneixement de la costa. Els pescadors de canyeta, per regla general, tenen un grau més d'afinitat de la costa que els informants de barca. El motiu és que per accedir a les pesqueres han de trepitjar tota la costa. A més són coneixedors de trams llargs de litoral. Pel que fa als pescadors de canyeta d'Esporles m'informaren des de l'Hort de la Cova fins al Racó de ses Ortigues (al terme d'Andratx). Els pescadors de barca m'informaren de llocs que els serveixen per fitar les seves pesqueres.

Metodologia

El fonament d'aquest treball ha estat l'enquesta oral. La recol·lecció de la informació es va fer sobre fotografies aèries a l'escala 1:3.000, la qual cosa feia possible fixar amb una gran garantia el lloc exacte dels topònims. A alguns informants els havies de situar sobre el terreny en el moment d'observar la fotografia que contemplaven. Per regla general, aviat s'hi situaven.

Amb alguns informadors, a més de l'enquesta sobre la fotografia, també férem anades amb barca per fer possible recaptar la informació in situ.

Extensió i densitat toponímica

El terme de Banyalbufar limita amb la mar a través d'un espai que té uns 8 quilòmetres. Des del Port des Canonge, per la part de llevant, fins al Racó de s'Algar, a la part de ponent.

Els topònims arreplegats en aquest tram de costa arriben a la quantitat de 204. Aquesta quantitat correspon a 168 indrets físics, la qual cosa implica que tenim 36 variants. Per tant, la densitat toponímica de la costa de Banyalbufar, si dividim aquests 168 llocs pels 8 km dóna un resultat de 21 topònims per quilòmetre. Si comptem el nombre de variants, aleshores la densitat puja a 25'5 topònims per quilòmetre.

Si comparem aquesta xifra resultant de 21 topònims/km amb altres reculls de noms de lloc de diferents indrets de la costa de Mallorca, com són els reculls realitzats per Cosme Aguiló (1991: 17) al terme de Felanitx (13'25 top./km.), al municipi de Campos amb una mitjana de 10'22 top./km. (Aguiló 1991: 21), a la costa de Lluçmajor amb una mitjana de 14'20 top./km. (Aguiló 1996: 24), a la costa del terme d'Artà amb un resultat de 13 top./km. (Aguiló 2011: 354), podem assegurar que és alta.

Aquesta abundor toponímica neix sobretot per l'activitat humana que provoquen els dos nuclis de població que es troben al terme municipal: Banyalbufar (poble) i el Port des Canonge. Dos nuclis molts propers a la costa.

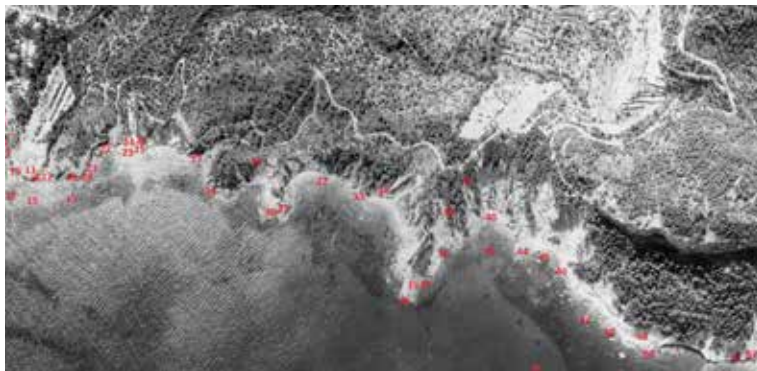
Vull fer una observació sobre la densitat toponímica resultant d'aquest treball. Recordau que hem dit que aquest recull es va arreplegar entre els anys 1985 i 1990. Crec que si haguéssim de fer el recull avui en dia, el nombre de topònims seria molt més baix. Ho dic perquè sense tenir l'aval d'un estudi sobre el tema, però sí que he bromejat (seguint l'argot de pescador) entre persones que avui en dia volten els 40-50 anys d'edat, de Banyalbufar i d'Esportles, aficionades a la pesca o que els agrada caminar per aquests indrets, i he vist que desconeixen bastant dels topònims que surten en aquesta comunicació.

Relació de topònims

En aquest apartat anotarem els noms de lloc que han aportat els informadors. Amb l'ajuda de quatre fotografies de la costa de Banyalbufar on apareixen uns nombres que corresponen als diferents indrets nominats del litoral. Juntament amb cada fotografia, hi ha la llista de topònims amb el nombre corresponent.

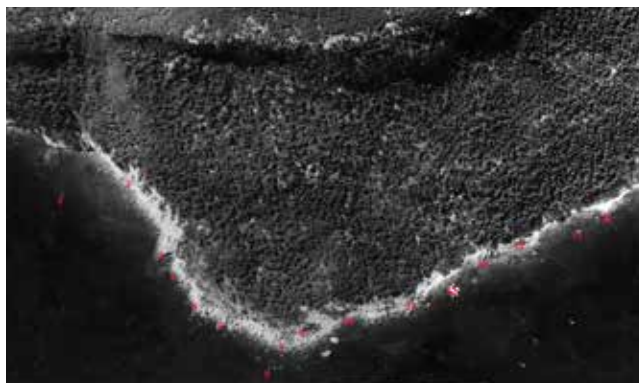
Ja que no ens podem estendre per parlar de cada topònim, és a dir, fer una descripció, anotar la transcripció fonètica de l'informant, explicar detalladament la seva situació, notes històriques, etc., per qüestions de limitació de cada comunicació, per a la redacció dels noms de lloc que apareixen en aquests llistats hem seguit les pautes del document *Transcripció i normativització toponímica. Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears*. Aquest document va ser aprovat per la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans en les reunions plenàries del 13 de maig i de l'1 de juliol de 2016. Quan un indret té més d'una

nominació, l'anotarem. En primer lloc, el nom que consideram més conegut, seguit de l'altre nom, separat per una barra inclinada.

Fotografia 1 (es Port des Canonge – Cova des Armaris)

1. Roca del Bisbe, 2. Platja des Port des Canonge, 3. ses Alcoves, 4. Ca l'Arròs, 5. es Fondalet Petit, 6. la mar Petita, 7. es Fondalet, 8. Raconada des Fondalet, 9. Cova Fresca, 10. Camí de Ronda, 11. Tanca de Son Coll/Tanca de la Mar, 12. Roca Negra/Roca des Caragolins, 13. Llosa d'Enterra/Escull d'Enmig, 14. sa Lloseta/Llosa d'Enfora, 15. en Pelut, 16. Fonteta de sa Tanca/es Clot de s'Aigua des Pescadors, 17. Torrent de Son Coll/Torrent de sa Tanca, 18. Ca la Gata, 19. Roca des Gorrións/Roca des Nius, 20. Pesquera de ca la Gata, 21. Pesquera des Mut, 22. Alcova de Son Bunyola, 23. Platja de Son Bunyola, 24. Torrent de Son Bunyola, 25. Escaleta de Son Bunyola, 26. Vestidor de Son Bunyola, 27. es Carregador de ses Garroves, 28. Punta Roja, 29. Es Pi de ses Senyes, 30. sa Pedrera, 31. Varador des Bot, 32. Platja des Mabres/Platja davant de llevant de s'Àguila, 33. Pesquera des Mabres, 34. es Secret d'en Cerdó, 35. Punta de s'Àguila/es Bec de s'Àguila/s'Àguila, 36. es Sant, 37. es Prim de s'Àguila, 38. es Carregador des Ferro/es Mollet, 39. Baixador de sa Punta de s'Àguila, 40. Racó de s'Àguila/Racó des Ferro/Acapulco, 41. Baixada des Peix Menut, 42. es Peix Menut, 43. Escull des Barco, 44. es Truc, 45. s'Aigua Morta, 46. na Remena, 47. sa Plana/es Dau, 48. s'Arromangada, 49. es Secret des Peix Menut, 50. es Racó, 51. Cova des Armaris/Cova des Coloms/ Cova des Galeró.

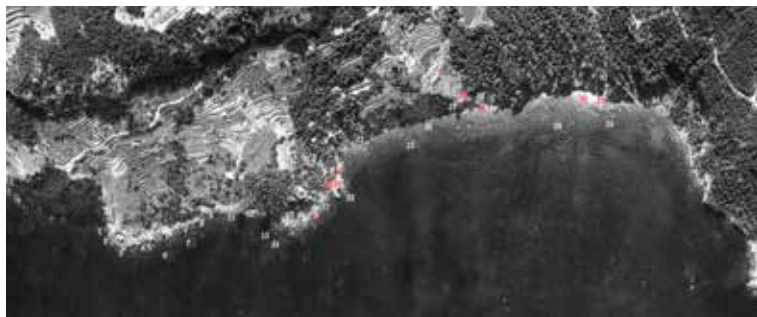
Fotografia 2 (es Armaris – Punta Grossa)

1.es Armaris, 2. Escull des Armaris, 3. Cova de na Bernada/Cova de na Bernarda, 4. s'Enquetja, 5. sa Redona, 6. Pesquera des Cavall, 7. es Cavall/Punta des Cavall, 8. Escull des Cavall, 9. es Secret des Cavall, 10. Racó des Cavall, 11. es Tamarell, 12. es Pa de Figa, 13. es Prim d'en Nofre, 14. Caseta des Rector, 15. es Grum de sa Sal, 16. Pedra Blanca, 17. Escull de sa Galera, 18. Tenassa de s'Escull, 19. ses Escaletes, 20. Penyal Gros, 21. Platja de sa Galera, 22. Tenassa de sa Galera, 23. sa Galera, 24. Tenassa de sa Punta, 25. s'Alcova de sa Galera, 26. Escull davant de ponent de sa punta de sa Galera, 27. Pesquera des Clot, 28. Penyal de sa Bardissa, 29. s'Olla de sa Mel, 30. Punta Grossa.

Fotografia 3 (Tenassa des racó de sa punta Grossa – sa Torreta)

1. Tenassa des racó de sa punta Grossa, 2. Racó de sa punta Grossa, 3. es Clot de ses Dones, 4. Port de Banyalbufar, 5. Escull de sa Barca, 6. s'Arenal/Platja de Banyalbufar, 7. ses Penyes (1a,2a,3a), 8. sa Dutxa de la Mar, 9. Escull des Al-lots Morts, 10. Escull d'en Lluïssat, 11. sa Mareta/es Portet de l'amo en Tomeu des Molí, 12. es Molins, 13. es Cós, 14. sa Taula des Moro/sa Taula des Moros, 15. Tenassa Baix des Cós, 16. Punes des Cós/es Pilar, 17. Cova des Cós, 18. Punta des Cós/Punteta d'en Tomeu, 19. n'Espinosa, 20. Es Portet de l'amo en Tomeu des Molí, 21. Cova des Vell Mari, 22. Punta de na Lleona, 23. Cova Gran, 24. Es Amoradors/es Amaradors/es Corral, 25. na Davica/na Dubica, 26. na Pilar, 27. Escar d'en Butler, 28. Torrent de can Font/Torrent de can Fura, 29. Racó de sa Merdera, 30. sa Troneta, 31. Coves de sa Marina, 32. sa Coveta, 33. Es Portet de l'amo en Sereu, 34. na Ferranda/punta de na Ferranda, 35. es Cocó, 36. Cova d'en Mianos, 37. Racó de na Ferranda, 38. Escull d'en Bancalet, 39. s'Escaló, 40. Pesquera de Baix des Pins, 41. Pesquera des Torrent, 42. Torrent d'en Balaguer/torrent des Monreal, 43. Pesquera d'en Rogelio, 44. Cova des Cingle de can Pico, 45. es Criadero, 46. sa Rabassa, 47. es Pontet, 48. sa Plana, 49. Pesquera des Boc, 50. Baix de sa Torre, 51. sa Torreta/sa Torre, 52. Tenassa de sa Torre, 53. sa Figuera/comellar de sa Torre.

1. es Bufador des Puntarró, 2. es Prim de sa Torreta, 3. es Puntarró, 4. es Secret de Tabac, 5. sa Gratallosa, 6. Tenassa de ses Figuerasses/tenassa de na Blanca/tenassa des Anfossos, 7. Escull de ses Figuerasses, 8. Pesquera des Capellà, 9. s'Escalonada, 10. Ses Figuerasses, 11. es Prim d'en Busquero, 12. Penyal de ses Figuerasses, 13. Escull d'en Romani/escullet d'en Romani, 14. Penyal d'en Romani, 15. Penyal des Llamp, 16. Pedra Plana, 17. es Prim de sa Pedra de s'Ase, 18. Esculls de sa Pera de s'Ase, 19. sa Pera d'Ase/sa Pedra de s'Ase, 20. Escar Gran, 21. Escar d'en Doi, 22. Cova des Carbó/coveta des Carbó, 23. Tenassa d'en Quesso, 24. Pesquera d'en Sabino, 25. Punta d'en Pere Mir, 26. Torrent de can Cerdà, 27. Font de ses Jonqueres, 28. es Tamarell, 29. Penyal des Garrot, 30. Platjola des Munt de Pedres, 31. es Munt de Pedres, 32. Torrent de na Nadala, 33. Tenassa de s'Algar, 34. es Racó de s'Algar/s'Algar.

Classificació dels topònims

Per fer la classificació dels noms de lloc d'aquest apartat m'he guiat pel llibre de l'autor civissenc Enric Ribes i Marí titulat La toponímia de la costa de Sant Antoni de Portmany.

En primer lloc podem fer dos grans grups de topònims, els que contenen elements antroponímics i els que tenen elements descriptius. S'ha de tenir en compte que molts de noms de lloc contenen al mateix temps elements dels dos grups.

1. Topònims antroponímics

Aquests noms de lloc tenen com a element principal un malnom o un motiu familiar o el nom d'una casa i solen anar precedit de l'article personal: *es Secret d'en Cerdó, na Remena, es torrent de can Font, es Portet de l'amo en Sereu, sa cova d'en Mianos, s'escull d'en Bancalet, sa cova des cingle de can Pico, es Prim d'en Busquero, s'escull d'en Romani, es penyal d'en Romani, s'escar d'en Doi, sa tenassa d'en Quesso, es torrent de can Cerdà, es torrent de na Nadala.*

També en trobam formats per un nom de persona o per un llinatge i precedits de l'article personal: *sa cova de na Bernada, es Prim d'en Nofre, s'escull d'en Lluïssert, sa punteta d'en Tomeu, es Portet de l'amo en Tomeu des Moli, na Pilar, s'escar d'en Butler, na Ferranda, es racó de na Ferranda, es torrent d'en Balaguer, sa pesquera d'en Rogelio, sa tenassa de na Blanca, sa pesquera d'en Sabino, sa punta d'en Pere Mir.*

Un altre grup que personalitza el noms de lloc són les pesqueres de canyeta, puntes o roques: *en Pelut, n'Espinosa, sa punta de na Lleona, na Davica*.

2. Topònims descriptius

Aquests noms són els que contenen algun element descriptiu de la costa: un accident geogràfic, un característica o qualitat del terreny, una metàfora, poden fer referència a algun element botànic o zoològic, algun fet sobre pesca i navegació, sobre l'hàbitat.

2.1. Topònims botànics. Són noms que inclouen noms d'espècies vegetals o també els seus fruits: *ca l'Arròs, es Carregador de ses Garroves, es pi de ses Senyes, es Tamarell, , sa pesquera de Baix des Pins, sa Figuera, s'escull de ses Figuerasses, ses Figuerasses, es penyal de ses Figuerasses, sa font de ses Jonqueres, es Tamarell, sa tenassa de s'Algar, s'Algar*.

2.2. Topònims zoològics. Noms que inclouen espècies de fauna, tant terrestre com marina: *sa roca des Gorrións, sa platja des Mabres, sa pesquera des Mabres, sa punta de s'Àguila, es Prim de s'Àguila, es baixador de sa punta de s'Àguila, es Peix Menut, sa baixada des Peix Menut, es Secret des Peix Menut, sa cova des Coloms, es Colgador des Corbs Marins, sa pesquera des Cavall, es Cavall, s'escull des Cavall, es Secret des Cavall, és racó des Cavall, sa cova des Vell Marí, sa punta de na Lleona, sa pesquera des Boc, es Prim de sa Pera de s'Ase, es esculls de sa Pera de s'Ase, sa Pera de s'Ase*.

2.3. Topònims religiosos. Inclouen algun mot de tipus religiós: *es Port des Canonge, sa platja des Port des Canonge, sa roca del Bisbe, es Sant, sa caseta del Rector, sa pesquera des Capellà*.

2.4. Topònims metafòrics. Noms que designen objectes amb alguna semblança amb el topònim o que l'indret, per la seva funció, ens porta a la metàfora: *es Sant, es Bec de s'Àguila, es Armaris, s'escull des Armaris, es Pa de Figa, es Grum de sa Sal, ses Escaletes, sa Galera, s'Olla de sa Mel, sa Dutxa de la Mar, sa Taula des Moro, sa punta de na Lleona, s'Escaló, es Pontet, es Bufador des Puntarró, s'Escalonada*.

2.5. Topònims històrics. S'hi inclouen aquells noms que fan referència a vestigis arqueològics, llocs de vigilància, naufragis, o també algun fet històric ha motivat la creació d'altres topònims: *es Carregador des Ferro, s'escull des Barco, es Molins, sa Torreta, baix de sa Torre, sa tenassa de sa Torre, es Prim de sa Torreta*.

2.6. Topònims de pesca i navegació. En aquest grup s'inclouen topònims que tenen algun element que tenen relació amb aquests dos àmbits esmentats (varadors, ports, molls, pesqueres, senyes, etc.): *es Port des Canonge, ca l'Arròs, ses Alcoves, sa pesquera de ca la Gata, sa pesquera des Mut, s'alcova de Son Bunyola, es varador des Bot, es pi de ses Senyes, sa pesquera des Mabres, sa*

pesquera des Cavall, s'escull de sa Galera, sa platja de sa Galera, s'alcova de sa Galera, sa pesquera des Clot, es Port de Banyalbufar, s'escull de sa Barca, es portet de l'amo en Tomeu des Moli, s'escar d'en Butler, es portet de l'amo en Sereu, sa pesquera de baix des Pins, sa pesquera des Torrent, sa pesquera d'en Rogelio, sa pesquera des Boc, sa pesquera des Capellà, s'escar Gran, s'escar d'en Doi, sa pesquera d'en Sabino.

2.7. Topònims d'hàbitat. En aquesta classe s'hi agrupen els noms de lloc que denoten algun tipus d'activitat humana en general com tipus de construcció, explotació dels recursos naturals, vies d'accés a un lloc, etc.: *es camí de Ronda, sa tanca de Son Coll, ca la Gata, s'escaleta de Son Bunyola, es vestidor de Son Bunyola, es Carregador de ses Garroves, sa Pedrera, es Secret d'en Cerdó, es Carregador des Ferro, es baixador de sa punta de s'Àguila, sa baixada des Peix Menut, es Secret des Peix Menut, es Secret des Cavall, sa caseta del Rec-tor, es Clot de ses Dones, es Molins, es Cós, es Amaradors, es racó de sa Mer-dera, es Criadero, es Secret des Tabac, sa cova des Carbó, es penyal des Garrot*

2.8. Topònims que guarden relació amb alguna qualitat. Són noms que de-signent una qualitat del topònim com pot ser el seu color, el tipus de material, la seva forma, o també es qualifica el lloc amb algun adjectiu que especifica com és: *sa cova Freca, sa roca Negra, sa punta Roja, es Prim de s'Àguila, s'aigua Morta, sa Plana, s'Enquetja, sa Redona, es Prim d'en Nofre, sa pedra Blanca, es penyal Gros, sa punta Grossa, s'Arenal, n'Espinosa, sa cova Gran, sa Plana, es Prim de sa Torreta, sa Gratallosa, es Prim d'en Busquero, es Prim de sa Pera de s'Ase, s'escar Gran.*

2.9. Topònims topogràfics. Són aquells topònims que tenen una part que indica clarament de quin element topogràfic es refereixen. Poden ser entre altres: pun-tes, raconades, ports, platges, coves, esculls, torrents, etc.

2.9.1. Punta: *sa punta Roja, sa punta de s'Àguila, sa punta des Cavall, sa punta Grossa, sa punta des Cós, sa punteta d'en Tomeu, sa punta de na Lleona, sa punta de na Ferranda, es Puntarró, sa punta d'en Pere Mir.*

2.9.2. Platja: *sa platja des Port des Canonge, sa platja de Son Bunyola, sa platja des Mabres, sa platja de sa Galera, sa platja de Banyalbufar, sa platjola des Munt de Pedres.*

2.9.3. Port: *es Port des Canonge, es port de Banyalbufar.*

2.9.4. Racó: *sa raconada des Fondalet, es racó de s'Àguila, es Racó, es racó des Cavall, es racó de sa punta Grossa, es racó de sa Merdera, es racó de na Ferranda.*

2.9.5. Cova: *sa cova Fresca, sa cova des Coloms/sa cova es Armaris/sa cova des Galeró, sa cova de na Bernada, sa cova des Cós, sa cova des Vell Mari, sa cova Gran, ses coves de sa Marina, sa Coveta, sa cova d'en Mianos, sa cova des cingle de Can Pico, sa cova des Carbó.*

2.9.6. Escull: *s'escull des Barco, s'escull des Armaris, s'escull des Cavall, s'escull de sa Galera, s'escull davant de ponent de sa punta de sa Galera, s'escull de sa Barca, s'escull des Al-lots Grans, s'escull d'en Lluïssat, s'escull d'en Bancalet, s'escull de ses Figuerasses, s'escull d'en Romani, es esculls de sa Pera de s'Ase.*

2.9.7. Tenassa: *ses tenasses des Port des Canonge, sa tenassa de s'Escull[de sa Galera], sa tenassa de sa Galera, sa tenassa de sa Punta[de sa Galera], sa tenassa des racó de sa punta Grossa, sa tenassa de Baix des Cós, sa tenassa de sa Torre, sa tenassa de na Blanca, sa tenassa d'en Quesso, sa tenassa de s'Algar.*

2.9.8. Llosa: *sa llosa d'Enterra, sa Lloseta.*

2.9.9. Penyal: *es penyal Gros, es penyal de ses Figuerasses, es penyal d'en Romani, es penyal des Llamp, es penyal des Garrot.*

2.9.10. Roca: *sa roca del Bisbe, sa roca Negra/sa roca des Caragolins, sa roca des Gorrions/sa roca des Nius.*

2.9.11. Torrent: *es torrent de Son Coll, es torrent de Son Bunyola, es torrent de can Font/es torrent de can Fura, es torrent d'en Balaguer/es torrent des Monreal, es torrent de can Cerdà, es torrent de na Nadala.*

2.9.12. Font: *sa fonteta de sa Tanca, sa font de ses Jonqueres.*

Conclusions

Com ja hem assenyalat, la costa de Banyalbufar es pot incloure entre les de més densitat toponímica de l'illa de Mallorca, segons hem vist dels treballs editats del litoral d'altres municipis. Pensam que aquesta densitat ve donada pels nuclis urbans que s'hi troben: eL Port des Canonge i Banyalbufar, així com també els indrets de sa Galera i sa Pera de s'Ase. De totes maneres, els topònims no es distribueixen pel territori d'una forma regular. Hem observat que algunes zones n'estan més o manco atapeïdes, mentre d'altres queden mig buides.

El límit d'una extensió màxima de 15 pàgines per a cada comunicació, establert per l'organització de les Primeres Jornades d'Estudis Locals, ha fet que no ens ha estat possible parlar sobre cada un dels topònims. Per tant, a continuació exposarem, segons la persona informant, algunes variants d'un mateix topònim.

Segons la procedència de la persona entrevistada, banyalbufarina o esporlerina, un mateix indret rep noms diferents. *Sa Lloseta* (per als esporlerins), *tenasses des Port des Canonge* (per als banyalbufarins). *Punta de s'Àguila* (per als esporlerins), *es Bec de s'Àguila* (per als banyalbufarins, no tots).

Segons la persona informant sigui pescador de barca o de canyeta, reben noms distints un mateix indret de la costa. *Sa Rabassa* (pescador de bar-

ca), es *Pontet* (pescador de canyeta). *Llosa d'Enfora* (pescador de barca), *sa Lloseta* (pescador de canyeta i popular).

També segons l'edat de la persona, un mateix lloc pot ser designat de dues maneres diferents. Així tenim el cas del *Racó des Ferro*, per a persones majors, i en canvi, per a la gent jove des Port des Canonge, aquest indret és conegut com a *Acapulco*.

Amb més d'un cas, un mateix indret té diverses denominacions per a persones de la mateixa edat i població, com per exemple: *torrent de can Fura/torrent de can Font*, *tenassa de na Blanca/tenassa de ses Figuerasses*.

Una altra conclusió que he arribat és que els informants banyalbufarins diferencien, a la majoria de casos, un escull d'una tenassa. De manera que segueixen les definicions que el *Diccionari Català Valencià Balear* fa de cada un d'aquests mots. Segons el diccionari, un escull és “Roca que surt a flor d'aigua o molt prop de la superfície de l'aigua, de manera que les embarcacions poden topar-hi”. Els indrets, per posar uns exemples, *l'escull de sa Galera*, *l'escull de ses Figuerasses*, compleixen aquesta definició.

Passa el mateix, amb les *tenasses*. Segons el diccionari una accepció que té la paraula tenassa és la següent: “Porció de roca planera i tot just coberta per l'aigua de la mar o d'un torrent”. Les tenasses aportades pels informadors de Banyalbufar segueixen aquesta definició: *tenassa de na Blanca*, *tenassa d'en Quesso*.

En canvi per als informants d'Esporles tot són esculls, tant si estan a flor d'aigua, com si estan sotaiguats: *escull des Armaris*, *escull des Cavall*.

Una altra diferència entre els informants d'Esporles i els de Banyalbufar és quan han de nomenar una massa de pedra que sobre surt bastant sobre el nivell de la mar. Els esporlerins sempre utilitzen la paraula roca, així tenim els exemples: *roca Negra*, *roca dels Gorrions*.

Els banyalbufarins sempre utilitzen el mot “penyal”, aquí en teniu un grapat d'exemples: *penyal Gros*, *penyal d'en Romani*.

Per als esporlerins el mot penyal és sinònim de penya-segat.

A continuació, volem fer esment de dos topònims, amb les seves variants, molt coneguts de la costa de Banyalbufar, ens referim a *la Cova de na Bernada* i a *sa Pera de s'Ase*.

Sobre aquest tema, la comunicació de Tomàs Vibot presentada a les *Primeres Jornades d'Estudis Locals de Banyalbufar*, celebrades el passat mes de maig, ja espigola com segons quines nominacions, no del tot “genuïnes” van apareixent a diferents publicacions tipus guies d'excursionisme, guies turístiques, d'esbarjo, etc.

Sobre la nominació de la *Cova de na Bernada*, he de dir que la totalitat de gent de Banyalbufar que vaig entrevistar varen esmentar aquesta cova com de na Bernada. Cosa que no puc dir el mateix per a les persones informants del Port des Canonge, i d'Esporles, ja que la majoria em varen esmentar el nom de Cova de na Bernada. Evidentment el nom que ha de prevaler és la nominació que fan els banyalbufarins: *Cova de na Bernada*.

Pel que fa a l'altre topònim *sa Pera de s'Ase*, ja no hi ha tanta unanimitat entre les persones de Banyalbufar alhora de nominar aquest lloc de la costa. Segons els informants banyalbufarins jo diria que un 50% va esmentar sa Pera de s'Ase, i l'altre 50%, sa Pedra de s'Ase. Segons els informants d'Esporles, quan es referiren a aquest topònim, esmentaren sa Pedra de s'Ase. Al meu parer pens que el nom d'aquest indret ha de ser *sa Pera de s'Ase*. La paraula *pera* és la forma antiga de *pedra*.

Bibliografia

- AGUILÓ, C. (1991): *La toponímia de la costa de Felanitx*, Felanitx, Ajuntament.
- (1991): *La toponímia de la costa de Campos*, Campos, Ajuntament.
- (1996): *La toponímia de la costa de Llucmajor*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- (2011): *La toponímia de la costa d'Artà*, Palma, Documenta Balear.
- RIBES, E. (1995): *La toponímia de Sant Antoni de Portmany*, Palma, Institut d'Estudis Balearics. Balear.

1La informació sobre Joan Antoni, així com sobre aspectes del seu recull toponímic, m'ha estat subministrada pel seu fill Salvador Bertran Codina.

Vull agrair l'ajuda que he tengut de Pau Pérez-Villegas en el tractament de les fotografies, tant les de Joan Antoni Bertran, com les que vaig utilitzar jo per fer el recull.

També tot el meu agraïment a Isabel Albertí i a Sebastià Ambrós per les puntualitzacions banyalbufarines que m'han aportat en aquest treball.

SA TALAIETA BANYALBUFAR, UNA EXCURSIÓ PER LA MUNTANYA

Bartomeu HOMAR BESTARD

Jaume CARDELL PERELLÓ

Aquesta breu comunicació sorgeix de la visita que, amb els nostres companys Onofre Rullan Salamanca i Llorenç Homar Bestard, fèrem al lloc de sa Talaieta, dins de la possessió de ses Mosqueres. L'objectiu era verificar l'existència d'un jaciment arqueològic i comprovar-ne la seva inclusió en els catàlegs vigents de patrimoni arqueològic de Mallorca.

Els espais de muntanya sembla que sovint estiguin en un pla secundari per a l'arqueologia, quan en realitat presenten un gran interès per a la comprensió de l'evolució històrica del territori. A l'Estat espanyol, el desenvolupament de l'arqueologia al llarg del segle XX es focalitzà principalment en l'estudi dels espais urbans i no serà fins als últims decennis on l'interès pel món rural guanya força. Tot i això, a Mallorca, les investigacions realitzades a la serra de Tramuntana per arqueòlegs com Waldren, Veny, Ensenyat o Coll, entre d'altres, han transcendit, com no podia ser d'altre manera, l'espai de les muntanyes. Per contra, geògrafs, geòlegs i biòlegs ens han deixat un bon recull científic d'aquest espai. En qualsevol cas, des de l'òptica de l'arqueologia, les zones de muntanya mereixen una major atenció per tal d'omplir els buits sobre la seva història i també els de l'història de Mallorca de la que no es pot deslligar.

Una percepció -creiem bastant estesa- és la del món de la muntanya com un espai natural allunyat del procés d'antropització, allò salvatge per sobre del que és civilitzat, quan en el nostre cas la mà del home hi és ben present en l'evolució de la Serra i de manera especial del terme de Banyalbufar.

Com hem dit, a partir dels anys vuitanta del segle passat l'arqueologia obre les portes a l'estudi dels jaciments com a tals i apareixen les línies d'investigació que es desenvoluparan dins de l'arqueologia del territori o del paisatge. Pren atenció dels investigadors el context on es desenvolupen els assentaments humans. En el context es troba sovint l'explicació física i ideològica que justifica i defineix el jaciment. Aquests nous corrents en l'arqueologia, creiem, han mirat poc cap a la serra de Tramuntana quan a la Serra hi ha una gran quantitat d'elements constructius que cal situar en el seu context, al temps que cal estudiar les seqüències del territori que les ha acollit. Una primera passa, ni de molt l'única, és la protecció d'aquets elements. Sense oblidar que és necessària una mirada més enllà dels límits del jaciment, els catàlegs d'arqueologia poden servir de punt de partida.

Ens referim com a catàlegs a aquells instruments administratius que pretenen inventariar aquells béns, en el nostre cas jaciments arqueològics, que presenten interès científic o monumental per tal de establir mesures de protecció jurídica encaminades a la seva conservació, estudi i/o difusió.

Tres són els catàlegs que habitualment utilitzen per elaborar instruments propis les administracions autonòmiques i locals per tal de preservar i ordenar aquest valuós llegat. D'aquí la nostra preocupació per comprovar si el nostre jaciment tenia alguna entrada en qualsevol d'aquests catàlegs. Com ja hem dit, el jaciment en qüestió era el de sa Talaïeta i els tres catàlegs i la seva relació amb Banyalbufar són els següents.

Per ordre cronològic d'elaboració dels catàlegs, el més antic és *l'Inventario de los monumentos megalíticos y restos prehistóricos y protohistóricos de Mallorca*, IMPP. Aquest, amb el de Menorca, són els primers que es feren a tot l'Estat espanyol. Ambdós, recullen la titànica tasca realitzada per Josep Mascaró Pasarius, qui llistà 1.374 jaciments a l'illa de Mallorca, Cabrera i Dragonera. L'ingent tasca del menorquí es va veure recompensada l'any 1967 amb la publicació per part de la Dirección General de Bellas Artes del llavors Ministerio de Educación y Ciencia d'aquest inventari. El títol de la publicació, *Monumentos prehistóricos y protohistóricos de la isla de Mallorca*. Instrucciones para la defensa de los sitios arqueológicos y científicos, és prou clar amb les seves intencions.

Pel que fa a Banyalbufar, Mascaró identificà quatre jaciments que inscriu al IMPP. Son Valentí (sa Tanca Perra); Son Valentí (s'Era des Moro); Mosqueres, ses (Potada des Cavall); Mosqueres, ses (Racó de Banyalbufar). Ens dona una informació molt esquemàtica. Dels tres primers és la de "Restes prehistòrics" afegint que són de insegura classificació pel seu estat ruïnós o per trobar-se ocults per pedres, terra, vegetació. Pel que fa al de ses Mosqueres (Racó de Banyalbufar) el cataloga com a "Talaïot". Respecte a l'estat de conservació, tampoc és gaire afalagador. Classifica els quatre com "Molt Dolent".

El següent catàleg és la *Carta Arqueològica del Govern Balear*, que a Banyalbufar recull un total de 23 entrades.

Entre aquestes es troben els quatre jaciments de l'IMPP encara que dos d'ells els assenyalava com a *no localitzats*. Són el de sa Tanca Perra de Son Valentí i sa Potada des Cavall a ses Mosqueres. Del primer ens diuen que es tracte d'un topònim desconegut i del segon que "A la zona coneguda com a la Potada des Cavall no s'han trobat indicis de l'existència d'un jaciment arqueològic" (Torres et alii 1993), mentre que el jaciment senyalat com Mosqueres, ses (Racó de Banyalbufar) no té entrada en aquest catàleg. L'únic de Mascaró que realment la Carta inclou és el de s'Era des Moro de Son Valentí i el defineix com a "Restes d'una construcció ciclopi de tipologia indeterminada" (Torres et alii 1993). Tot i així els dona una cronologia del Ferro per les evidències estructurals i islàmic per la presencia de ceràmica d'aquesta època.

Si seguim les cronologies facilitades per la *Carta Arqueològica* a Son Bunyola, el primer dels jaciments hauria de ser el que es troba baix el penyal des Corral Fals. És un abríc/cova utilitzat com a lloc d'enterrament. Encara que, amb reserves, creim del tot justificades, planteja que aquest jaciment pertanyés a l'època del Bronze. De ser així, seria el jaciment més antic de Banyalbufar.

Dos fragments de crani humà localitzats en el lloc evidenciarien la utilització d'aquest espai com a necròpoli. Val a dir que el lloc ha patit espoli d'antuvi. Tomàs Vibot refereix que sota la immensa balma natural coneguda com es Corral Fals, foren tretes a la llum restes d'enterraments humans datats d'aquesta etapa de la història. Entre nombrosos cranis i ossos, destaquen gran quantitat d'estrís i eines habituals com són polseres, una mena d'anells, collars, bocins de corda, punyals d'uns trenta centímetres de llarg, i un nombre considerable d'ossos trepanats –probablement destinats a l'ornamentació–, etc.“ (Vibot 1999: 17). Segons aquest autor part dels materials es troben en mans de particulars i d'altres dipositats al Museu de la Porciúncula.

Dels jaciments de Banyalbufar anteriors a la conquesta romana de l'illa, en destaca es Castellot a Son Valentí. Malgrat el seu mal estat de conservació, es Castellot és un poblat talaiòtic que hauria perdurat en època romana. En superfície es localitzaren materials talaiòtics, però també importacions púniques d'Eivissa i ceràmica romana que ens porta plantejar un ús o freqüentació d'aquest assentament amb una forquilla cronològica des de l'edat del Ferro fins al segle VI dC. Un altre jaciment que tendria els seus orígens en el període talaiòtic és el de ses Cases d'en Jordi a Son Bunyola. El defineix com les restes d'un talaiot circular que al seu voltants es troba abundant ceràmica islàmica. Sens dubte un altre cas de reutilització d'estructures pretèrites per part de cultures posteriors. A l'est de les cases de Son Bunyola, pràcticament a tocar d'aquestes, la *Carta Arqueològica* del Govern Balear, situa un jaciment que, malgrat tenir el seu origen en època talaiòtica, molt probablement en època romana tingué el seu esplendor per continuar funcionant en temps de la dominació islàmica i d'aquesta fins els nostres dies (Merino; Torres 1998: 104). Amb independència de la cultura a la qual es vulgui adscriure, torna ser una evidència de la perduració de l'explotació dels espais més adaptables a l'agricultura per part dels humans.

Un element molt important per a la comprensió dels assentaments humans i la seva evolució és l'aigua. La Carta del Govern Balear inclou les fonts, sistemes hidràulics i molins de Banyalbufar. Tot i no ser exhaustiu, consideram fonamental la inclusió en els inventaris oficials d'aquest valuós i singular patrimoni de Banyalbufar (Carbonero, 1983, 1992; Kirchner 1987, Alberti et alii 1999).

D'aquesta manera, la Carta s'inicia amb el sistema hidràulic de Son Balaguer que contempla a més del qanat el safareig i els marges de regadiu. Segueix amb els sistemes de les cases de Son Valentí, amb dues fonts amb galeria i les corresponents sèquies i terrasses. A aquests dos hem de afegir el de l'Hort de Son Bujosa. Inclou també els sistemes corresponents a les fonts de Can Pico, de sa Marina, de sa Canaleta, de la Reina, de Son Creus, des Garbell, de la Vila, de Son Coll, de l'Hort de la Torre o la de sa Menta. Aquests sistemes hidràulics generalment s'emmarquen com a construccions originàriament islàmiques. Tot i així, l'aigua d'aquestes fonts o sistemes hidràulics, com a recurs de vida, ja va ser utilitzada des de molt abans. D'aquesta manera a Son Balaguer hi ha constància ceràmica que ens acosta a la cultura talaiòtica i a la dominació romana, a més de la islàmica.

D'aquesta mateixa època es consideren els molins de la Cala i el Molí des Cireral alimentats per les fonts de sa Canaleta i de la Reina, fonts que també venen a la carta recollides com jaciments arqueològics amb els codis 6/06 i 6/11 respectivament.

Cap del dos inventaris fan menció al nostre jaciment, al de sa Talaïeta. Serà a la contribució a l'inventari de jaciments que fa l'arqueòleg Javier Aramburu on finalment hi trobarem aquest jaciment.

Aramburu recull al seu inventari de 2004 set jaciments, entre ells, es Castellot de Son Valentí, ses Cases d'en Jordi de Son Bunyola i el que es troba a tocar de ses Cases de Son Bunyola que ja apareixen a la *Carta* del Govern Balear. L'autor en aquest treball i a les revisions que d'aquest en fa, amplia la informació i aporta dibuix dels materials ceràmics observats en superfície, fotografies i en alguns casos croquis del jaciment.

Al Castellot de Son Valentí, hi identifica 3 plataformes esglaonades. Proposa un ús o freqüentació des de el període talaiòtic fins als segles IV-VI, fins i tot posteriors. Com hem dit, és un clar exemple d'espai utilitzat durant molts segles i per diferents cultures. Del de Son Bunyola, ses Cases d'en Jordi, n'aixeca planta i secció del talaiot circular. Per a les cases de Son Bunyola apunta l'existència d'un poblat talaiòtic que hauria tingut una pervivència fins poc després del canvi d'era.

A partir d'aquí, inclou nous jaciments. Sens dubte és una valuosa aportació per a la Prehistòria i la Història Antiga de Banyalbufar.

Els jaciments talaiòtics que relaciona Aramburu són el del Clot de s'Aigua, una plataforma esglaonada igual que el del puig de sa Barca. D'altres, el talaiot circular de ses Mosqueres, els túmul del puig de ses Vinyes o el del Creuer de ses Mosqueres.

Del període talaiòtic amb perduració en època romana enumera el del puig de na Mollà a Planícia. Hi localitza un edifici que per la planta que adjunta l'autor podria ser una cabana. Els materials ens indiquen un funcionament durant el talaiòtic final fins a un moment molt proper a la conquesta de Cecili Metel. De la font des Garbell sols tenim evidències ceràmiques que indiquen un jaciment de mateix període que el del puig de na Mollà o una utilització d'aquesta font en aquest període.

A la possessió de ses Mosqueres, Aramburu identificà fins a vuit jaciments, ja hem referit un dels talaiots i un dels túmuls esglaonats. Pel que fa als jaciments 6/32 es Pi Gros, un poblat amb perduració en època romana i 6/33 ses Mosqueres, un altre talaiot circular, Aramburu es demana si es correspondrien amb els que van ser recollits a l'inventari de Mascaró de 1967 com sa Potada des Cavall, es primer i es Racó de Banyalbufar és segon. En qualsevol cas aquests dos jaciments serien parts d'un poblat talaiòtic que hauria perdurat

en època romana, almenys fins al segle I dC. Altres dos jaciments de ses Mosqueres, en aquets cas adscrits a la tradició romana, són el 6/35 i 6/36 als quals Aramburu, a part del numèric, sols identifica com ses Mosqueres.

D'altres jaciments romans de Banyalbufar els trobam a Son Coll, amb una cronologia de les darreries de la República Romana fins l'Alt Imperi, o el del coll de sa Bastida. És un assentament rural romà del que la seva pervivència podria arribar a finals del segle V, inicis del VI dC.

Arribats aquí i dintre de la possessió de ses Mosqueres relaciona encara dos jaciments més el 6/26 i el 6/27. Ambdós prenen el nom de sa Talaïeta. Un, el 6/27, Aramburu el classifica com un assentament rural islàmic i l'altre es correspon amb el que ha donat peu a aquesta comunicació. Aramburu apunta una plataforma escalonada d'època talaïòtica. Però hi dibuixa una vora púnicaebusitana, fet que es contradiu amb les restes de les estructures existents, encara que molt arrasades. L'explicació que hi dona és la d'un ús esporàdic del lloc.

A la nostra visita observarem en superfície materials ceràmics d'època romana, fins i tot una vora del tipus Hayes 99 que ens acostaria al segle VI dC. Aquesta construcció de planta quadrada lleugerament rectangular (6 x 5 m), amb restes del que podria ser l'accés (pendent de confirmació per una intervenció arqueològica de més abast) ens ha dut a les reflexions que aquí feim. El jaciment és el conjunt i no cada lloc on trobam estructures o ceràmica. El mateix per als sistemes hidràulics. El mateix per Banyalbufar.

Del topònim de sa Talaïeta, aquesta construcció i la seva ubicació, el que diu Jaume Alberti, Ramon Rosselló i Tomàs Vibot: "A l'actualitat designa una part del bosquet que hi ha rere la partió del sementer de na Molinera amb el territori no conrat. Surt documentat el 1752 com la Talaya i el 1834 com la Talaïeta. En ambdós casos s'usa com a fita per determinar arrendaments. És possible que fes qualche tipus de referència a alguna casta de construcció, més aviat atracada a un claper, però que avui dia s'ha perdut" (Alberti et alii 2002).

El paisatge de Banyalbufar és un paisatge d'una forta morfologia agrària, on els seus jaciments en són una part inseparable. Hem de ser conscients que dintre de la realitat d'una illa canviant, cada vegada adquireix més rellevància l'arqueologia per entendre l'evolució que ha sofert aquest els processos de formació de les estructures agràries, que defineixen aquest paratge. Aquesta arqueologia del territori que per a Banyalbufar proposam ha de beure d'altres metodologies si volem arribar a la màxima comprensió de l'evolució d'aquest territori. Per ella sola es quedarà en un recull d'evidències antròpiques pendents de transmetre tot el seu bagatge. Enriquiran els catàlegs però no llegiran tota la seva saba conductora de coneixement.

Per a l'estudi del territori, necessitam incorporar el que ens explica la geografia, l'etnologia, les fonts històriques i la resta de metodologies científiques per abordar l'estudi d'aquest jaciment que és per si sol Banyalbufar. Cal

anar mes enllà d'un pautes d'actuació sobre uns punts disseminats pel terme municipal. És necessari considerar el territori íntegrament com a objecte d'estudi. El nucli urbà, les possessions, els habitatges aïllats no serien aquests o no existirien sense els camps conrats, els espais destinats a la ramaderia i el bosc. També aquí la mar hi és present. Són part d'un tot i per entendre'l no els podem separar. Els jaciments arqueològics formaren part d'un tot que contribuïren a la formació del paisatge actual. No els podem estudiar de forma aïllada. I hem d'entendre Banyalbufar com un jaciment en si mateix.

Això implica un estudi diacrònic de l'evolució del espai que conforma Banyalbufar, analitzant-ne les permanències que s'han perpetuat al llarg dels segles. A bona part del seu territori perviu una forma agrària on les marjades, camins, sistemes de reg, molins... han estat utilitzats durant segles. No ens hem d'equivocar pensant en una invariabilitat del paisatge agrari de Banyalbufar, ha estat i és un element viu, en continu procés de transformació. Els jaciments arqueològics del catàleg en són una bona prova.

Bibliografia

ALBERTÍ, J.; ROSSELLÓ, R.; VIBOT, T. (2002): *Son Valenti, Son Balaguer, Ses Mosqueres. Una Historia un territori*. Conèixer Banyalbufar 3. Associació Cultural Bany-Al- Bahar. Palma.

ALBERTÍ, A. P.; ALBERTÍ, M. (2001): "El patrimoni històric artístic" a: *Banyalbufar i la seva història*. Amics de Banyalbufar, Banyalbufar.

ARAMBURU-ZABALA, J. (2004): *Mallorca arqueològica. Inventario de yacimientos arqueológicos de Mallorca* (Cd-Rom), Consell Insular de Mallorca (revisat 2015, 2018)

CARBONERO, M. A. (1983). "El ma'jil de Banyalbufar (Mallorca)", A: *L'Avenç*, 65, p. 72-75.

-(1992). L'espai de l'aigua. Petita hidràulica tradicional a Mallorca. Consell de Mallorca, Palma.

KIRCHNER, H.; LIURÓ, J. M.; MARTÍ, R., RIERA, M. TORRES, J. M. (1987): "Molins d'origen musulmà a Banyalbufar" a: *Institut d'Estudis Balearics*, 21, Palma, p. 77-86.

MERINO, J.; TORRES, F. (1998): "Banyalbufar a la Prehistòria i a l'Antiguitat" a: *Banyalbufar i la seva història*, Amics de Banyalbufar, Banyalbufar, p. 103-106.

TORRES, F.; MERINO, J.; ESTARELLAS, M. M. (1993): *Cartes Arqueològiques de les Illes Balears. Banyalbufar*. Programa de preservació de jaciments arqueològics. Govern Balear.

VIBOT, T. (1999): *Son Bunyola. Una mar de noms*. Associació Cultural Bany-Al- Bahar, Banyalbufar.

UNA NÒTULA SOBRE EL NUCLI DE POBLACIÓ DE BANYALBUFAR A MITJAN SEGLE XIV

Antoni MAS FORNERS

En l'edat mitjana mallorquina sovint resulta difícil esbrinar si la presència d'edificacions destinades a l'habitatge pot ésser considerat un indicador de la possible existència d'un nucli concentrat de població en un endret determinat. Moltes espesses vegades, com a ubicació d'aquests habitatges s'indica que se situa en una alqueria o (cosa que ja suggereix la presència d'un nucli de població, concentrat o no) en un lloc. Hi ha, tanmateix, diversos mots que, indefectiblement, assenyalen la presència d'un nucli concentrat, com és el cas, tant en llatí com en català, de «població», «pobla» i, part damunt tot, de la «vila». En aqueix text —de fet, una nòtula breu— es para esment, a partir de documentació inèdita, que aquests tres termes («pobla», «populatione», «villa») foren usats per referir-se a Banyalbufar a mitjan segle XIV. Això, a parer nostre, indica que aleshores era percebut com una població més o manco consolidada, tot i que, com solia ser habitual a l'època, també aparega anomenada ben sovint (fins i tot, en el mateix document) amb el qualificatiu de «lloc» («loch»)¹.

Es tracta només de tres documents —ben pocs, però en aqueix cas, significatius ferm— generats sobretot amb relació als conflictes que suscità la jurisdicció que afirmava posseir el senyor de la baronia de Banyalbufar, n'Arnau de Torrelles. Els vàrem espigolar quan investigàvem d'altres qüestions (com els conflictes jurisdiccionals pròpiament dits) mentres trespàvem per la secció de Suplicacions i de protocols notariais de l'Arxiu del Regne de Mallorca. Abracen una cronologia consemblant —el període comprès entre 1351 i 1359—, cosa que els situa en el mateix context. Són aqueixs:

a.- 1351, juliol, calendes, divendres.- Sobre la baronia de Banyalbufar de n'Arnau Torrelles. Referència a la «populatione baronie de Banyalbafar insule Maioricarum iuxta videlicet quendam porticum qui ibi est ante portale maiore cuiusdam capelle ibidem scituate»².

b.- 1351, febrer, 14.- Sobre els conflictes jurisdiccionals a la «baroniam de Banyalbaffar in dicto regno et villas seu loca eiudem». S'hi fa referència al nomenament de sotsbatles a la «villa de Banyalbaffar» i als «homines barranos qui veniunt ad dictam villam turbando dictum Arnaldum». És l'únic document que coneixem en el qual Banyalbufar és considerat una vila, tot i que també hi apareix descrit com el «loco et valle de Banyalbaffar» o el «valle et loco de Banyalbaffar»³.

¹Sobre això, vegeu Mas (2000 i 2011).

²ARM Prot. Not. P-148 f. 37v-39.

³ARM Suplicacions 17 f. 153-156v. Ja donat a conèixer per Albertí-Rosselló 1995: 95-96), tot i que hem consultat directament el document i n'hem ampliat la informació que proporciona.

c.- 1359, agost, 22.- Referència a «los prohòmens e habitants de la pobla de Banyalbufar». Cal parar esment que just després es fa referència a la «cosa pública del dit loch», a «lo dit loch de Banyalbaffar», que hi són mentats «los dits habitants del dit loch de Banyalbaffar» i que el esmentats prohoms també s'autodescriuen com «los sotmeses vostos del loch de Banyalbuffar»⁴.

Ens podríem demanar, i pertoca fer-ho, si aqueixs documents són representatius a bastament o si es tractava d'una descripció amb la qual els escrivans malavejaren a exagerar la descripció de Banyalbufar, tot qualificant-la de població, pobla a o vila en benefici dels seus interessos. Tanmateix, a parer nostre i almanco en aqueix cas, l'aplicació d'aquests qualificatius reflectia la realitat geogràfica que usualment designaven aqueixs mots.

En primer lloc, cal tenir present (vegeu la taula 1) que el terme d'Esporles-Banyalbufar tenia una població molt baixa –amb una densitat inferior a 1 família/morabatí per quilòmetre quadrat— i que l'actual municipi de Banyalbufar només n'ocupava el 25% del total de l'extensió (vegeu la taula II)⁵. Tanmateix, la llista d'homes d'armes dels veïnats del municipi del 1358/1359 (vegeu la taula III), que destria els residents a la vall de Banyalbufar –tot coincidint, bàsicament, amb l'actual població— dels que ho feien a Bunyola de Banyalbufar –la vall de l'actual Son Bunyola— i dels que estaven establits a les valls d'Esporles –que, amb gran mesura, coincidiria amb els termes d'Esporles i Establiments— permet tenir una imatge aproximada de quines devien ser les densitats de poblament.

D'acord amb això, si consideram, sempre de manera estrictament hipotètica, que el nombre d'homes d'armes era consemblant al de famílies, s'extravendria que devers el 62,5% de les llars del municipi residia a la vall de Banyalbufar (30 homes d'armes) i que d'altres sis ho feien a la vall de Bunyola de Banyalbufar (el 12,15%), amb la qual cosa, les de l'actual municipi banyalbufari en farien trenta-sis (el 75% del total). Així, idò, les 12 famílies de les valls d'Esporles només suposarien el 25% de les de tot el municipi. Això permet pensar que la gran majoria de la població residia, a mitjan segle XIV, en l'actual municipi de Banyalbufar i, part damunt tot, a la vall que ocupa el poble.

Una altra qüestió que cal demanar-se és si aleshores un nucli, més o manco concentrat, de devers trenta cases –com seria el cas de la Vall de Banyalbufar— podia ésser considerat una població. Una resposta, clara i llampant, a aqueix interrogant apareix en el document que fa referència la creació de la pobla de la Palomera (1303), no gaire lluny de Banyalbufar, ja'tés que s'hi considerava que la intenció era que la nova pobla a o població tengués de vint a trenta cases («*Et est intentionis nostre quod in dicta populatio deberent esse de viginti us que ad triginta hospitia* », Pascual ; Aguiló 1893-1894: 56).

⁴Hem calculat l'extensió dels municipis a partir d'Urech (1869) atès que es tracta d'una font en què apareix l'extensió d'Establiments –aleshores part d'Esporles i a hores d'ara part del terme de Palma— amb una relativa fiabilitat, atès que sol ésser oferida de manera errònia, tot sobrevalorant-la.

⁵El 1359 els prohoms de Banyalbufar afirmaven que la població havia minvat molt per mor de la pesta negra (Alberti-Rosselló 1995: 95-96).

Vol dir això que Banyalbufar era aleshores el nucli de població concentrat del terme? Potser —i deim només potser— va ser el nucli que subsistí com a tal després de la pesta negra i a la minva de poblament baixmedieval (vegeu la taula I), perquè en el document estudiat pel dr. Plàcid Pastor en aquest mateix volum hi apareix una referència a un procés judicial del 1339 en què un home va ser condemnat que «corregués per la pobla o vila de Sporlas ab assots». Posteriorment, ja no en coneixem cap dada pus i ja sabem que, el 1595, en Joan Binimelis afirmava, amb relació a la parròquia d'Esporles que «És esta iglésia rural e deserta. La sua població és de les sues alqueries e rafals»⁶.

TAULES

Taula I

Banyalbufar-Esporles	1336	1343	1350	1364
Nombre de morabatins	79	63	54	57
Evolució	100	79,747	68,354	72,152
Densitat (morabatins/Km2)	1,1	0,9	0,8	0,8

Font: López (1989), Sevillano (1974) i Urech (1869)

Taula II

MUNICIPI	EXTENSIÓ	%
Banyalbufar	1781,82	25,5
Esporles	3522,61	50,5
Establiments	1673,31	24,0
Esporles i Establiments	5195,92	74,5
TOTAL	6977,74	100

Font: López (1989), Sevillano (1974) i Urech (1869)

Taula III

HOMES D'ARMES D'ESPORLES I BANYALBUFAR (1358/1359)

Endret	núm.	%	DENSITAT/Km2
Val de Banyalbaffar	30	62,5	
Buyola e de Banyalbaffar	6	12,5	
TOTAL BANYALBUFAR	36	75,0	1,41
vayls d'(E)sporl(e)s	12	25,0	0,16
TOTAL ABSOLUT	48	100,0	0,694

Font: Miralles (1997) i Urech (1869)

Bibliografia

ALBERTÍ, J. ; ROSSELLÓ, R. (1995): *Història de Banyalbufar. Segles XIII-XVI*, Palma.

ALBERTÍ, J. ; ROSSELLÓ, R. (1996): *Història d'Esporles, segles XIII-XVI*, Palma.

LÓPEZ, J.F. (1989): *La riqueza de mallorca al segle XIV (Evolució i tendències econòmiques)*, Mallorca.

MAS, A, (2000): «Les Ordinacions d'en Jaume II i la seva aplicació a Petra. Una aproximació des de la perspectiva de la història agrària», ANDREU, J. : *L'Ordinació de Petra, any 1300. Teoria i realitat*, Mallorca, p. 229-272.

MAS, A, (2011): *El procés d'evolució urbana de la vila de Santa Margalida: de l'edat mitjana fins a l'actualitat*, Mallorca).

MOLL, J. (2014): *Joan Binimelis: Descripció particular de l'illa de Mallorca e viles, València*.

MIRALLES, J. (1997): *Corpus d'antropònims mallorquins del segle XIV*, Barcelona.

PASCUAL, E ; AGUILÓ, E. DE K. (1893-1894): «notícias y documentos del siglo XIII. Población y hospital de la Palomera», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, Tom V, pàg. 54-57.

SEVILLANO, F. (1974): «La demografía de Mallorca a través del impuesto del morabatí: siglos XIV, XV i XVI», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, XXXIV, Mallorca, p. 233-273.

URECH, C. (1869): *Estudios sobre la riqueza territorial de las Islas Baleares dedicados a las Cortes Constituyentes*, Palma.

⁶Vegeu la transcripció sencera del text a Moll (2014: 588). Sobre aqueix fet, vegeu també Albertí-Rosselló (1996).

CRIMS COMESOS I CÀSTIGS IMPOSATS A LA BARONIA DE BANYALBUFAR (S. XIV). UN PLET JURISDICCIONAL

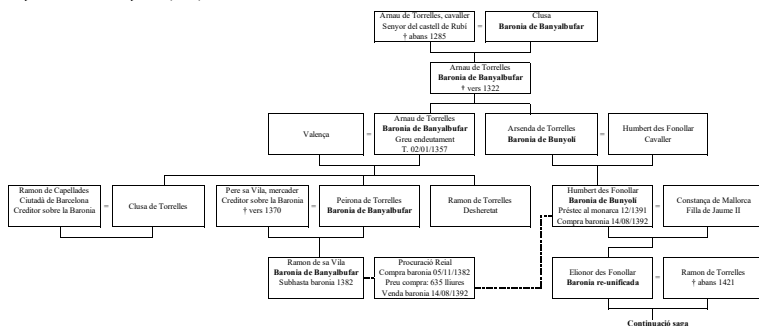
Plàcid PÉREZ I PASTOR

Ramon Berenguer d'Àger fou un dels cavallers catalans que participà en la conquesta de Mallorca, l'any 1229, formant part de la host del rei Jaume I¹. Com la resta dels magnats principals, fou recompensat per la seva col·laboració i l'esforç realitzat i, en conseqüència, obtingué una part del botí immoble en el Repartiment global de l'Illa. A més d'algunes cases a l'interior de la Ciutat, dos molins a la síquia de Canet i qualche alqueria a Marratxí, el gruix de les terres que li foren adjudicades estaven conformades per les valls de Banyalbufar, Bunyolí i Superna, avui situades a cavall entre els municipis de Banyalbufar, Puigpunyent, Esporles i Ciutat. El conjunt d'aqueixes terres rebé, en endavant, la denominació de Baronia de Banyalbufar.

La Baronia en el segle XIV

A finals del segle XIII, la baronia de Banyalbufar pertanyia al cavaller Arnau de Torrelles, qui la cedí en herència al seu fill Arnau². Aquest Arnau degué morir a finals del primer quart del segle XIV. En el seu testament, probablement adjudicà una part dels territoris, bàsicament les valls de Bunyolí i Superna, a la seva filla Arsenda. Aqueixa segregació territorial passà a nomenar-se Baronia de Bunyolí. Per tant, a partir d'aleshores, la baronia de Banyalbufar quedà dividida en dues:

Genealogia de la família Torrelles-des Fonollar
Senyors de la baronia de Banyalbufar (s. XIV)

¹Es fan servir les sigles següents: AH = Arxiu del Regne de Mallorca, secció Arxiu Històric; ECR = Arxiu del Regne de Mallorca, secció Escrivania de Cartes Reials; LR = Arxiu del Regne de Mallorca, secció Lletres Reials; S = Arxiu del Regne de Mallorca, secció Suplicacions.

²Per a la successió de la baronia, vegeu Valero, G.; Albertí 2000: 44-51.

1) La baronia de Bunyolí, inicialment d'Arsenda de Torrelles, qui segurament l'aportà com a dot en contreure matrimoni amb el cavaller Humbert des Fonollar. Aquest Humbert, qui fou vice-gerent del governador Arnau d'Erill l'any 1344 (AH-5), la transmeté al seu fill Humbertí, casat amb Constança de Mallorca, filla natural del rei Jaume II. La parella no tingué descendència masculina i, en conseqüència, la baronia fou heretada per la filla Elionor. Aquesta era maridada amb el cavaller Ramon de Torrelles, possiblement descendent – net o nebot-net- de l'Arnau de Torrelles més amunt esmentat.

2) La baronia de Banyalbufar pròpiament dita, d'Arnau de Torrelles, qui la deixà en testament al fill, també anomenat Arnau, juntament amb el castell de Rubí (Vallès Occidental). Aquest darrer baró hagué de passar greus penúries econòmiques i amargues decepcions familiars, probablement relacionades³ amb la reincorporació de la Corona de Mallorca a la d'Aragó (1343-1349). Estant a Rubí, el seu fill Ramon no tan sols el desobeí, sinó que l'atacà violentament amb les armes a la mà, li ocasionà ferides gravíssimes i, finalment, li prengué el castell. D'altra banda, Jaume III també intentà apoderar-se la baronia de Banyalbufar, i li prengué les escriptures acreditatives de possessió. Com a conseqüència d'aquests i altres fets, Arnau s'hagué d'endeutar fins a les celles i es veié obligat a empenyorar la baronia, carregant-la amb onerosos censals. Ja sigui per descurança o per insensatesa, la transacció creditícia es va fer sense obtenir prèviament la llicència del monarca, essent que es trobava sota feu reial. En conseqüència, inicialment la baronia va ser decomissada per la Procuració reial i posteriorment retornada a Arnau de Torrelles, prèvia transacció amistosa amb Pere el Cerimoniós. Arnau de Torrelles feu testament el 2 de gener del 1357, en el que desheretà completament el seu fill Ramon, deixant-li tan sols cinc sous testimonials. Instituí hereva vitalícia sa muller Valença i, en morir aquesta, la filla Peirona i la filla Cluseta, per aquest ordre substitutori. Valença assumirà la direcció de la baronia tot seguit i donarà certa estabilitat a la cúria baronial, en dotar-la d'un jutge i un escrivà permanents. La continuadora de la nissaga serà sa filla Peirona, casada amb el mercader ciutadà Pere sa Vila. En morir Pere sa Vila, vers 1370, la baronia passà a ser gestionada per la vídua i, després, pel donzell Ramon, llur fill i hereu. Quan tan sols comptava 20 anys, aclaparat pels deutes, es veié obligat a lliurar la baronia en subhasta pública. Un cop adjudicada la subhasta, el Procurador reial Ferrer Gilabert retingué la fadiga en nom del monarca i annexionà la baronia a la hisenda reial, pagant les 653 lliures que oferia el major donant. La transacció es formalitzà el 5 de novembre del 1382. Nou anys més tard, Joan I el Caçador la vengué a l'esmentat Humbert des Fonollar, en paga d'un préstec de 2.000 florins d'or que aquest li havia fet (LR-42: 297). Humbert aconseguia, així, reunificar la baronia de Banyalbufar.

³Encarregà 140 lliures i 8 sous anuals a Pere sa Vila, mercader i ciutadà, i altres 57 lliures a Ramon de Capellades, ciutadà de Barcelona, ambdós gendres seus, sobre la baronia (S-18: 75; i RP-3453: 40r).

Les tensions jurisdiccionals

Una de les característiques del feudalisme consisteix en la fragmentació dels poders de l'estat i llur privatització a mans de senyors particulars. Un d'aquests poders fragmentats era la jurisdicció, que consisteix en la facultat d'administrar justícia dins els dominis respectius. La jurisdicció podia ser criminal o civil. La justícia criminal permetia jutjar casos en què s'arribaven a imposar penes de mort, d'exili i d'efusió de sang i mutilació de membres. La jurisdicció civil possibilitava jutjar la resta dels delictes, considerats menors, que només comportaven penes pecuniàries. Aqueixa distinció s'accentua amb la recepció del dret comú, al llarg del segle XIII⁴, que distingeix clarament entre mer i mixt imperi per diferenciar el domini menor senyorial del domini superior del rei (Cuadrada 1989).

Com a conseqüència del Repartiment, els magnats pretenien posseir la jurisdicció civil i criminal sobre llurs senyorius. Però, en tot cas, aquella situació durà poc temps. El monarca i els seus assessors aviat prengueren la iniciativa, en reglamentar mitjançant la Carta de Franquesa (1230) determinats aspectes d'aqueixa facultat i altres qüestions relatives a les garanties processals (Cateura 1997: 72). Poc després, el conveni del 1231 de creació del Veguer⁵ i l'acord del 1241 entre l'infant Pere i Nunó Sanç (Santamaria 1970: 45) rebaixaren sensiblement les competències de les jurisdiccions senyorials.

Aquells convenis disposaren que totes les causes civils i criminals interposades pels habitants de la Ciutat i el seu terme havien de ser jutjades i sentenciades pel Veguer, fos quina fos la porció senyorial a la qual pertanyés el transgressor. Se n'exceptuaven aquells plets civils relatius a honors i possessions situats a la resta de la part forana. També havien de ser necessàriament jutjats a la cúria del Veguer els crims comesos a qualsevol lloc de la part forana que impliquessin l'aplicació de penes corporals. En aquest sentit, el criteri per a la determinació del jutge competent era el domicili del delinqüent i el lloc de la comissió del delictes. El domicili de la víctima no es tenia en consideració (Planas 1998: 21). Si el delinqüent habitava a una vila de porció reial, l'execució de la sentència, si se'n seguia la mort o la mutilació de membres, s'havia de complir a la parròquia on s'havia produït el crim. En canvi, si habitava a una vila de jurisdicció senyorial, l'execució tenia lloc a la Ciutat, per tal d'evitar conflictes (Planas 1998: 30).

En canvi, la vista dels plets criminals que no requerien pena corporal, i la dels plets civils relatius a deutes, possessions immobles i qualssevol altres, corresponia als titulars dels senyorius on es trobava situada la possessió (Pérez

⁴A Mallorca, la recepció oficial del *Ius Commune* es produí l'any 1300 (Planas, 2003: 23).

⁵Per a la institució del Veguer, tant a la Corona d'Aragó en general com del regne de Mallorca en particular, vegeu: Bover 1864: 206; Cateura 1985; Cuadrada 1989; García 2008; Lalinde 1990: 78-79; Planas 1995; 1998; i 2002; Sabaté 1995; 1996; i 1997; Santamaria 1970: 45-47; i 1990; Sastre 2014: 74; Tatjer 2003; Vinyoles 1990.

Martínez, doc. 77). Dit d'una altra manera, els senyors tenien les competències civils i criminals menors en el conjunt dels seus territoris i sobre els seus habitants. Aqueixes atribucions es reduïen a la imposició de multes per treure armes, furt domèstics i qüestions relacionades amb la terra i la producció agrícola i ramadera. En exercici d'aqueixa jurisdicció, el senyor del feu podia detenir els malfactors d'aquests delictes en els seus territoris, empresonar-los i processar-los mitjançant un jutge propi d'acord amb el costum i el dret, així com cobrar les penes pecuniàries imposades, sempre que fossin moderades. També podia deixar l'inculpat en llibertat sota fiança, o bé donar-lo a *manlleuta*: deixar-lo en mans d'una tercera persona qui se'n feia responsable, sota jurament de que es presentaria a la cort en ser-ne requerit (Sales; Reixach 2022: 48).

Pel que fa a la resta de les infraccions de tipus criminal, únicament tenia poder per capturar els malfactors i delinqüents de crims comesos en les seves terres, detenir-los, empresonar-los, i remetre'ls encadenats el més aviat possible a la cúria reial per ser jutjats. En quedava exclosa qualsevol qüestió que requerís l'emissió d'un decret, com són el nomenament de tutories i curadories i els retiments de comptes consegüents (Pérez 2024: 38-40). En definitiva, idò, la jurisdicció civil i criminal baixa es trobava compartimentada en circumscripcions territorials estanques, de manera que les competències d'un senyor –el rei inclòs– acabaven allà on començava el domini territorial d'un altre senyor.

A partir del darrer quart del segle XIII, els juristes comencen a reivindicar una jurisdicció general del monarca sobre tots els seus territoris, argumentant que totes les coses que són dins el reialme pertanyen al rei i, conseqüentment, el monarca gaudeix del mer imperi sobre tots els seus homes (Santamaría 1984: 732; Sabaté 2010: 278). Aquest era un concepte totalment nou, que es traduirà en l'expansió gradual de la jurisdicció reial sobre tots els territoris de la Corona, en detriment de les jurisdiccions senyorials.

Probablement, el primer intent d'intromissió es produeix als voltants del 1301, amb la creació de la figura del Veguer de Fora per part de Jaume II de Mallorca (Santamaría 1984: 744; Planas 1998: 21). Aquest oficial de nova creació assumirà gran part de les competències del Veguer de la Ciutat, pel que fa als delictes comesos a les parròquies foranes, exceptuat el terme de la Ciutat. Però, molt especialment, se li encomana que de tant en tant vagi per les parròquies de les baronies i cabdalies per vigilar i comprovar que els batles respectius administren justícia de forma correcta i, en cas contrari, pugui exercir-la pel seu compte. ⁶Encara més se'l faculta per punir tots els estrangers⁷ i els barranis que delinqueixin en múltiples senyories⁸.

⁶«E que als uns dies deien anar per les capdalies per veer si fan dretura, e si no.u fahien que facen manament als batles que ho facen o que ells o facen com farà a ffer en defalliment dels capdals e de lurs batles» (Planas 1995: 79, apèndix I). Més endavant serà obligat a recórrer l'Illa tres cops l'any, acompanyat de l'assessor i l'escrivà (ARM. AH-1924: 12, s/d). I es definiran més clarament les competències del Veguer de fora en relació als batles de les viles, especialment pel que fa al port d'armes i a les jurisdiccions civils i criminals (ARM. Còdex núm. 43: 74, s/d).

⁷Barrani és qualsevol persona que no està domiciliada ni té possessions en el lloc on delinqueix (AH-444: 254r).

⁸«E que.l veguer de flora se entrameta deffora per tota la illa de punir los strangers e los barranis e de deffendre e de punir tota aquells qui d.una capdalia en altra forfaran» (Planas 1995: 79, apèndix I).

En virtut d'aqueixes atribucions, el Veguer de Fora comença a intervenir en la jurisdicció de les baronies senyorials, sovint delegant la seva funció en els batles reials de les viles. És per aquest motiu que, a partir d'aleshores, cada cop són més habituals les denúncies per la intrusió dels batles, veguers i altres oficials reials en els territoris situats sota jurisdicció dels senyors. Sovint, els conflictes es resolgueren mitjançant un acord entre les parts; però, en altres ocasions, es dirimiren per la via judicial, mitjançant plets i litigis on els juristes hagueren d'afinar els seus arguments per defensar els interessos de cadascuna de les parts. En línies generals, a mesura que avança el temps, el rei aconseguí refermar la seva autoritat front al poder dels senyors, que va retrocedint davant la força creixent del monarca.

Les cúries senyorials de Banyalbufar i Bunyolí

L'exercici de la jurisdicció privativa era materialitzada pels posseïdors dels senyorius mitjançant llurs pròpies cúries, que solien comptar amb un nombre reduït d'oficials assalariats. Qualsevol acusació, querella o demanda era formulada a la cúria senyorial, o directament al senyor, o al seu batle i procurador. La instrucció dels processos en territoris senyorials corresponia als batles respectius, assessorats pels escrivans. I eren els propis senyors o els seus oficials qui dictaven sentència, sovint orientats i aconsellats pel jutge baronial⁹. Les sentències de les cúries dels magnats eren apel·lables, en primera instància, davant un jutge lletrat delegat pel senyor. Les segones apel·lacions corresponien sempre al governador general del regne (Santamària 1990: 530; Planas 1998: 35; i 2003: 131).

Durant el primer quart del segle XIV, en temps del baró Arnau de Torrelles, la baronia de Banyalbufar estava dotada d'un batle propi, que actuava sovint com a procurador del senyor, un jutge, un escrivà i un saig. En cas de necessitat, el batle nomenava un lloctinent seu a Marratxí o la vall de Superna. En dividir-se en dues, l'aparell jurídic de Banyalbufar continuà igual que abans, però el de la baronia de Bunyolí quedà reduïda a un sol jutge i un batle, que se servia d'un lloctinent a Superna, quan calia.

Plets jurisdiccionals previs

La situació a les baronies de Banyalbufar i de Bunyolí no era distinta a la dels altres feus nobiliaris mallorquins. També aquí, els senyors baronials pretenien gaudir de jurisdicció sobre els seus territoris i llurs habitants, mentre que el Veguer de Fora i altres oficials reials posaven en dubte aquestes atribucions, i defensaven el dret a nomenar un batle que els representés en aquests territoris.

⁹Foren jutges de la baronia Pere Arnau, al manco entre 1306-1314; i Bartomeu Martí, 1374-1375.

La baronia de Banyalbufar

En el treball sobre la conquesta i colonització de Mallorca (Pérez 2022: 212), ja vaig explicar com, a finals del 1347, el donzell Arnau de Torrelles, senyor de la baronia de Banyalbufar, exposà al nou monarca, Pere el Cerimoniós, que ell i els seus predecessors havien exercit la jurisdicció civil i criminal alta i baixa en aquella vall, pacíficament i quieta, des de temps immemorial, i que el rei no hi tenia cap més jurisdicció sinó el coneixement de les causes i punició dels crims perpetrats pels barranis. En conseqüència, al·legava que mai no hi havia hagut batle ni sots-batle reial qui administràs justícia en els territoris de la baronia; i, no obstant això, el governador intentava nomenar un batle amb certa jurisdicció sobre la vila. Finalment s'arribà a una solució de compromís, de manera que se'n nomenà un de comú, que unificava les competències del monarca i de la baronia (AH-444: 232; Planas 1998: 32).

Malgrat l'acord, aqueixa pràctica va ser temporal i de curta durada. El 1350, el baró Arnau de Torrelles tornava protestar perquè el governador havia nomenat un sots-batle a la vila de Banyalbufar, per jutjar els barranis. Pretenia que els seus predecessors sempre havien tingut cúria a la baronia, mitjançant la qual exercien la jurisdicció civil i criminal sobre els habitants i qualssevol delinqüents de la vall, als quals condemnaren a penes tant pecuniàries com corporals. El procurador fiscal, en canvi, al·legava que tots els habitants de Banyalbufar eren vassalls solius del monarca, al qual prestaven homenatge i sagrament de fidelitat com a senyor directe de tot el regne. Per tant, només al monarca competia l'omnímoda jurisdicció civil i criminal. Així és que —afirmava— els barons de Banyalbufar únicament gaudien de la jurisdicció civil; i, si en algun moment havien exercit la criminal, havia estat per extra-limitació i usurpació del dret reial o per deixadesa i tolerància dels seus oficials. En conseqüència, el monarca tenia tot el dret de col·locar batles o sots-batles per conèixer i jutjar les causes criminals, tant dels habitants de Banyalbufar com dels barranis (S-17: 153r).

L'any 1365, els nous senyors baronials, Pere sa Vila i sa muller Peirona, tornen reclamar la jurisdicció omnímoda, en reclamar el dret a imposar, absoldre, compondre i percebre en el seu territori bans per joc, treta d'armes, tala de bestiar i altres motius, tant si l'infractor és habitant com barrani (LR-25: 69r). I, quinze anys més tard, el baró Ramon sa Vila insistia que el Procurador reial pretenia posar batle i escriuà reials en aquells territoris, contra ús antic i en detriment de les competències baronials (LR-31: 143r).

La baronia de Bunyolí

Pel que fa a la baronia de Bunyolí, l'any 1337 el baró Humbert des Fonollar havia protestat al rei perquè el Veguer de Fora havia intervingut en un plet civil per qüestió de fites entre possessions, envaint les seves atribucions. El rei encomanà al propi Veguer que investigués la qüestió, però no es coneix cap actuació posterior (LR-34: 200r bis).

Anys després, el mateix baró reclamà novament al rei perquè el Veguer de Fora intervenia en alguns excessos comesos en aquells llocs, conculcant la seva jurisdicció. El seu fill Humbertó es torna a dirigir al rei, l'any 1350, queixant-se perquè, feia poc, un serf havia delinquit dins el seu territori i, quan el seu batle intentà iniciar la inquisició per aclarir els fets, el Veguer de Fora obligà el batle que li transferís el procés incoat, “amb gran dany i perjudici de la jurisdicció baronial”. El rei ordenà que s’instruís l’expedient corresponent per tal de procedir en justícia, però tampoc en sabem els resultats (LR-14: 121v).

El 1367, Humbertó acudeix novament al monarca protestant perquè el Veguer de Fora ha detingut un captiu turc dins el seu territori, acusat d’haver nafrat son senyor, i ha iniciat pel seu compte les indagacions per aclarir el fet. En aquesta ocasió, el lloctinent del governador, oïdes les parts i atès el parer del seu assessor, Arnau des Mur, determina que la jurisdicció correspon al rei i no a la baronia, sense argumentar-ho (LR-34: 200r).

El procés de 1386: les proves

Noves reclamacions efectuades per Humbert des Fonollar prop del monarca, els anys 1381 i 1384, acaben per originar un plet que té el seu inici a finals de juliol del 1386. El vice-governador Francesc sa Garriga cita, d’una banda, el procurador fiscal, Bartomeu Martí; i, de l’altra, el senyor de la baronia, perquè exhibeixin els actes i les raons que els assisteixen. Tant una part com l’altra, centren els esforços a demostrar els precedents en l’ús de la jurisdicció, que serviran per demostrar llurs drets i justificar-ne la continuïtat. És de suposar, per tant, que ambdós s’afanyen en escorcollar exhaustivament els arxius propis, a fi d’arreplegar el màxim de documents. El dissabte, 3 d’agost, comença la deposició de proves arxivístiques i documentals (LR-34: 182r-201r), que consisteix en la presentació de sengles relacions, escrites íntegrament en català, on es resumeixen les actuacions empreses per cada jurisdicció¹⁰.

L’advocat baronial, Pere de Carrera, aporta l’extracte de 92 actes d’exercici de la jurisdicció civil i criminal efectuats en els territoris que integren la baronia de Banyalbufar. Bona part d’ells es remunten als anys en els que la senyoria pertanyia als Torrelles (1302-1326). La resta correspon a delictes perpetrats exclusivament a la baronia de Bunyolí, pròpia d’Humbert des Fonollar; és a dir, a les valls de Bunyolí i Superna. La relació inclou denúncies i clams per desembainar armes, provocar bregues, proferir insults, amenaces i injúries, infligir nafres, cops, ferides i estirades de barba, perpetrar homicidis i assassinats, desflorar donzelles, ajudar a bandejats, defraudar els delmers, calar foc, tallar arbres, llançar pedres, sostreure bestiar, violentar habitatges, o furtar diners, roba, queviures, aviram i bestiar. El baró, no tan sols havia efectuat les enquestes i els interrogatoris, i instruït els expedients, sinó que també havia imposat bans, penes i multes pecuniàries als malfactors, sense arribar a la mutilació, al vessament de sang, ni al desterro de l’illa. Les competències s’haurien exercit tant sobre els habitants propis, cristians o esclaus, com sobre els barra-nis.

La procuració fiscal, en canvi, tan sols presenta el resum de 10 actuacions dutes a terme pels oficials reials, datades majoritàriament entre els anys 1337 i 1367; coincidint, doncs, amb la dècada final de la Corona de Mallorca i el principi del regnat de Pere el Cerimoniós. S'hi detallen processos per nafres, violacions, meses de foc, furts, robatoris, invasió d'habitatges i mort de bestiar, comesos per delinqüents forans a la baronia, com a conseqüència dels quals foren turmentats, assotats, amputats, desterrats o, fins i tot, penjats.

Una vegada exposades totes les proves, el vice-governador valora que no són concloents, i ordena al Veguer continuar les diligències. Tot i que no hi ha sentència alguna, al capdavall les autoritats reials aconsegueixen introduir recels i sospites raonables al lliure exercici de la jurisdicció per part del baró, i no hi ha dubte que el seu poder quedà debilitat com a resultat d'aquest plet. Encara l'any 1583, el baró Pere de Pacs continuava esgrimint aquella relació de delictes per seguir reivindicant el mixt imperi (ECR-752: 169).

BIBLIOGRAFIA

BOVER, J. Ma. (1864): *Noticias histórico-topográficas de la isla de Mallorca. Estadística general de ella y periodos memorables de su historia*, Palma, Imprenta de D. Felipe Guasp y Barberi.

CATEURA, P. (1985): «La administración de justicia en la Ciudad de Mallorca en la época de Pedro el Ceremonioso», *En la España Medieval*, num. 7, p. 1301-1320.

CATEURA, P. (1997): «Las cuentas de la colonización feudal (Mallorca, 1231-1245)», *En la España Medieval*, núm. 20, p. 57-141.

CUADRADA, C. (1989): «Sobre el mer i mixt imperi als senyorius feudals de la Catalunya Vella (Segle XIV)», *Mayurqa*, núm. 22/1, p. 199-211.

GARCÍA, R. (2008): *La Vegueria com a govern local intermedi a Catalunya: encaix constitucional de la seva regulació estatutària*, Barcelona, Institut d'Estudis Autonòmics.

LALINDE, J. (1990): «El desarrollo político e institucional del reino privativo de Mallorca e islas adyacentes (1230-1349)», dins *XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*. Ponències, Palma, Institut d'Estudis Balearics, p. 63-88.

MONTAGUT, T. (1992): «La recepción del derecho feudal común en Cataluña I (1211-1330). (La alienación del feudo sin el consentimiento del Señor)», *Glossae. Revista de Historia del Derecho Europeo*, núm. 4, p. 9-145.

PÉREZ, P. (2022): *Conquesta i repartiment de Mallorca. Els inicis de la colonització (1230-1256)*, Pollença, El Gall Editor.

PÉREZ, P. (2024): *Organització de la defensa a Mallorca. Cavalls armats, cavalleries territorials i feus de borsa (1232-1350)*, Pollença, El Gall Editor.

PÉREZ MARTÍNEZ, L. (1977): «Corpus Documenta Balear. Reinado de Jaime I», *Fontes Rerum Balearium*, núm. 1.

PLANAS, A. (1995): «El Veguer de Fora (1301-1450)», *BSAL*, núm. 51, p. 45-88.

PLANAS, A. (1998): *El proceso penal en el reino de Mallorca*, Palma, Miquel Font editor.

PLANAS, A. (2002): «Los asesores de los vegueres y el baile de Mallorca (Ss. XIII-XVIII)», *BSAL*, núm. 58, p. 75-92.

PLANAS, A. (2003): *La abogacía en el Reino de Mallorca (Siglos XIII-XVIII)*, Palma, Lleonard Muntaner editor.

SABATÉ, F. (1995): «El veguer a Catalunya. Anàlisi del funcionament de la jurisdicció reial al segle XIV», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 6, p. 147-159.

SABATÉ, F. (1996): «El poder reial entre el poder municipal i el poder baronial a la Catalunya del segle XIV», *El poder real de la Corona de Aragón (Siglos XIV-XVI)*, XV Congreso de la Corona de Aragón celebrado en Jaca, vol. 2, p. 329-342.

SABATÉ, F. (1997): «El veguer i la vegueria de Tortosa i de la Ribera d'Ebre al segle XIV», *Recerca*, núm. 2, p. 115-152.

SABATÉ, F. (2010): «Justice, jurisdiction et pouvoir dans la Catalogne du bas moyen âge», dins Julie CLAUSTRE et al. (ed.), *Un moyen âge pour aujourd'hui. Mélanges offerts à Claude Gauvard*, Paris, Presses Universitaires de France, p. 278-285.

SALES, L.; REIXACH, A. (2022): «Els llibres de cort jurisdiccional al bisbat de Girona (segles XIII-XV)», dins Lluís Sales Favà i Albert Reixach Sala (Coords), *Les Corts jurisdiccionals a la Corona d'Aragó (s. XI-XVIII). Fonts per al seu estudi*, Girona, Universitat de Girona, p. 43-76.

SANTAMARÍA, A. (1970): «Alba del reino de Mallorca», dins *Historia de Mallorca* coordinada per J. Mascaró Pasarius, vol. III, p. 1-134.

SANTAMARÍA, A. (1984): «El reino de Mallorca (1276-1343)», dins *Historia general de España y América*, vol. IV, p. 731-758.

SANTAMARÍA, A. (1990): *Ejecutoria del reino de Mallorca*, Palma, Ajuntament de Palma.

SASTRE, J. (2014): «El Llibre del Veguer de la Ciutat de Mallorca (1326)», *BSAL*, núm. 70, p. 75-100.

TATJER, M. T. (2003): «Notas sobre la jurisdicción civil del veguer de Barcelona (s. XIV)», dins *XVII Congrès d'Història de La Corona d'Aragó*, vol. III, p. 943-952.

VALERO, G.; MARTÍ, G.; ALBERTÍ, J. (2000): *Banyalbufar: Guia de Passeig*, Palma, Institut d'Estudis Balearics.

VINYOLES, T. (1990): «La violència marginal a les ciutats medievals (Exemples a la Barcelona dels volts del 1400)», *Revista d'Història Medieval*, núm. 1, p. 155-177.

Taula 1. Denúncies, enquestes i sentències judicials aportades per la baronia				
Any/Mes/Dia	Denunciat	Victima	Motiu	Sentència
1302/07/14	Pere Claramunt de Superna	Felipa, sa mare	havia menysprestat lo manament del batle baronial Castelló de Sardanya i tret lo coltell contra la dona	
1302/11/03	Joan Safont; i Arnau Fomer de Banyalbufar	Els mateixos	haviem arrencats los coltells la hun contra l'altre	Joan Safont: 30 sous per ban d'arrencar lo coltell
1302/11/17	Pere Tatist de Banyalbufar	Joan de Tàrega, batle d'Arnau de Torrelles	havia dit moltes peraulas injurioses, per tal com lo volia penyorar de manament del dit Ramon de Rafolls per dos sols que li devia de ondi, que no.l tenia per batle ans lo tenia per saig, e que no faria res per ell axi com a batle-mes axi com a saig	
1303/07/23	Bonanat Taleya de Superna	Anglesa, sa muller	havia enclomet ab coltell nafrada moltes vegades l'anglesa sa muller, e molts cops dats a aquella ab pedres, e que en un toment la volia degollar posant li lo coltell al coll, e li havia ligats los cabells	
1303/10/14	Cilia, muller d'en Pere Lorede de Banyalbufar	Joan de Tàrega, batle d'Arnau de Torrelles	ab massa, havia volgut farir el batle de Banyalbufar, faent son offici	
1305/04/19	Joan de Tàrega, batle d'Arnau de Torrelles a Banyalbufar	Pere Martí de Banyalbufar	usant de son offici, havia nafirat a mort en P. Meri	Joan de Tàrega: compost per 6 lliures. Absolt de tot crim
1306/03/15	Alguns homes de Banyalbufar		haviem sostengut en Bn. de Vilanova, clerga bandicat, e havien provehit aquell en vianda	
1306/08/06	Guillem Ferrer de Banyalbufar	Guillem Ebrí	havia mes foch en les garrigues den G. Ebrí, e li havia cremat molt bestiar	
1306/09/14	Francesc, batiat d'en Pere de Vinyamata; i Berenguer, batiat d'en Francesc Lorede, de Banyalbufar	Pere Lorede	la nit de madona Santa Maria de satembre entraren en casa den P. Lorede per les taulades e tragueren na una vanova, diners e altres robes	Berenguer: 50 assots Francesc: turment --> Apel·lació: sentència de turment revocada
1308/04/17	Pere Momo/Mora de Banyalbufar; Francesc, batiat captiu d'en Joan Pasqual; i Mafumet, captiu d'en Guillem Ebrí	Pere Balaguer de Superna; i Guillem Martí de Sobremunt	haviem furtat den P. Balaguer VII anyells, e den G. Meri X anyells	

1308/05/12	Juliana, filla d'en Pere Blanc	Un nadó seu	apres que havia haut hum infant havia aquell mort e soterrat amagadament	Absoluta
1308/10/02	Guillem, prevere de Banyalbufar; En Falgueres; Simó Tàrega; i Joan Tàrega, barnans	Els mateixos	delats de banya e de trahiment d'arnes	25 sous entre tots
1308/10/02	Guillemona, muller d'en Pere Sernita de Banyalbufar	Pere Antic de Banyalbufar	ab pedra, havia nafirat en lo cap en P. Antich	40 sous
1309/01/02	Pasqual de Claramunt de Superna	Esteve Baró i muller Domenega	era vengut ab lansa e altres armes contra Nasteva e sa muller, volents aquella matar	
1309/03/18	Brunissén, muller d'en Pasqual de Claramunt de Bunyoli	Bernat d'Olesa, lloctinent de batle a Superna; Bonifaci Ansat, batle a Banyalbufar; l'escrivà de la Cort	menyspreu de la jurisdicció: havia vituperat de peraulas inhonestes en Bn. Daulesa, havia dites moltes peraulas inhonestes del dit Bonifaci e del scriva de la cort, e havia tranchada la tenchadura de unes caves e per foras mes se en aquella	
1309/11/21	Nicola, batiat catiu d'en Guillem Nadal, notari	En Barber de Superna	era entrat en Lalberch den Barthola e sen havia portat furitive moltes robes so es quarters de cam salada, lenzols e altres bens	Córrer per la Ciutat amb assots
1310/03/25	Pere Talea de Superna	Francesca, filla d'en Bernat Balaguer de Superna	per violensa volia haver na Francescha	Donat a manlleuta el dit Pere
1310/03/25	Joan Pasqual de Superna	En Salvador de Superna	delat d'ofenses	Acceptació del manament
1310/05/08	Bernat des Lor, barani, majoral de l'alqueria de Guillem Ebrí	Jaume Fuster, batiat; i sa muller Salvadora	havia nafirat en Jacme, e havia farida ab pous e puyis na Salvadora	
1310/05/15	Garcia de Tatist de Superna; i Esteve de Vilamajor	Els mateixos	haviem dites peraulas injuriosas e havien tretes ames la hun contra l'altre	Donats ambdós a manlleuta, prometen no injuriar-se més
1311/10/22	Francesc Lorede i sa muller	Joan Pasqual de Superna	delats de furt de una ocha	Donat a manlleuta en Francesc
1312/01/14	Mateu Venturi; i Pere Gallart	Els mateixos	haviem arrencats los coltells la hun contra l'altre	
1312/04/08	Domingo Derp; i Guillem Bardina de Banyalbufar	Guernaui de Percans de Banyalbufar	haviem butada na Garula en la dita vall. E altre vegada, en menyspreu de la cort, tomaren batra la dita Garula	Donats ambdós a manlleuta
1312/10/07	Jaume Pasqual, fill de Joan, de Banyalbufar	Guillem d'Osona, missatge del batle d'Arnau de Torrelles	delat de trahiment d'arnes e que ab coltell havia dat gran colp al musclo al missatge del batle	30 sous

1312/10/09	Guillem Savila, missatge d'en Ferrer Agost de Banyalbufar	Guillem Sabassada	havia tret lo coltell contra en G. Sabassada	
1312/12/09	Marió, muller d'en Mateu Ventura	N'Eldaia	que acordadament havia nafrada en lo cap ab basto na Eldayda	Donada a manlleuta
1313/04/07	Francesca, muller d'en Berenguer des Far	Amau de Torrelles	havia sostengut furt de una quartera e miga d'onli que havia fet en Salvador, batut catiu d'Amau Torrelles, del alberch de la alqueria de Bunyoli; e havia sostenguts altres vegades molts furts de robes e bens del dit Amau	(No és barriani)
1313/04/07	Pere Serralta; i sa filla Mariana, muller d'en Pere Corral de Banyalbufar	Eliscén, filla d'en Pere Loreda de Banyalbufar	acordadament havien cruelment batuda na Eliscen, portant hun infant al bras	
1313/07/08	Perió, missatge d'en Francesc de Vilamajor	Joana, macipa d'en Domingo Pitis	havia farida na Johanna	
1313/07/08	Cília, muller d'en Pere Loreda de Banyalbufar	Vicens, fill d'en Ferrer Agost	havia nafrat en Vicens de tres nafras en lo cap	5 sous
1313/08/27	Pere Serralta de Banyalbufar	Ramon Ferrer de Banyalbufar	havia avilat en la plassa publica en Ramon, e dix que no faria res per ell	
1313/09/01	Grimalt, fill d'en Pere Blanc	Mateu Bonaventura	havia tirades petres contra en Matheu, e el volia batra	
1313/09/03	Pere Sardà, majoral d'Antoni Ramia de Bunyoli, barriani	Guillemona, sirventa del dit Antoni	havia batuda legement na Guillemona ab punys e ab peus, e havia fetes diverses blavures en la sua persona	
1313/12/04	Pere d'Olin, qui estava amb Bonnat de Tarrega; i un sarrai de Joan Pasqual de Banyalbufar	Els mateixos	la hun a l'altra havien dites perauls injurioses	
1314/01/26	Garcia de Taibet de Superna	Francesc de Vilamajor	ab armes vedades havia envestit en Francesch e li havia dats dos colps ab les mans en los pits	Donat a manlleuta
1314/03/06	Guillem Gallart de Banyalbufar	Na Guenaua	ab coltell havia greument nafrada na Garula de pera	20 sous
1314/03/23	Joan Tarrega	Berenguer Esteve	volia aucura en Bng., e lo havia furt	9 sous 6 diners
1314/07/12	Guillem Blanc; i Salvador Blanc	Guillem Gili i sa muller	havien desonrats en G. e sa muller, e els havien dits moltes perauls injurioses, e havien lavades pedres contra ells volent aquells farir	
1314/08/03	Ferrer des Canar de Bunyoli	Morató Dalmau	havya arbes den Morato e matia bestiar en les suas possessions contra volentat sua	
1314/08/30	Un sarrai captiu d'en Guillem Gallart	Pasqual de Claramunt	era entrat en lo corral den Pasqual, e contra volentat daquell havia tretes les exuas que li havia penvorades, e lo havia desorat	50 assots

1314/09/23	Salvador Blanc	Mafimet, sarrai captiu d'en Joan Pasqual	havia envestit en Mafimet, so es en lo camí publich, e havia furt aquell e li havia lavada lenya e altres coses que aportava	
1315/03/14	Una sarraïna captiva d'en Pasqual Company		se era penada en la alqueria del dit Pasqual, que s de la judexicio del dit Amau de Torrelles	Fou presa confessió al dit Pasqual
1315/08/13	Guillem Nadal, notari	Amau de Torrelles	havia lavat lo blat de la era sens licencia en presencia del batle del dit Torrelles, e asso contra custuma entiga e contra manament del dit batle	Absolt
1315/08/13	Pere Gallart de Superna	Amau de Torrelles	havia lavat lo blat de la era dues o tres vegades sens sabuda del dit Torrella o de son batle, e contra custuma entiga	Absolt
1315/09/04	Pasqual Company, illoctinent de batle de Maratxi per Amau de Torrelles	Miquel Pasqual	havia trets porchs e altre bestiar den Miquel e lo havia batut e nafrat, e el volia batra ab una massa, sino com lo y vedaren	
1315/09/18	Pere Corral de Banyalbufar	Batle de Banyalbufar	havia tolt al batle de Banyalbufar hun infant, e havia furt dit batle en la cara de dos o tres colps	10 lliures. S'apel·la. Confirmat pel jutge delegat, més les messions
1316/03/06	Tres homes baranis	Moliner del molí d'en Pere Riquer	havien pres lo moliner, lo qual era a Banyalbufar, e li tallaren la hun dels collons	
1316/11/20	Guillem Gili de Banyalbufar	Bartomeva, muller d'en Pere Pedrolo	havia farida cruelment ab basto na Barthomeva en casa sua	
1317/01/05	Lafia, sarrai captiu de n'Amau de Torrelles	En Domingo	havia furtada una anyella de hun hom apellat Domingo	
1317/01/05	Amau Manresa, barriani	Berenguer, missatge d'en Miquel Pasqual	havia tret lo coltell contra en Berenguer	
1317/03/09	Un pastor de n'Esteve de Vilamajor; i un missatge d'en Mateu Bonnat	Amau d'Altafulla	a tractament del dit Matheu havien apadregat Narnau, volent aquell aucura	
1317/04/09	Ramon Ferrer, batle de Banyalbufar, i dos fills seus	Bartomeva, muller d'en Bernat Servià	havien dites de greus injurias a na Barthomeva; so es que era bagassa e que so feya de tothom	
1318/09/06	Bernat Cornella de Superna	Pasqual de Claramunt i altres	havia mes foch en la possessio den Pasqual, del qual foch cremaren arbes e mes e donat gran dampnatge axi al dit Pasqual com a altre	
1318/09/14	Castelló Borrell, pescador	Guenaua des Paret	havia presa la dita Garula per los cabells e aquella havia batuda per molts colps ab hun basto	Posat capítol de proves
1318/11/17	Vidal Saroca; i Joan Pasqual	Els mateixos	havia batut en Johan, e aquell Johan axi mateix lo dit Vidal	Donats ambdós a manlleuta. En Vidal promet respondre del crim, però en Joan "es posà a la misericòrdia d'Amau de Torrelles"

1322/01/04	Bernat d'Olesa de Superna, butle i procurador d'Arnau de Torrelles	Arnau de Torrelles	furtivament se havia retenguts e ocupats diverses quantitats de monede e de bens, forment e ordi del dit Arnau, e que havia fraudat lo delma del dit Arnau, e havia soffret que los compradors del delma del senyor Rey e bisbe de Mallorca rebessen lo diet del dit delma pertanyent al dit Arnau, lo qual se devia redre per lo butle del dit Arnau, e altres furts diversos havia comesos de bens e de bestiar	Confessió, manlleuta i absolució
1322/03/25	Vicenç Agost	Marquesa, muller d'en Garcia de Talist de Banyalbufar	havia farida ab basto, peus, mans o punys na Marquesa	Testimonis, manlleuta i composició per 60 sous. S'apel·la
1322/08/23	Esteve de Vilamajor de Planícia		sostench e dona ajuda an Domingo, missatge seu e a altres, lo qual era bendeiat	Donat a manlleuta
1322/12/02			de ossos de persona qui eren en hun torreni atrobats	Enquesta
1323/03/30	Guillem Ferrer, i Bartomeu Ferrer, germans	Pere Loreda	ab acordada pensa havien nafirat en P. Loreda en la ma	Defensa dels delats
1326/01/10	Guillem Morató	Arnau des Canar	havia emblada fusta	
1326/01/12	Arnau des Canar, fill d'en Ferrer	Guillemó des Canar, germà seu	li havia trenchat lo cap	Es demana sagrament a Arnau
1348/07/31	Jaume Loret; i Ramon Ferrer, menor de 25 anys	Els mateixos	havien hauda entre ells brega, e s havien arrencades armes e s eren nafirats	Donat com a curador d'en Ramon en Francesc Sapujada, causidic
1349/05/02	Guillem Coll de Banyalbufar; Berenguer Felip; i Guillem Gallart	Els mateixos	per so com lo die de Pascha lavors prop passat, apres hora de vespres, constituït personalment en la plassa scituada denant l'alberch en temps passat den Navarre santres, lo dit Guillem se era barallat o havia hauda brega ab en Bng. Phelip e Guillem Guelis	Fou manllevat Guillem Gallart "per rñho de nafres que havia fetes en persona den Felip Corral", en mans d'en Berenguer Corró i en Jordi Poquet
1350/05/12	La muller d'en Ferrer des Canar, qm	Virgili, majonal d'en Nicolau Ramis; i Bernat, captiu del dit Nicolau	li havien trenchat l'alberch	Donats ambdós a manlleuta
1350/07/03	Ferrer Agost	Guerna, filla d'en Gispert Fuxà, nadiu del castell de Fuxà (Girona)	havia forçada e avilada na Garula, filla den Gispert Fuxa laurador, stant en la vila de Sineu	
1351/07/06	Antoni des Canar	Guillemó, missatge d'en Guillem Morató de Comals	li havia trenchat lo cap ab una pedra	

1351/07/07	Pere Mateu de Banyalbufar	Sa muller	ho havia fet a sa muller per lo qes en tant que buydava sanch	El butle "feu fer veura la dita dona a dues dones dignes de fe. les quals vista la dita dona per lo qes o per la natura digieren migensant sagrament que segons lur parer e alre no y havia que per la natura, mas que la havia uberta" Fou manllevat en mans d'en Berenguer Felip per 100 lliures
1351/08/19	Pere Agost	La muller d'en Berenguer Palou de Banyalbufar	havia batuda la dona	Fou manllevat en mans d'en Francesc Sala d'Esporles
1353/04/27	Pericó Joan; i Guillem Meyader	Jaume Molina	havien palada la barba an Jacme Molina del dit loch	
1363/07/03	En Gavarras i en Gabriel, habitants de Bunyoli, vall de Superna	Els mateixos	delats de nafres	Composició: Gavarras, 2 lliures; i Gabriel, 1 lliura
1371/07/30	Arnau Bru	Família Gallart	havia mes foc en la alqueria dels Gayarts	Defensió
1374/09/22	Bartomeu Martí d'Oriola		diverses furts que havia comesos axi en lo tema de la Ciutat com a la baronia de Bunyoli de mossen Umbert des Fonollar	Turmentat el 18/12: li foren aministrats tres o IIII cadaflos daygua sal hi tengues. Confessa i es condempnat el 20/12/1374
1375/01/10	Bartomeu Martí d'Oriola		diverses furts que havia comesos axi en lo tema de la Ciutat com a la baronia de Bunyoli de mossen Umbert des Fonollar	que li fossen toltes les orelles en la plassa de la cort e que corregues la vila per los lochs acostumats de la Ciutat e que fos exellat de tot lo Regne de Mallorca, e si alcun temps hi tornava que fos peniat per lo coll en tal manera que morís. La sentència fou executada el 20/01
1378/00/00	El captiu de Jordi Balaguer	Jordi Balaguer	fari e nafra son senyor	8 lliures
1381/05/21	Pericó Ebrí	Un captiu sard d'en Morató, vicari d'Esporles	havia tirada una pedra contra el catiu	20 sous
1381/06/26	Pere Mulet, fill d'en Berenguer, de Lluçmajor	Nicola, grec captiu de n'Esteve Caneves de Lluçmajor	havia nafirat en Nichola	20 sous
1383/05/01	Joan Valenti	Bernat Gallart	fallonament havia tolt hun catiu del dit Bn. li havia penyorat a maestra dels Jurs de Puigpunyent	Donat a manlleuta per 50 lliures

Taula 2. Denúncies, enquestes i sentències judicials aportades pel procurador fiscal reial				
Any/Mes/Dia	Denunciat	Victima	Motiu	Sentència
1322/08/11	Guillem Esteve, qui està amb Antoni Camps de Bunyoli	Gendi, captiu d'en Morató Dalmau	ab acordada pensa havia ferit e naffrat en lo cap e en lo braç esquerra lo dit catiu	Donat a manlleuta
1333/07/03	Pere Camps	(Guillem) Llanbilles	havia mes foch en hun romaguer e mosquesques qui eren en la honor den Llanbilles, e li havia cremata dos panilles	Donat a manlleuta
1336/09/09	Pere, batiat captiu d'en Pere Martí, CM	Pere, batiat captiu d'en Bartomeu Sala de Bunyoli	ab acordada pensa teltch hun collet al P., batiat catiu de Bunyoli, e ab aquell lo naffra en lo coll	Absolt. El procurador fiscal s'appel·la: donat a manlleuta
1337/06/21	Antoni Ramis; i Ferrer des Canar	Els mateixos	per raho de termes	
1337/07/07	Guillem Lena de Catalunya, missatge d'en Guillem Llanbilles, CM	En Vicens de Bunyoli	havia comes molts fraus e furts en l'alqueria del dit Vicens, e furtivament ne havia tret de l'alberg de la dita alqueria una lansa, una espora, hun serro, hun capot, una gonella blanca e d altres robes	Que corregues la vila e stigues al costell, e que fos exultat a en per tot temps de tot lo Regne de Mallorca, e si per negun temps hi tomare que li fos tolt lo puny dret
1339/12/24	Berenguer Saorra de Catalunya	Pere de Munter de Bunyoli	per fonsa havia obertes les portes de la casa del reffal den Pere, e que furtivament ne havia tret una flassada, hun covech e moltes altres robes	Que corregues per la pobla o vila de Sportas ab assots
1350/05/13	Romeu Virgili; i Bernat, batiat captiu d'en Nicolau Ramis de Bunyoli	L'hereu d'en Ferrer des Canar, qm	el batle ana personalment a l'alqueria del hereu, e aqui troba les portes de les cases de la alqueria trancades e lo forçat lo qual aparta que fos stat trancat ab colps de feç o de destrai	Bernat, batiat; condemnat a questions e turmens. S'apel·la Romeu Virgili: absolt a <i>carcere scilicet non a crimine</i>
1352/05/25	Bernat Rosselló de Santanyi	Manda, filla d'en Pere Durandart, batle de la baronia	divendres prop passat, hora de mig jom o aquen entom, en Bn. Rossello, pastor daquell P. Durandart, volia desflorar una infanta filla del dit Durandart, la qual es apel·lada Manda	Composició: 15 lliures
1359/03/18	Mari, captiu d'en Pere Tauler; i Ali, captiu d'en Guillem Ribes, d'Esporles; i altres	Pere Gallart de Puigpunyent	havien mort amagadament e furtiva hun bou den P. Gayart	Absolts a <i>carcere scilicet non a crimine</i>
1367/02/06	Alex, ture captiu d'en Jaume d'Olesa	Jaume d'Aulesa de Bunyoli	havia naffrat lo dit senyor seu	Que en la plassa de Sent Andreu li fos tolt la man dreta e apres que fos manut sobre una bestia a la perroquia de Sportes, so es assaber a la alqueria del dit Jacme d'Aulesa, e aqui en loch apparent fos penjat per lo coll en tal manera que morís

¹⁰Vegeu les taules 1 i 2, a l'annex.

BANYALBUFAR I LA SEVA TOPONÍMIA: ER-RORS, SUBSTITUCIONS I CONSIDERACIONS EN L'ERA DEL 3.0

Tomàs VIBOT RAILAKARI

La toponímia de Banyalbufar ha estat objecte d'estudi en diversos reculls extraordinàriament exhaustius sobre possessions (Planícia, es Rafal i s'Arboçar; Son Bunyola; i Son Valentí, Son Balaguer i ses Mosqueres), tot el litoral així com diversos treballs acadèmics (dues tesines i un treball de carrera). Més recentment, una part reduïda d'aquesta toponímia s'ha vist sotmesa a la revisió filològica per a la seva inclusió en el Nomenclàtor Toponímic de les Illes Balears (NOTIB).

Es pot dir que, a manca de la publicació de la zona central del municipi i d'alguna possessió menor, Banyalbufar compta ja amb un bon coneixement de de la toponímia del seu territori.

Amb tot i això, en els darrers decennis -i molt especialment arran de l'eclosió dels llocs web d'excursionisme, aplicacions de rutes per la natura i fòrums on es descriuen i promouen tresques- s'ha produït una substitució de topònims genuïns per altres mal interpretats, tergiversats o directament inventats (neotopònims), tot substituint nom de llocs ben vius entre els pobladors banyalbufarins, que en alguns casos, de més a més, compten amb una tradició històrica ampleament documentada.

L'excursionisme ha estat en línies generals favorable per a la fixació i conservació de topònims, especialment a la serra de Tramuntana, i molt concretament a les zones manco poblades. Gràcies a les primeres guies excursionistes aparegudes en el franquisme i primers anys de la transició (Gabriel Font, García Pastor, Benigne Palos, Pere Llofriu, etc.), molts de noms de llocs no sols quedaren fixats en llurs textos i mapes sinó que aviat formaren part del nomenclàtor comú i general (especialment els noms de puigs, serralades i torrents), encara que, com sabem, molts d'aquests s'han hagut de normalitzar segons les normes de la gramàtica històrica i etimologia (*puig de Massanella<puig de Maçanella; *puig de l'Ofre<puig de Lofra; etc.).

L'imparable creixement per l'afició a l'excursionisme, el barranquisme i l'escalada ha jugat un paper molt favorable per a la recuperació (en alguns casos *in extremis*) de molta toponímia, especialment -com hem dit- en zones llunyanes i més marginals. Així mateix, els seus usuaris també han creat neotopònims allà on no existien -o no s'han pogut recuperar- vies d'escalada, gorgs de torrents, avencs de nova localització, etc., noms que tenen gran interès des del punt de vista filològic ja que també són testimoni de l'època contemporània.

Però, per altra banda, en els darrers anys, gràcies a la facilitat que ofereixen internet i les xarxes socials per publicar rutes ha fet que una part de la toponímia genuïna (i molt concretament de la microtoponímia) hagi quedat

bandejada per una neotoponímia generada pels mateixos autors de les rutes o per una altra via allunyada dels coneixements locals i tradicionals. Un cop publicada a les xarxes, l'efecte multiplicador fa que noves designacions soterrin les genuïnes amb la inexorable conseqüència de la pèrdua d'un llegat històric.

Els mecanismes de substitució es deuen a diversos factors, tots amb un tret gairebé comú: la falta d'informació prèvia. En citarem alguns:

- 1.- Manca de recerca bibliogràfica solvent (treballs de toponímia, tesis, tesines, corpus toponímics, consultes al Butlletí d'Onomàstica etc.).
 - 2.- Manca d'informació oral solvent (falta de consulta als coneixedors del territori).
 - 3.- Manca de rigor històric-filològic d'algunes bases cartogràfiques.
 - 4.- Prioritzar el factor esportiu davant el cultural.
- Etc.

Com acabam de dir, la substitució de la forma genuïna tradicional o històrica d'alguns topònims s'està accelerant amb el bolcament d'informació errònia internet i a les xarxes socials. Aquestes noves nomenclatures, fins i tot, han arribat a incidir en la cartografia oficial (ING, IDEIB, etc.) o en els mapes excursionistes d'ús general, fet que implica la substitució d'una nova forma sobre una de tradicional. Tot plegat està fent que, si no es posa remei, alguns noms de lloc genuïns seran substituïts de manera irremeiable en favor de fórmules alienes a la tradició i la història banyalbufarina.

Tot i això, hi ha topònims -com el cas d'alguns que també citarem en aquesta comunicació- que han arribat als nostres dies esgarrats fora de l'àmbit d'aquestes aplicacions o webs, però que en l'era d'internet ben bé mereixen una reflexió per tal de promoure'n la rectificació.

1.- *Camí de sa Volta des General / sa Volta des General

Aquest és un dels topònims més esgarrats del corpus banyalbufarí i, alhora, amb més dificultats de ser restablert donat que s'ha convertit en pocs anys en la forma popular i gairebé oficial de nomenar una de les excursions més populars de la serra de Tramuntana. Tant és així que en les rutes promogudes pel Govern de les Illes Balears i Consell de Mallorca a través de les seves conselleries sempre el retolen com "Camí de sa Volta des General" o "Volta des General". Així mateix, el Catàleg de Camins de Banyalbufar, redactat pel Consell de Mallorca (2007) recull la forma postmoderna i ahistòrica "Camí de sa Volta des General" com a primera preferència, malgrat les al·legacions traslladades a l'equip redactor en diverses ocasions.

Diem *esgarrats* perquè tant per estructura sintàctica com per referent no designa la realitat, al temps que substitueix el topònim històric i popular d'aquest camí tan conegut i apreciat pels banyalbufarins.

Tal com explicàvem al llibre sobre la toponímia de Son Bunyola (*Son Bunyola, una mar de noms*, 1999), la *Volta des General* és estrictament el revolt que dibuixa la carrera Ma-10 al kilòmetre 85'5, al costat del qual actualment hi ha l'aparcament habilitat per a vehicles que van a fer l'excursió. El determinant *des General* fa referència a Ferran Cotoner i Chacón (1817-1888), marquès de la Sènia i d'Ariany, capità general de Balears i propietari de sa Baronia de Banyalbufar, un dels grans protagonistes de l'apogeu de la malvasia en la història local. Aquest personatge tenia el costum de pujar fins aquest revolt de la carretera per tal de contemplar la bellesa del poble i el seu entorn. El topònim, per tant, té l'origen en el segle XIX, centúria en què també es construeix el tram de carretera entre el cap des Bosquet i el poble de Banyalbufar.

No és correcta, per tant, la versió històrica que explica Pedro Sancho a la ressenya "Sa Volta des General. Banyalbufar": "El nombre [...] proviene de la curva de la carretera Banyalbufar-Esporles en cuyas inmediaciones un antiguo militar tenia una propiedad. Este militar se llamaba Francisco Cotoner y Chacón" (www.pekesmallorca.com).

A Banyalbufar, la Volta des General també és coneguda com *sa Barandilla*, atès que un temps el revolt comptava amb una barana a la manera de protecció. Aquesta darrera solució era al segle XX la més popular entre els banyalbufarins, els quals continuaven amb la tradició iniciada pel general Cotoner i els diumenges horabaixa hi pujaven com a esbarjo.

El camí que connecta la Volta des General amb el port des Canon-ge, el qual transita gairebé en la totalitat per la possessió de Son Bunyola, és conegut a Banyalbufar com el *camí de Baix*, tal com quedà recollit a l'esmentat estudi sobre Son Bunyola i com també apareix -i amb total encert!- als mapes de la Serra de Tramuntana de l'editorial Alpina.

El topònim *camí de Baix* fa referència a dues realitats: en primer lloc, perquè travessa el pinar de Baix de Son Bunyola -la massa forestal més important de la possessió- i també per distingir-lo del *camí de Dalt*, ruta que connectava el poble amb la possessió a través de sa Bastida. Aquest camí de Dalt és, tal com apunta la documentació, el camí històric de Son Bunyola (*iter q(ui) itur Bunyola apud Bastide*, tal com s'esmenta en un document de 1377. En 1668, Joan Picornell tenia una vinya, garriga i olivar de quatre quarterades que feina partió amb el camí de "Bunolla" (AMB 647). En el 1685, Guillem i Joan, germans, tenien un olivar dit "el malvisí demunt y davall al camí de Buñola" (ARM D 1121 f. 284). Aquesta denominació encara es mantenia en ple segle XIX. En el 1839, Miquel Vic i Bujosa traspassava una propietat a Miquel Bujosa i Bujosa al costat del camí de Son Bunyola (ARM Compt. Hip 565 f. 3).

El camí de Baix va ser un tirany molt poc transitat al llarg de la història fins a l'època contemporània, atesa la perillositat per situar-se prop de la mar i també per ser espai molt vigilat per controlar així mateix el contraban.

El topònim *camí de Baix* apareix en la documentació històrica especialment relacionat en atestats de carabiners o guàrdia civil, ja sigui per contraban, ja sigui per treure llenya sense permís de Son Bunyola (AMB 034). Cap a 1932, Josep Puig i Canals, nou propietari de Son Bunyola el va transformar en un camí de carro per tal de treure pins.

Pensem que l'inici de la confusió toponímica es troba en l'obra d'un il·lustre excursionista, Gabriel Font i Martorell, *50 excursiones a pie por la isla de Mallorca* (1964), qui descriu l'excursió "Port des Canonge-Volta des General" (p. 102-106). Aquest autor narra el tram que hi ha entre el port des Canonge i la Volta des General, sense que en cap moment afirmi que aquest camí es diu així. Però, dècades més tard, les noves guies excursionistes començaren a titular la ruta com *Camí de sa Volta des General*, és a dir, prengueren el nom concret d'un espai situat a l'inici del camí per denominar-ne la totalitat.

El Consell de Mallorca, autor de senyalització de la Ruta de la Pedra en Sec, va ser informat de l'error històric. Així i tot, va optar per retolar el camí d'una manera extraordinàriament ambigua, ja que hi posa "Volta des General / Camí de Baix / Port des Canonge". Tal com està situat el cartell, la (vertadera) Volta des General li queda a la banda contrària d'on apunta la fletxa i molta gent confon el camí de Baix amb el *camí des Cavall*, un ramal que du fins a la punta des Cavall Bernat.

Cal dir que aquest camí, des de la banda del port des Canonge, històricament habitada per esporlerins, era coneguda com el camí des Carabiners, ja que era una ruta sovintejada per aquest cos de vigilància. D'aquesta activitat hi resta el topònim el *pi de sa Consulta* -prop des Corral Fals-, on es reunien els carabiners procedents del port des Canonge amb els de Banyalbufar durant la ronda.

Topònims genuïns: Camí de Baix / camí de Baix de Son Bunyola / camí des Carabiners.

2.- *Cova de na Bernarda

Aquest és un topònim que també s'ha fet molt popular en els darrers anys, tot gràcies a les nombroses ressenyes de la ruta excursionista que hi du, tant en premsa (*Última Hora*, *Ara Balears*), llocs web i també per comptar amb un documental en el popular programa d'IB3 televisió "Gent de la mar: Jornada a la mar amb Toni Toledo, immersió a Eivissa i excursió a la cova de la Bernarda".

Aquesta cova és una cavitat situada arran de mar, entre la punta des Cavall Bernat i la punta de s'Àguila. És evident que *Bernarda* és la forma castellanitzada contemporània (i per tant esgarrada segons història i tradició) de Bernarda. Es tracta és un topònim derivat de la proximitat de la cavitat amb la punta des Cavall, dita també punta des Cavall Bernat o Cavall Bernat, totes tres formes ben documentades des d'antic (fins i tot a finals del segle XVI per Joan

Baptista Binimelis). Punta i cova es troben a escassos metres, sense cap altre accident entre ambdós, fet que evidentment donà el nom a la cova marina. La feminització del determinant (*Bernada*) ve motivada pel genèric (cova, mot femení), tot seguint la norma general: font d'en Ferrer>na Ferrera; alzina des Cocovet>na Cocoveta; punta d'en Blai>na Blaia; etc.). No es tractaria, per tant, d'una forma derivada d'un antropònim, cosa que, de ser certa, també jugaria en favor de la nostra tesi atès que la presència de *Bernardos* o *Bernardes* en aquest municipi és totalment nul·la a nivell històric.

A més d'aquest argument, la documentació històrica és inequívoca: la punta des Cavall Bernat i la cova de na Bernada eren llocs on es col·locaven les guardes marítimes des de finals de l'època medieval i fins a la moderna. En un document de 1598, trobaren “fustes de moros prop Na Bernada” (ARM AH 2259) i en un altre de 1614 es muntà guàrdia “als llochs del Cavall y de Na Bernada” (ARM AH 1049). Tal com podem comprovar, el topònim es documenta des d'antic i ha romàs a Banyalbufar fossilitzat fins a dia d'avui, usat sobretot per pescadors de barca.

Sembla que la forma no històrica *na Bernarda* és d'origen esporlari, ja que només es documenta en informants de la banda del port des Canonge, tal com confirma l'estudiós Llorenç Homar. En algun moment indeterminat (ja dins el segle XX), els d'allà passaren de dir Bernarda per Bernada. Durant la dècada dels vuitanta del segle passat, aquest estudiós arreplegà el topònim amb aquesta forma i, per diverses vies, passà a la cartografia que publica la Gran Enciclopèdia de Mallorca, fet que resultà letal per a la substitució de la forma genuïna. Sembla gairebé increïble que un topònim castellanitzat passàs el sedàs dels correctors d'aquesta il·lustre obra.

J. A. Encinas, el seu *Corpus Cavernario* recull també la forma no històrica *Cova de na Bernarda* i en fa una explicació mala de digerir, encara que reconeix que s'explica per la proximitat del Cavall Bernat:

La expresión hispana ‘El coño de la Bernarda’ se refiera a caótico bajo fondo de un lugar, por lo general distante, sitio jodiro o de la jodienda En algunas leyendas referido a prostituta, en otras a generosa santa o sanadora del amor y, en las demás alusiones al santo montañero ermitaño. Pero aquí Bernarda parece derivación de Cavall Bernat recogido en la edición de 1959 de la CME, en función del nagre-ico ‘caballo’ orográfico de ‘patas rotas’, (...) conforme a las arruinadas estructuras pétreas del antiguo campamento de pastoreo estival. Una ver(a)narda por cuanto lugar de veraneo en la vera del espadal costero del pastizal. Enverniga del asturiano cuando pastos de invierno y ‘Bernegal’ castellano si recipiente que recibe el agua de beber filtrada de un escurridero” (www.cmallorca.net)

Topònim genuí: Cova de na Bernada / na Bernada

3.- *Cova de n'Aleta / cova de n'Eleta

Aquest topònim ha estat reproduït de manera errònia tant per Mascaró Passarius (*cova de n'Aleta*) com pel NOTIB (*cova de n'Eleta*). En ambdós casos queda clar que els recol·lectors no eren naturals del municipi i desconeixien l'antroponímia local.

Per a Mascaró Passarius, el topònim fa referència a un malnom *Aleta* (el qual mai no ha existit a Banyalbufar) o bé a la forma d'*aleta* d'alguna part de la cova, cosa que cap banyalbufarí no ha sabut veure mai.

Seguint Passarius, J. A. Encinas avança en aquesta línia argumental:

Aunque J. Mascaró (1955) la señala junto a la Font de Ca n'Aleta, la interpretación del topónimo parece apuntar a la 'font de canaleta', al lado de la carretera general y donde se encuentra el gran estanque de agua, con todo y que el genérico del paraje es el de S'Algar (la gruta, hoy confrontantes a la casa de Sa Cova) y de donde seguramente el corrupto Font des Garbell (por garuell, el sitio grutero, de la cueva); no obstante no es extemporáneo el A-leta descriptor de la cueva del lateral del camino grupero (des grau), ni el plausible alidido Al(i)eta tiene sentido ajeno a la almora torrer del lugar (Torre des Verger o de ses Ànimes), alienación intervecinal. Porque, ciertamente, por debajo también está la pqueña grupta del aleró, de s'Aleta o de n'Aleta, juntao al antiguo camino carretero más abajo y quedando en la misma vertical, pero a orillas del mar, la Cova des Barbó, mucho antes dicha Cova de s'Algar, ancestral recurso visual de marinería para dar con la entrada al Port de sa Pera de l'Ase desde mar adentro" (www.ccmallorca.net).

El NOTIB, per altra banda, conclou que el topònim s'ha d'escriure amb el genèric *eleta* (és a dir, "elegida"), antropònim o designació personal també totalment desconeguda a Banyalbufar. Tot seguint la forma errada del NOTIB, els mapes l'IDEIB (<https://ideib.caib.es/visor/>) ja han recollit (2024) l'indret com *Cova de n'Eleta*.

El cert és que cap de les dues solucions s'ajusten a la realitat. El nom d'aquesta cova prové d'un antropònim, en aquest cas un malnom d'un llarg corregut al municipi i ben comú avui a Banyalbufar, format a partir de l'afèresi: *Let/Leta*. Més concretament, la propietat de la cova era abans i després de la Guerra Civil de Joan Mulet Bosc *Grego*, casat amb Maria Mir Amengual, família de Jerònia Bosc Sagrera *Leta* (AMB 79), d'on procedia la propietat i també el malnom. Aquesta finca, dotada de casa (aleshores d'una sola planta), amb font i safareig sota la cova, era coneguda genèricament com sa Cova i també, a partir del primer terç del segle XX, com *Cova de na Leta*. Fins i tot en aquesta època, els mateixos funcionaris de l'Ajuntament coneixien perfectament aquesta filiació ja que la documentació administrativa apareix més ajustada a la realitat que no les propostes oficials actuals. En el Cens de família de 1940 (ARM 57/1), el secretari de Banyalbufar recollí el nom de la finca com *Cova de ne Lete*, tot sabent que la finca estava vinculada a una membre de la nissaga de *can Let*.

Topònim genuí: cova de na Leta

4.- *Casa de ses Collidores

El topònim fa referència a l'habitatge de la possessió de Planícia que albergava les dones foranes que collien oliva (i voltes també ametla i garrova). Durant la postguerra espanyola, la família Balle va construir una casa nova per acollir-les, dotada de llits, cuina i rentadors. Atesa la gran producció d'oli, especialment per la millora de la tafona, hi acudien també talls de fora de Mallorca, especialment de Catalunya.

El topònim *casa de ses Collidores*, tot i que força referencial, gens ambigu i que no desdii gens amb la realitat històrica, va substituir la forma genuïna arran de la compra per part del Govern de les Illes Balears de Planícia el 2009. Una de les primeres actuacions de la Conselleria va ser l'obertura d'itineraris a peu i de senyalització d'edificis i béns patrimonials. Davant l'habitatge s'hi posà un cartell que diu "Casa de les Collidores".

El topònim que recollírem dels darrers informants vius a finals de la dècada dels noranta (Jaume Munar, darrer amo de la possessió; diverses collidores banyalbufarines; etc.) era sempre *casa de ses Dones* (vegeu *Sa Mola de Planícia. El vessant nord-oest*, 1999).

Aquest és el topònim que ja no sols s'aplicava a aquesta dependència decantada de les cases dels amos a partir de la compra dels Balle, sinó que també abans. Per exemple, en el 1920 existia a Planícia la *casa de les Dones*, espai que servia per acollir les jornaleres externes. En el dietari de 1920 hi trobam aquesta referència: "cal para la *casa de las mujeres*... 32 [pessetes]". Però la cosa ve de més enfora: en un document del segle XVIII se'n parla directament de la "casa de les Dones": "Item la casa de las dones" (FV s/n). Cal dir que en aquesta època no era una dependència decantada de les cases principals, sinó que era un espai encabit dins el conjunt de les cases, però amb funció clara i privativa.

Cal dir que, a nivell documental, després d'haver consultat centenars d'inventaris de possessions arreu de Mallorca -i molt especialment de la serra de Tramuntana-, la denominació històrica més comuna a nivell notarial d'aquest tipus de dependències era, precisament, casa de les dones.

Topònim genuí: Casa de ses Dones

5.- *Pas de Son Sanutges

Aquest és un topònim que ha estat introduït i fixat pel món excursionista fa relativament poc. Es tracta d'un breu tram de camí situat a la part alta de la possessió de Son Sanutges que servia per a connectar la part del bosc amb els darrers ranxos abans d'arribar a la partió de la propietat amb Son Valentí. Es tracta d'una petita joia de l'enginyeria viària tradicional.

Tot i que el topònim està ben construït i és perfectament descriptiu de la realitat, n'està substituint un de ben genuí, i a més a més, amb una llarga tradició històrica: es Mal Pas.

La forma genuïna la coneixem de boca de les germanes Bàrbara i Paula Albertí Queso, qui romangueren a la possessió durant anys. De fet, la primera contava: “Jo pujava damunt sa Mola, pes Mal Pas, que era ben costerut, a cercar cabres” (entrevista març 1999).

Per altra banda, en un arrendament del bosc de la possessió de 1799 ja apareix el topònim: “és pacta que vos dit Boscana haureu de mantenir a costes vostres el mal pas de la mola (...)” (FB carpeta 4).

Els mapes de l’editorial Alpina, en les primeres edicions, només en reproduïen el topònim novell. Les darreres edicions han optat per reproduir-ne tots dos: Pas de Son Sanutges / Es Mal Pas. Som del parer que primer hauria d’anar el genuí o, encara millor, llevar-ne el novell.

En descàrrec cal dir que, tot i tenir fet l’estudi de la toponímia de Son Sanutges, aquest encara roman inèdit. Encara així, vàrem publicar la ruta del pas amb el topònim genuí al *Diari de Balears* dins la secció “L’Espirà” (2008) i anys més tard al suplement *Brisas* (2017) del diari *Última Hora*. La nostra reivindicació en el paper escrit no tingué recorregut davant l’al·livi d’internet.

Topònim genuí: es Mal Pas

6.- Cala Banyalbufar

Tal com apunta el filòleg i toponimista Cosme Aguiló, el genèric *cala* ha estat poc habitual al llarg de la història aplicat a les rades de la serra de Tramuntana, cosa que sí ocorre amb les de llevant o migjorn. Un dels casos més paradigmàtics és Tuent -escrit Tuyent durant l’època medieval- (Escorca), topònim que designava històricament tant la possessió com la cala. Si històricament s’havia de fer una referència a la part litoral que tenia accés amb barques s’usava en genèric *port*, tal com ocorre en altres indrets, com ara Banyalbufar.

El mot cala és semànticament clar i molt descriptiu i, per aquest motiu, ha triomfat de manera genèrica per a definir totes i cada una de les rades de la nostra geografia, especialment si són accessibles a peu o són prou còmodes per a l’esbarjo i, especialment, per al turisme (nedar, descansar, etc.). És per això que el genèric *port*, quan té espai per a nedar o descansar ha estat substituït per cala (dir “vaig al port de Tuent” seria avui impensable), a excepció del port de Valldemossa, ja que la zona de bany és ben magra. No ha passat el mateix amb els grans ports de la serra que tenen platges (port de Pollença, de Sóller, etc.).

La solució *cala Banyalbufar* ha tingut el mateix recorregut que *cala Estellencs* (i també *cala Tuent*). En aquests casos la fórmula general era encapçalar el topònim amb *port*: port d’Estellencs-port de Banyalbufar. En una de les primeres guies turístiques publicades a Mallorca *stricto sensu*, la de Pere d’Alcàntara Penya (*Guia de las Baleares*) es diu claramente puerto en el cas d’Estellencs: “Los caminos vecinales de este distrito todos para caballería se reducen a los siguientes: 1.- el del Puigpuñent, de 5 kilómetros. 2.- El de An-

draix de 12 id.- El del puerto, de o id, 500 id” (1891: 335). El mateix Arxiduc, en descriure aquest espai en el seu *Die Balearen* parla del port d’Estellencs i de l’embarcador de Banyalbufar. El mot cala ni s’esmenta. Tampoc no apareix *cala* en el cèlebre *Diari de l’expedició santanyinera al voltant de l’illa de Mallorca de 1899*, tot i que els seus navegants hi desembarquen i hi fan un tast de malvasia.

Com hem dit, a mesura que el segle XX avança, el genèric *port* (Banyalbufar i Estellencs) és substituït a nivell textual i també cartogràfic pel turístic *cala*. Un bon exemple el trobam en una de les primeres guies destinades a visitants publicades al llindar del *boom turístic*: la *Guia Gráfica Costa* (1944). Si bé en descriure les dues poblacions no esmenta la baixada a la mar, els mapes que acompanyen l’obra ja retolen *Cala Banyalbufar i Cala Estellencs*, tot deixant de banda els topònims històrics *Port de Banyalbufar i Port d’Estellencs*, ja que dits noms no conviden a nedar. Arran d’aquesta i altres publicacions semblants, els topònims encapçalats per *cala* es generalitzaran, tot bandejant els seculars sense cap encapçalament o amb el genèric *port*.

Amb tot i això, cal dir que Mascaró Passarius, al seu corpus de toponímia encara recull l’entrada “Port de Banyalbufar” (1956 IV: 1134) mentre que a la cartografia recull la fórmula reduïda “es Port” (B 16-1).

A nivell local, la part central de la rada era coneguda com *s’Arenal*. En principi aquest topònim por resultar xocant en tant que es tracta d’una riba de còdols. Però la realitat és que a mar endins però a pocs metres de la línia de costa hi ha grans extensions d’arenals, fet que justifica el topònim. De fet, aquests arenals són de tant en tant notícia arran de la voluntat dels diferents governs de l’Estat d’extreure’n per tal de regenerar les platges turístiques de la resta de l’illa, fet que sempre ha estat contestat amb duresa per part dels banyalbufarins.

No som partidaris de l’erradicació de la fórmula *cala Banyalbufar*, però sí de la potenciació per part de l’Administració de les dues solucions que han conviscut al llarg dels segles: la històrica i documental (*port de Banyalbufar*) i la banyalbufarina (*s’Arenal*).

Topònims genuïns: port de Banyalbufar / s’Arenal

7.- Sa Pera de s’Ase / sa Pedra de s’Ase

Sa Pera de s’Ase (també *sa Pera s’Ase*) o *sa Pedra de s’Ase* és un dels cinc ports històrics de Banyalbufar (juntament amb el port de Canonge, port de Bunyola -avui platja de Son Bunyola-, sa Galera i port de Banyalbufar). Se situa a escassos tres kilòmetres del poble en direcció a Estellencs, dins l’àrea des Verger.

Algun informant comentà que l'origen del topònim Sa Pera/Pedra de s'Ase és metafòric i que al·ludeix a la forma d'una gran roca situada dins l'àrea del port, visible des de la mar. Aquesta hipòtesi no s'ha pogut corroborar, encara que si l'explicació és bona, també és possible que dita roca avui ja no existeixi atesa la fragilitat d'aquest terreny i la gran quantitat d'esllavissades que sovint s'hi produeixen. També hi cap la possibilitat d'haver desaparegut la possible pedra en fer-se el port, bastit en època moderna arran sobretot de l'establiment i de l'arribada de nous propietaris a la zona i desaparèixer la perillositat marítima.

Pensem que també podria estar relacionat amb el transport des d'aquest punt del mineral de savell, ja que un poc més amunt, vora el torrent de can Cerdà hi va existir fins època contemporània una pedrera d'aquest material (Vibot 1999). En alguns documents s'ha pogut comprovar que la pedrera es deia genèricament *pedra de savell* (ARM Compt. Hip. 775) És evident que aquestes pedres eren transportades a la capital per via marítima, les quals és possible que es davallessin fins a la mar amb aquest bestiar i que el lloc més proper i adient era aquest port natural. Es podria, doncs, traçar una relació en origen entre la *pedra de savell* i la *pedra de l'ase*? Aquest caire de la investigació la deixarem per a un altre estudi.

Ara bé, la singularitat del topònim recau en dos elements més. El primer és la caiguda en molts de casos de la preposició “de” tant a nivell oral com documental. És habitual encara sentir *sa Pera s'Ase*. Creiem, però, que aquest fenomen és més aviat recent, ja que a nivell documental fins a principis del segle XX no trobam recollit el topònim sense la preposició i tampoc no és un cas generalitzat.

El segon -i més sucós- és en el genèric: el mot *pera* és una reducció del *pedra*, procedent del llatí *petra*. Creiem que no es tracta d'una evolució per corrupció fonètica moderna sinó que aquesta singularitat ja s'aplicava des d'època medieval, atès que es tracta d'un cas paral·lel a altres topònims reparatits per dins l'àmbit lingüístic. Valguin com a *exemples*:

Capdepera (cap de pedra): municipi i vila del nord-est mallorquí.

Sant Carles de Peralta (*pedra alta*): a Eivissa

Sa Pera de Déu: Menorca.

La Pera (*la pedra*): poble del Baix Empordà.

Perafità (*petra-ficta*>*pedra-fita*>*perafita*): municipi d'Osona

Pic del Perafità: muntanya de la Cerdanya.

En altres indrets, la tradició ha mantingut la forma *pedra*:

Pedrafità: cims de la Biosca (Segarra) i Renau (Tarragonès)

Mas de Pedrafità: la Noguera.

Etc.

En el cas banyalbufarí, però, es pot comprovar que han conviscut històricament les dues formes, cada una relacionada en línies generals (però també amb interessants excepcions!) amb un registre: popular (*pera*) i descriptiu-cartogràfic (*pedra*).

Posem-ne alguns exemples: en el mapa del Cardenal Despuig (1784) trobam la denominació *Piedra de lasa*. Jeroni de Berard anota que sota la torre del Veger hi ha la “Piedra del Assa” (1789). L'arxiduc Lluís Salvador, al seu *Die Balearen*, a la part descriptiva de la costa, diu “més lluny es veuren les formacions rocoses de la Pedra de s'Ase” (2001: 618).

A nivell cartogràfic trobam, però, la forma *Pera* a Mascaró Passarius (B 16-1): Port de *sa Pera de s'Ase*.

A nivell documental trobam també la forma *pera*¹. En 1918, els regidors de l'ajuntament denuncien el mal estat del camí de “la Pera Sase” (AMB 27) i tres anys més tard es demana permís per a fer un safareig vora “el camino vecinal de Sa Pera Sase” (id.) A les partions d'una de les propietats des Verger de 1939, aquesta feia frontera per migjorn amb el camí de la *Pera Sase* (AMB 76/2). Com podem comprovar, en aquests casos esmentats no hi ha caiguda de preposició.

Aquesta dualitat ve d'enfora. El filòleg Joan Coromines explica que la variant *pera* era molt comuna en el segle XIII, fet pel qual “alguns arribaven a creure que només *pera* era genuí en català primitiu, idea certament errònia”. I continua dient: “Sense desconèixer que *pera* és freqüentíssim en el s. XIII i primers decennis del XIV, en realitat aviat predominà definitivament *pedra* en els autors, i és la forma que tendeix a fer-se general en la literatura des de mitjans s. XIV”. És a dir, ja des de ben antic *pera* i *pedra* sembla que han conviscut, tal com ho podem comprovar en el topònim banyalbufarí. Cosa semblant passa amb el topònim *Capdepera*, tot i que en aquest cas es trobi força més consolidat. El mateix historiador Joan B. Binimelis, al segle XVI el reproduïx com *Cap de la Pedra*.

Per tant, la forma medieval *pera* apareix en sols quatre topònims dins l'àmbit balear: dos a Mallorca (*Capdepera* i *sa Pera de s'Ase*), un a Menorca (*sa Pera de Déu*) i un a Eivissa (*Sant Carles de Peralta*).

El Gabinet d'Onomàstica de la UIB i el NOTIB opten per *sa Pera de s'Ase* o *Port de sa Pera de s'Ase*. Nosaltres som del parer, però, de mantenir la forma *Pera* en igualtat de condicions que *Pedra*, en tant que a nivell documental, cartogràfic i oral ambdues tenen recorregut, genuïnitat i vigència.

¹Segons notes tretes durant el buidatge dels llibres de Verbals de l'Arxiu Municipal de Banyalbufar i les Actes del Consell durant l'estiu 1998 (toms que van des del segle XVI al XVIII), vàrem recollir en el quadern la forma “el reco de la pera de lasa” tot posant-lo en relació amb el “recó del algar”, amb signatura AMB 649 i la data 1666. Cal dir que per a redactar aquest article hem tornat a consultar aquests llibres però no hem estat capaços de localitzar la referència.

8.- *Ses Candeles

Es Candelar és un conjunt d'estalactites situades en una balma del penya-segat que hi ha just damunt can Caimari, a la zona de la font de sa Menta. Són ben visibles des del vessant de ponent de la carretera ma-10, passat el kilòmetre 90, just a l'entrada de l'hort de Planícia.

Al nostre llibre Sa Mola de Planícia. El vessant nord-oest (1999: 85) recollírem la forma *es Candelar* de boca dels habitants de la font de sa Menta i des Verger, així com de diverses collidors d'oliva i també de Jaume Munar, darrer amo de Planícia.

La forma *es Candelar* és més genuïna que no *ses Candeles*, no sols per tradició oral contemporània oral sinó també perquè a nivell documental la trobam ja al segle XIX. En el *Calendario para las Islas Baleares Mallorca, Menorca e Ibiza correspondiente al año 1862*, dins l'apartat “Bellezas de la naturaleza y del arte y otros objetos curiosos existentes en Mallorca” hi diu:

Bañalbufar. Torres de la Baronía, de son Balaguer, de son Valentí y de Son Buñola. Espingardas con sus tridentes en la casa del Ayuntamiento y en la torre del Verger. Cáliz antiguo.- Fuente petrificada del Montreal.- Minas de barniz en Planicia y en las Mosqueras. De azufre en el Coll del Pi.- De bermellón y ocre en la font de la menta.- Conjelaciones del Escandalar (...). ”.

També va ser recollida al mapa de l'IDEIB del Govern de les Illes Balears (<https://ideib.caib.es/visor/>), amb la forma *es Candelar*.

Ses Candeles, per contra, apareix ja al corpus de Mascaró Passarius (1986 II: 308) i també al mapa (B 15) i per tant té un cert recorregut. Tot i això, pensam que el toponimista menorquí degué trobar un mal informant o bé arrellegà erròniament el topònim, atès que la forma tradicional sempre ha estat *es Candelar*. Possiblement, tot seguint Passarius les actuals bases cartogràfiques digitals, com per exemple la d'Outdoor active i també en alguns llocs web d'excursionisme o aplicacions de rutes, han seguit la forma novella *ses Candeles*. Algunes ressenyes van més enllà i hi afegeixen components fent el topònim més decantat de la tradició local: *cova de ses Candeles*.

Topònim genuí: *es Candelar*.

Bibliografia

Aguiló, Cosme (1999): “Trenta nàufrags toponímics. Apel·latius de molt baixa freqüència a les Illes Balears”, dins: *Catalan Review*, vol. XIII, n. 1-2, p. 37-92

Albertí, Jaume; Ramon Rosselló; Tomàs Vibot (2002): *Son Valentí, Son Balaguer i ses Mosqueres*. Associació Cultural Bany-al-Bahar. Banyalbufar.

Mascaró Passarius, Josep (1952-62): *Mapa general de Mallorca*. Gráfiques Miramar. Palma.

-(1986): *Corpus de toponímia de Mallorca*. (10 volums). Promocions. Palma

Rul·lan, Onofre (1982): *La toponímia del terme municipal d'Esporles i la seva rodalia*. Memòria de Llicenciatura. Departament de Geografia. UiB.

Vibot, Tomàs (1999a): *Sa Mola de Planícia. El vessant nord-oest*. GEM-El Gall Editor. Pollença

-(1999b): *Son Bunyola. Una mar de noms*. Associació Cultural Bany-al-Bahar. Banyalbufar

Rosselló, Ramon; Jaume Albertí (1995): *Història de Banyalbufar. Segles XIII-XVI*. Lleonard Muntaner. Palma.

Arxius

Arxiu del Regne de Mallorca	ARM
-----------------------------	-----

Arxiu Municipal de Banyalbufar	AMB
--------------------------------	-----

Fons privats

Fons Villalonga	FV
-----------------	----

Fons Bauçà	FB
------------	----

II JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DE BANYALBUFAR

Ajuntament de Banyalbufar

Govern de les
Illes Balears
Conselleria de Turisme,
Cultura i Esports

institut d'estudis
baleàrics